

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONLARINDA ABD
BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ
(1943-1945)

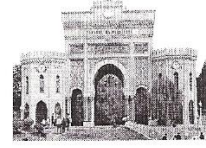
Murat ÖZATA
2501080754

Tez Danışmanı
Yar. Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR

İSTANBUL 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM** Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan 2501080754 numaralı **Murat ÖZATA'nın** hazırladığı "**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONLARINDA ABD BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ (1943-1945)**" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **21.06.2011 SALI günü saat: 16.00'** de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **'Kabulü'.....**'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
Prof. Dr. Ali ARSLAN	Kabulü	
Prof. Dr. Halil BAL	Kabulü	
Doç. Dr. Deniz EKİNCİ	Kabulü	
Yrd. Doç. Dr. Fatih SANCAKTAR	Kabulü	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet NAM	Kabulü	

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONLARINDA ABD BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ (1943-1945)

Murat ÖZATA

ÖZ

II. Dünya Savaşının ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünyada, Türkiye ABD'den yana olmuştur. Bu çalışmada savaş sonrası dönemde hızla gelişen Türkiye-ABD ilişkilerinin tarihi temelleri ABD belgeleri esas alınarak ortaya konmuştur. 1943-1945 yılları arasındaki siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerin Türkiye-ABD yaklaşmasındaki rolü, uluslararası gelişmelerin Türk ve Amerikan dış politikalarına yansımaları incelenmiştir. ABD'nin Türkiye ile ilişkileri ABD dış politikasının genel hatları içinde değerlendirilerek, Türkiye'nin bu çerçeveye dahil edilme süreci ele alınmıştır. Bu aynı zamanda daha geniş bir perspektiften Türkiye'nin uluslararası sistemde konumlandırılmasını sağlamıştır. Savaş sonunda ileri sürülen Sovyetler Birliği taleplerine karşı ABD kesin bir şekilde Türkiye'nin yanında yer almıştır. ABD dış politikasında bir kırılma noktası olarak görülen bu gelişme gerçekte savaş süresinde planlan-uygulanan Ortadoğu politikasının bir yansımasıdır. Türkiye ile savaş sonrası dönemde gelişen ilişkiler ABD'nin 1943 yılından itibaren sistemli bir şekilde sürdürdüğü askeri-ekonomik politikaların sonucu olmuştur.

TURKEY-USA RELATIONS AT THE END OF SECOND WORLD
WAR IN THE U.S. DOCUMENTS (1943-1945)

Murat ÖZATA

ABSTRACT

In the bi-polar World which emerged after the Second World War, Turkey took the USA side. In this study the historical bases of the USA - Turkey relations which developed rapidly after the Second World War is presented based upon the USA sources. The role of political, military, economic relations between the years 1943-1945 in the USA-Turkey rapprochement and the reflections of the international developments to Turkish and American foreign policies are investigated. The USA relations with Turkey are discussed in the general framework of the USA foreign policy and the process of including Turkey to this framework is handled. This also helped to locate Turkey in the international arena by providing broader perspective. At the end of the Second World War, the USA conclusively supported Turkey against the demands of the USSR. This development is seen as a breakpoint in the USA foreign policy. Indeed, this change was a reflection of the USA's Middle East policy which was planned and applied during the Second World War. The relations that flourished between Turkey and the USA after the Second World War is the result of the military and economic policies that the USA systematically followed after 1943.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin yakın dönem tarihi incelendiğinde ABD iç ve dış politikada en etkili ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin Türkiye üzerindeki bu etkisini sadece müttefiklik bağıyla açıklamak ya da soğuk savaş ile sınırlandırmak yeterli değildir. "İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgeleriyle Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)" başlıklı tezimle bu ilişkinin hazırlık aşamasını ve soğuk savaş öncesi gelişimini ABD belgeleriyle değerlendirmeyi amaçladım. Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin araştırmacılara kapalı oluşu, ve ABD'nin savaşın son dönemlerinden itibaren "süper güç" olarak Dünya politikasına yön vermeye çalışması ABD belgelerinin önemini arttırmıştır. Çalışmanın 1943-1945 dönemi içinde Türkiye-ABD ilişkilerinin şekillenmesini ve gelişimini anlamaya katkı sağlamasını umuyorum.

Çalışmam esnasında, Boğaziçi ve Georgia State Üniversite Kütüphaneleri, ABD İstanbul Büyükelçiliği Bilgi-Belge Merkezi ve bu kurumlara ait veritabanları çalışmanın temelini oluşturan belge ve kaynaklara ulaşmaya imkan sağlamıştır. Çalışmam boyunca nazik yardımlarını esirgemeyen Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi personeline teşekkür ederim.

Bu tezin hazırlanması süresince eleştiri ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren, yurtdışı araştırma sürecinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a teşekkürü borç bilirim. Yine tezimi çeşitli aşamalarında okuyup, yorumlarıyla katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Oğuz Kaan'a yürekten teşekkür ederim.

Son olarak hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen aileme, aylar süren araştırma ve yazım sürecinde sabırla tezin her aşamasında beni dinleyen eşim Hatice Özata'ya sonsuz teşekkür ederim.

Murat ÖZATA
İstanbul, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar ve HARİTALAR.....	ix
KISALTMALAR.....	x
AMAÇ VE YÖNTEM.....	xi
GİRİŞ.....	1
ABD İLE İLİŞKİLERİN TARİHİ	
A. Siyasi İlişkiler.....	1
B. Ticari İlişkiler.....	3
C. Misyonerlik Faaliyetleri	6
D. Ermeni Meselesi ve ABD.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
I. İLDÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ABD - TÜRKİYE DIŞ POLİTİKALARI.....	10
A. Türk Dış Politikası.....	10
1. Türk Dış Politikasının Genel Hatları ve Amaçları.....	10
2. Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri.....	14
a) Sovyetler Birliği İle İlişkiler.....	14
b) Batılı Devletler İle İlişkiler.....	18

B. ABD Dış Politikası.....	23
1. ABD Dış Politikasının Genel Hatları.....	23
2. Monroe Doktrini.....	24
3. XIX. yy ABD Dış Politikası.....	26
4. XX. yy ABD Dış Politikası.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

II. TÜRKİYE-ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	33
A. II. Dünya Savaşı Süresince Yapılan Konferanslarda Türkiye- ABD ilişkileri.....	33
1. Kazablanka Konferansı (14 Ocak- 24 Ocak 1943).....	33
2. Moskova Konferansı (18 Ekim-1 Kasım 1943).....	40
3. Kahire ve Tahran Konferansları (22 Kasım-07 Aralık 1943).....	46
B. ABD'nin Almanya İle Diplomatik ve Ticari İlişkileri Kesme Çabaları.....	55
C. Soğuk Savaşa Giden Yolda Türkiye-ABD İlişkileri.....	63
1. Boğazlar Sorunu ve ABD.....	63
2. Yalta Konferansı (04-11 Şubat 1945)	71
3. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)	73
4. Sovyet Tehdidi ve ABD.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TÜRKİYE-ABD ASKERİ ve EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	87
A. Türkiye- ABD Askeri İlişkileri	
1. Türkiye'ye İnen ABD Uçakları.....	87
2. Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu Çerçevesinde Yapılan Askeri Yardımlar.....	92

B. Türkiye-ABD Ekonomik İlişkileri.....	99
1. ABD'nin Türk Ürünlerini Öncelikli Alma Politikası.....	99
2. Varlık Vergisi Kapsamında Türkiye- ABD İlişkileri.....	108
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	118

TABLolar VE HARİTALAR

Harita 1 : ABD'nin XIX. Yy'da Kıta İçi Genişlemesi.....	27
Tablo 1 : ABD'nin Alacağı Türk Ürünlerin Miktarları ve Fiyatları	101
Tablo 2 : Türkiye'nin 1943-1945 Yılları Arası Ticari İlişkileri.....	106

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.e.	: Aynı eser
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
B.E.W.	: Board of Economic Warfare- Ekonomik Savaş Komisyonu
C.	: Cilt
CCS	: Combined Chief of Staff -Birleşik Kurmay Başkanlığı
Cong. Rec.	: Congressional Record – Kongre Tutanakları
Çev.	: Çeviren
FRUS	: Foreign Relations of United States – ABD Dış İlişkileri
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
No	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UKCC	: United Kingdom Commercial Company – Birleşik Krallık Ticari Şirketi
USA	: United States of America – Amerika Birleşik Devletleri
USCC	: United States Commercial Company – Birleşik Devletler Ticari Şirketi
USSR	: Union of Soviet Socialist Republics -Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
V.d.	: ve diğerleri

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu tez 1943-1945 dönemi Türkiye-ABD ilişkilerini incelemektedir. Türkiye-ABD arasındaki askeri, ekonomik, siyasi ilişkiler, belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Ele alınan dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin tarihi temellerini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Tez, Türk dış politikasına yön veren bu dönemin konsolosluk yazışmalarına, dönemin gazetelerine, hatıralara ve daha önce yapılmış temel çalışmalara dayanarak incelenmesini amaçlamaktadır.

Bütün bir süreç olan Türkiye-ABD ilişkileri içinde 1943-1945 arası dönemin incelenmesindeki amaç, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren sürdürdüğü aktif dış politikasının bu dönemde şekillenmiş olmasıdır. 1943-1945 arası dönemden başlayarak ABD'nin Ortadoğu'ya ve Ortadoğu'nun kapısı olan Türkiye'ye ilgisi artmıştır. Bu süre içinde ABD'nin Türkiye ile ilişkileri, savaş sonrasında kurulan işbirliğinin temelini oluşturmuştur. Ele alınan dönemde yaşanan siyasi olaylar, savaş sonrası dış politikayı yönlendiren temel gelişmeler olmuştur. Bunun yanında tezin 1943-1945 dönemini ele alması çok yönlü bir araştırma konusu olan uluslararası ilişkilerde dönemi sınırlandırarak derinlemesine bir çalışma yapmaya imkan vermiştir.

ABD'nin 20.yüzyılın başlarında İngiltere ile Pasifik'te yaptığı mücadele, 1943 yılından itibaren Ortadoğu üzerinde yapılmaya başlamıştır. 1943 başında elde edilen galibiyetlerin ardından İngiltere ile ABD arasında savaş sonrası düzen için mücadele başlamıştır.¹ ABD Ortadoğu'ya İngiltere aracılığı ile sağladığı yardımların, İngiltere'nin bölgedeki egemenliğinin kuvvetlendirdiğini ve bunun ABD menfaatlerine uygun olmadığı düşüncesiyle bölgenin ekonomik ve politik hayatı üzerinde daha etkili olmayı hedeflemiştir.² İkinci Dünya Savaşı'nın Ortadoğu'ya yayılması daha önce Latin Amerika ve Uzak Doğu üzerine yoğunlaşan ABD dış politikasına yeni bir bölgeye açılma fırsatı yaratmıştır. İngiltere'nin Mihver

¹ 89 Cong. Rec., 1943, s. 9565.

J.C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics A Documentary Record*, C. II, New Haven, Yale University Press, 1979, s.700.

Cordell Hull, *Memoirs of Cordell Hull*, C. II, New York, The Macmillan Company, 1948, s. 1475.

² 89 Cong. Rec., 1943 s. 8863.

karşısında zayıflaması ve savaş malzemeleri açısından ABD'ye büyük ölçüde bağımlı olması, ABD'ye bölgede kontrolünü kurmak için uygun ortamı sağlamıştır.

Türkiye, Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu'daki en güçlü devlet olarak ABD için iyi bir müttefik olmuştur. ABD ile artan ilişkiler sonucu, ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin dış politikasında olduğu gibi iç politikasında da etkili olarak Türkiye'nin siyasal hayatında önemli bir yer tutmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD Türkiye'de birçok askeri üs kurmuştur. İstanbul, Karaburun ABD Donanma istasyonu, Samsun, Sinop, Diyarbakır, Karamürsel'de haber alma üsleri, İncirlik ve Çiğli hava üsleri, lojistik görevi yürüten Ankara hava istasyonu, Türkiye'nin kuzeyi ve doğusunda yer alan 14 hava savunma radar üssü, ABD'nin Türkiye'de kurduğu üstlerden bazılarıdır.³ Bunun yanında, İkinci Dünya Savaşı içinde yapılan silah yardımının dışında 1946-1961 yılları arasında ABD 1.3 milyar dolar ekonomik, 2.1 milyar dolar askeri yardım yapmıştır.⁴ Savaş sonrası dönemde ABD-Türkiye ticari ilişkileri hızla gelişmiş, Türkiye'nin ABD'ye ihracatında büyük artışlar olmuştur. İkinci Dünya Savaşının Müttefikler lehine döndüğü 1943 yılıyla başlayan tez, Türkiye-ABD arasında askeri, siyasi ve ekonomik ilişkilerin bu denli gelişmesine, Türkiye'nin iç ve dış politikasında ABD etkisinin artmasına sebep olan gelişmeleri ele almaktadır.

Bu tezde cevap aranan bazı temel sorular şunlardır; Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne ABD ile olan ilişkiler süreklilik göstermekte midir? ABD'nin Türkiye ile ilişkileri ekonomik alanda mı yoksa siyasi alanda mı yoğunlaşmıştır? Türkiye siyasi kararları verirken veya uygularken ABD etkisi altında davranmış mıdır? ABD'nin Türk iç ve dış politikasında etkisini arttırması İkinci Dünya Savaşı sonunda mı yoksa savaş yıllarında mı başlamıştır? ABD dış politikasında ekonomik, kültürel faaliyetlerin önemi nedir? Bunlar siyasi alana müdahale için kullanılmış mıdır? İkinci Dünya savaşı sonrasında Türkiye, ABD'nin bir uydu devleti olarak değerlendirilebilir mi? ABD-Türkiye yakınlaşmasında Sovyet tehdidi ne kadar etkilidir?

³ Theodore A. Coulombis, **The United States, Greece, and Turkey**, New York, Praeger Publishers, 1983, s. 137-138.

⁴ **U.S. Overseas Loans and Grants**, Washington, U.S Agency for International Development, 2008, s. 208. (Çevrimiçi) http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADR900.pdf , 20/11/2010

Tezin incelediği dönemin 1945 yılı ile sınırlandırılmasının sebebi ise, tezin Türkiye-ABD yakınlaşmasının sonuçlarından ziyade sebepleri üzerinde durmasıdır. Tezin bölümleri ele alınırken belirlenen zaman dilimi içinde (1943-1945) kalınmaya özen gösterilmiştir. Fakat, bu tarihler şüphesiz öncesi ve sonrasında net bir çizgiyle ayrılamaz, bu nedenle birbirinin sebebi ya da sonucu olarak değerlendirilebilecek olaylara süreklilik sağlanması amacıyla yer verilmiştir.

Bu çalışma 1943 – 1945 dönemindeki Türkiye- ABD ilişkilerinin kronolojik bir incelemesi olmadığı gibi dönemin siyasi bir tarihi de değildir. Savaşın ilişkilere büyük ölçüde yön verdiği bu dönemde askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler de göz önüne alınarak dönemin bir bütünlük içinde incelenmesi amaçlanmıştır. ABD'nin Türkiye'nin iç ve dış siyaseti üzerindeki etkisi ABD kaynaklarının önemini arttırmaktadır. ABD basını, Dışişleri Bakanlığı Yazışmaları, Kongre Tutanakları dikkatle incelenerek kaynak değeri taşıyan bir tez hazırlanması amaçlanmıştır. Bu tezde kullanılan birinci el kaynakların 1943 -1945 yılları arasındaki tüm ciltleri, sayıları detaylı olarak taranarak kaynaklar ölçüsünde eksiksiz bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Dış politikanın kamuoyuna yansımaları olan yazışmalar, hükümet demeçleri, konferans-toplantı bildirimleri resmi dış politika çizgisini gösteren önemli belgelerdir. Fakat bu belgelerin uzun dönem dış politika içinde değerlendirildiğinde gerçek dış politika hedeflerinden ayrıldığı görülebilir. Bu sebeple resmi belgeler incelenirken uzun dönemli eğilimler göz önüne alınarak daha dikkatli davranılmaya özen gösterilmiştir.

Bu tezde gazeteler birincil kaynak olarak önemli yer tutmuştur. Fakat gazetelerden faydalanırken, özellikle çok taraflı uluslararası politikaların yoğun olduğu bir dönemde, eleştirel olmaya özen gösterilmiştir. Bu eleştirel yaklaşım içinde basına yansıyan haberlerin sansür süzgecinden nasıl geçtiği düşünülmüş, devlet propagandası, psikolojik savaş gibi olguların varlığı hesaba katılmıştır.

Türkiye-ABD ilişkileri açısından önem taşıyan, Türk, Sovyet gazetelerinde yer alan haberler, radyo yayınları, konsolosluk yazışmalarında ve ABD basınında yer aldığı ölçüde tezde kullanılmıştır. Hükümet'in ve kamuoyunun görüşlerini yansıtan bu yayınlar, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın belgelerine sıklıkla yer almıştır.

Savaş sonrası ekonomik ilişkileri, soğuk savaş dönemini inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen⁵, bunun tarihsel gelişimini Türkiye bağlamında ele alan çalışmalar sınırlıdır.⁶ Ortadoğu-ABD ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar Türkiye-ABD ilişkilerinden bahsetmekle beraber detaylı bir inceleme vermemektedir. Bu çalışma soğuk savaş öncesi Türkiye-ABD ilişkilerinin derinlemesine incelenmesini amaçlamaktadır. Çalışma esnasında, incelenen belgelerin, edinilen bilgilerin tarih disiplinine uygun olarak nesnel bir biçimde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkileri konu alan bir tarihi çalışmada sadece bir ülkeye ait kaynakların incelenmesi, tek yönlü bir bakış açısına sebep olmaktadır. Fakat Türkiye'nin dış ilişkilerini konu alan bu tezde Türk Dışişleri Bakanlığı arşivlerine erişim izni olmaması tezin daha çok ABD kaynaklarına dayanarak yazılmasına sebep olmuştur. ABD kaynaklarını karşılaştırma, doğrulama imkânı olmaması önemli bir eksikliktir.

Tarihi çalışmalar yapılırken, “kayıp tarih” de göz önüne alınmalıdır. Bu tür çalışmaların temeli olan tarihi belgelerin gerçeği ne ölçüde ve ne kadar yansıttığına eleştirel yaklaşılmalıdır. Araştırma için Türkiye Washington Büyük Elçiliği'ne

⁵ Bu dönemi ele alan kitaplardan bazıları : John Lewis Gaddis, **We Now Know : Rethinking Cold War History**, New York, Oxford University Press, 1997. Fraser J. Harbutt, **The Iron Curtain: Churchill, America, and the Origins of the Cold War**, New York, Oxford University Press, 1986. Joyce Kolko and Gabriel Kolko, **The Limits of Power**, New York, Harper and Row, 1972. Charles S. Maier, **The Cold War In Europe**, Princeton, Markus Wiener, 1996. David S. Painter, **The Cold War**, London, Routledge, 1999. John Lewis Gaddis, **The United States and The Origin of Cold War**, New York, Columbia University Press, 1972. Melvyn P. Lefler, **A Preponderance of Power : National Security, The Truman Administration, and The Cold War**, Stanford, Stanford University Press, 1992. Carol R. Barrett, **The Greater Middle East and the Cold War : US Foreign Policy Under Eisenhower and Kennedy**, London, Tauris, 2007. Martin McCauley, **The Origins of Cold War, 1941-1949**, London, Pearson/Longman, 2003. Mike Sewell, **The Cold War**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002. Wilfrid H. Brands, **Inside the Cold War**, New York, Oxford University Press, 1991. Türkkaya Ataöv, **The Origins of The Cold War**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969. Daniel Yergin, **Shattered Peace**, Boston, Houghton Mifflin, 1977.

⁶ Bu çalışmalardan bazıları, Henry Kissinger, **Diplomacy**, New York, Simon & Schuster, 1994. Walter LaFeber, **America, Russia, and the Cold War**, New York, Alfred A. Knopf, 1985. Yezid Sayigh, Avi Shlaim, **The Cold War and The Middle East**, Oxford, Oxford University Press, 1997. Mehmet Saray, **Türkiye'nin Nato'ya Girişi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000. Bruce R. Kuniholm, **The Origins of The Cold War in The Near East**, New Jersey, Princeton University Press, 1994. Behçet Kemal Yeşilbursa, **Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2007. George McGhee, **The US-Turkish-Nato Middle East Connection**, New York, St Martin's Press, 1990. Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997. Ekavi Athanassopoulou, **Turkey-Anglo-American Security Interests**, London, Frank Cass Publishers, 1999. Melvyn P. Leffler, “Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey and Nato, 1945-1952” **Journal of American History**, S. 71 (Mart 1985) : 807-825. Ernest R. May, **“Lessons” of the Past** London, Oxford, Oxford University Press, 1973.

yapılan başvuruya gelen “Türkiye Büyükelçilikleri arşivleri yetkililer dışındaki kimselere açık değildir. Bilgi edinilmesi rica olunur.” cevabı “kayıp tarihin” bu araştırmadaki karşılığıdır. Bu cevabı sorgulamak için yapılan girişimin de sonuçsuz kalması, başlı başına en açık cevap olmuştur. ABD kaynaklarında da durum farklı değildir. NARA’nın⁷ 1999 yılında başlattığı sınıflandırma çalışmasında 55.500 sayfa belge erişime kapatılmıştır. Bu belgeler, tarihi İkinci Dünya Savaşı’na kadar giden bilgiler içermektedir.⁸ Benzer bir şekilde çalışmanın temelini oluşturan, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın yayınladığı Foreign Relations of United States, Diplomatic Papers serisinde bir takım kısıtlamalar yapıldığı da bilinmektedir. Bu resmi yayında günümüzde hala hassaslığını koruyan yazışmalar, tartışmalara sebep olabilecek belgeler, hatıralar yayınlanmamıştır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihi hakkında bilgi veren giriş bölümünün ardından Birinci bölümde ABD ve Türkiye’nin dış politikaları incelenmiştir. Her iki devletin de kuruluşundan itibaren takip ettiği dış politikaların incelenmesi ele alınan dönemin daha iyi anlaşılmasına imkan vermiştir. Türkiye’nin savaş öncesinde diğer ülkelerle olan siyasi-ekonomik ilişkileri savaş döneminde dış politika kararlarına yansımıştır. Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı içinde ABD’nin Ortadoğu bölgesine girişini doğru yorumlamak için ABD’nin kuruluşundan itibaren takip ettiği dış politikasını ve bu politikanın araçlarını bilmek gereklidir. Devletlerin dış politikası, çeşitli sebeplere bağlı olarak zaman zaman değişimler göstermekle beraber genellikle tutarlı ve süreklidir. Bu nedenle dış politikada hakim olan çizgilerin belirlenmesi belgelerin daha doğru yorumlanmasına katkı sağlamaktadır.

Tezin ikinci bölümünde 1943-1945 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerin siyasi boyutu incelenmiştir. Bu çerçevede savaş sırasında toplanan Müttefik konferanslarında Türkiye yansımaları incelenmiş, Türkiye’nin ABD ile siyasal alanda yakınlaşması belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Boğazlar sorunu, Sovyetler Birliği baskısı gibi diplomatik sorunlar karşısında ABD-Türkiye ilişkilerinin nasıl ortak bir zeminde birleştikleri incelenmiştir. Savaş sonrasında Orta

⁷ ABD Ulusal Arşivi (National Archives and Record Administration)

⁸ Judith N. Martin, Thomas K. Nakayama, **Intercultural Communication in Context**, New York, McGraw-Hill Companies, 2010, s.124.

Doğu'da daha etkin bir biçimde var olan ABD'nin, dış politikasında ki değişimin işaretleri olan gelişmeler de bu bölümde ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm'de ise Türkiye-ABD ilişkilerinin askeri ve ekonomik boyutu incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'ye yapılan askeri yardımlar ile birlikte savaş süresince ABD-Türkiye arasında gerçekleşen işbirliği incelenmiştir. Ödünç Verme-Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye yapılan destek ve uygulamada karşılaşılan problemler ele alınmıştır. Türkiye'nin savaş sırasında tarafsız bir müttefik olarak ABD'ye sağladığı destekler de bu bölümde ele alınmıştır.

Askeri ve siyasi alanda olduğu gibi ekonomik alanda da ilişkiler İkinci Dünya Savaşı etrafında şekillenmiş, alınan tedbirler, uygulanan politikalarla savaş müttefikler lehine en kısa zamanda sonlandırmak amaçlanmıştır. Bunun yanında, ABD savaş ortamı içinde Türkiye pazarında payını arttırmak için daha aktif bir ekonomi politikası izlemiştir. ABD'nin Türkiye ili ilgili ekonomi politikaları incelenmiş bu politikaların siyasi yansımalarına yer verilmiştir. Varlık Vergisi'nin kaldırılması, krom ihracatının durdurulması gibi ekonomik gelişmelere ABD-Türkiye ilişkilerinin etkisi incelenmiştir.

Bu konu üzerinde daha önce yapılan çalışmalar kaynak eserler olarak büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmalar tezin çatısının oluşturmasına katkı sağladıkları gibi zengin kaynakçaları farklı görüşlere ulaşmaya imkân vermişlerdir. Bu alanda yapılan bazı önemli çalışmalar şöyledir;

Haluk ÜLMAN'ın, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, adlı eseri iki ülke arasında İkinci Dünya Savaşından itibaren gelişen ilişkileri temellendirmekle beraber daha çok savaş sonrası gelişmeler üzerine yoğunlaşmaktadır. Birçok birincil kaynağın kullanıldığı eser, sağladığı bilgilerin yanında yapılan yorumlarla kapsamlı bir analiz sunmaktadır.

Gül İnanç BARKAY, ABD Diplomasisinde Türkiye, 1940-1943, adlı eserinde savaşın ilk evresindeki Türkiye-ABD ilişkilerini, ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerine dayanarak ele almaktadır. Genel olarak Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği kromun sebep olduğu sorunları ve ABD'nin Ödünç Verme - Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye ile ilişkileri detaylandıran çalışma temel kaynak olarak Foreign Relations of the United States serisini kullanmıştır.

Fahir ARMAOĞLU'nun Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri adlı eseri Osmanlı'dan itibaren kitabın yayınlandığı 1989 yılına kadar yapılan antlaşmaları, ortaya çıkan siyasi olayları belgeleri ile birlikte sunan geniş kapsamlı bir tahlildir.

Selim DERİNGİL' in İngiltere'nin yayınlanmamış arşiv belgelerini kullandığı Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşındaki Türk Dış Politikası isimli çalışma dönemin Türk dış politikası hakkında oldukça detaylı bilgi vermektedir.

Bu tezde ele alınan dönemi inceleyen Yüksek Lisans ve Doktora tezleri mevcuttur. Bu alanda yapılan tezler konuyu farklı açılardan sınırlandırarak değerlendirmiştir. Türkiye – ABD ilişkileri üzerine yapılan tez çalışmalarından bazıları şunlardır;

Bekir Cihan ÖZCAN' ın hazırladığı II. Dünya Harbinde (1939-1945) The Newyork Times'a Göre Amerikan Kamuoyu'nun Türkiye'ye Bakışı başlıklı tez belirtilen dönemdeki gazetede ki haberi konu olarak hazırlanmıştır. Bazı önemli haberlerin yankı bulmadığı tez gazetede yer alan haberlerin başlıklarına paralel olarak 98 alt başlıkla haberleri Türkçe'ye tercüme etmiştir.

İstanbul Üniversite'sinde 2006 yılında yapılan, Türk-Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945-1952) , başlıklı tez başta Cumhuriyet, Akşam ve Son Posta gazeteleri olmak üzere ilişkilerin Türk Basınına yansımalarını ele almıştır. 2005 Yılında Pamukkale Üniversitesi'nde yapılan bir diğer Yüksek Lisans Tezi ise Türkiye-ABD ilişkilerinin sol basında yansımalarını incelemiştir.

Wisconsin-Madison Üniversitesinde yapılan, An Overview of Turkish-American Relations and Impact on Turkish Military, Economy and Democracy, 1945—1952 başlıklı Doktora Tezi ise Türk ve Amerikan Belgelerine dayanarak 1945-1952 arasındaki ilişkileri ele almıştır.

GİRİŞ

ABD İLE İLİŞKİLERİN TARİHİ

A. Siyasi İlişkiler

Yaklaşık 200 yıllık geçmişi olan Türk-Amerikan ilişkileri incelenirken iki dönem halinde incelemek uygundur. Bu dönemleri Osmanlı dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti olarak bölmek doğru olmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ABD ile sürdürülen ilişkiler geçmişin devamı niteliğindedir. Kuruluşundan itibaren ABD temel olarak ekonomik ilişkiler ve misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Türkiye ile çok sıkı sayılamayacak ilişkiler kurmuştur. İkinci Dünya Savaşından itibaren ise ABD-Türkiye ilişkileri başlı başına Türk dış politikasına olduğu gibi iç politikasına da yön veren temel etken olmuştur. Bu sebeple Türk-Amerikan ilişkileri dönem olarak ele alınırsa ABD'nin Türkiye'ye ilgisinin arttığı İkinci Dünya Savaşı bu dönemleri bölen çizgi olacaktır.

ABD yeni dünya da kurulan genç bir cumhuriyet olarak kendisinden daha büyük, daha fazla nüfuslu, daha güçlü ve daha zengin olan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmek için çaba sarf etmiştir.¹ 19. yy boyunca devam eden ilişkiler, coğrafi uzaklık, Osmanlı'nın varlığını sürdürme mücadelesi, ABD'nin politik olarak Amerika kıtasına ve Uzak Doğu'ya yönelmesi gibi sebeplerle iki devlet açısından da birincil öneme sahip olamamıştır.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya savaşında Almanya ile aynı safta yer alınca, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya muhtemel zafer sonrası için antlaşmalar yapmaya başlamıştır. ABD Osmanlı Devleti'nin emperyalist devletlerce parçalanma planını endişe ile karşılamıştır. Gizli antlaşmalarda payı olmayan ABD, güçlü pozisyonunu da kullanarak Türkiye'de her ülke için eşit şartlar sağlayacak "açık kapı" politikasının uygulanmasını istemiştir.² Bu amaçla Lozan Konferansına katılan ABD gizli antlaşmaları açıklamış, Türkiye'de, uzak doğuda olduğu gibi, açık kapı politikasının uygulanmasını istemiştir. Lozan görüşmeleri sırasında ABD'nin üzerinde durduğu temel konular, Boğazların serbestliği, Amerikan din-eğitim

¹ Leland James Gordon, **American Relations With Turkey 1830-1930**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932 s. 4.

² A.e., s.287.

kurumlarının bağımsızlığı, azınlıkların korunması, “açık kapı” politikasıyla kapitülasyonların sürdürülmesi olmuştur.³ ABD’nin üzerinde durduğu bu noktalar ekonomik ve kültürel gözükmekle beraber ABD’nin süregelen dış politikası içinde değerlendirildiğinde siyasi açıdan da önem taşımaktadır.

Türkiye’nin Batıya yönelik bir cumhuriyet olarak kurulması Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişmesi için uygun zemini hazırlamıştır. 1917-1927 arasında kesintiye uğramış olan diplomatik ilişkiler, 1927 yılında tekrar başlamıştır. Fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi asıl olarak İkinci Dünya Savaşı dönemine rastlamaktadır.⁴ İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde Türkiye-ABD İlişkileri Amerikan kolejleri, misyonerlik faaliyetleri ve Amerikan şirketlerinin sınırlı ekonomik faaliyetleri üzerinde gerçekleşmiştir.⁵ Coğrafi, kültürel, politik farklılıkların yanında bunun bir diğer sebebi de ABD’de hakim olan “Türk karşıtı” görüştür. Avrupalı devletler gibi ABD de Türkleri “İslam’ın askerleri” olarak gördüğünden Türklere karşı önyargı ile yaklaşmaktadırlar.⁶ Diğer bir neden ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere’nin Ortadoğu bölgesinde ki başat rolü sebebiyle ABD’nin bu bölgeye çekimser yaklaşmasıdır.

ABD Senatosunun Lozan Antlaşmasını 1927 yılında reddetmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri düzenleyecek geçici bir antlaşma yapmayı zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Ankara’daki Amerikan temsilcisi Amiral Mark L. Bristol ile Türk Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü arasında mektup değişimi yoluyla yapılan geçici antlaşma ile iki devlet arasında diplomatik ve konsüler ilişkilerin kurulması, elçi teati edilmesi, ticaret, konsolosluk, yerleşme ve ikamet konularında antlaşma ve sözleşmeler yapılmıştır.⁷ Fakat Türkiye-ABD ilişkileri İkinci Dünya savaşında Müttefikler başarı sağlamaya başlayıncaya kadar sıkı olmamıştır. Kurulan temel düzeyde siyasi ilişkilerde genellikle Türkiye topraklarındaki Amerikan ticari kuruluşlarını, bilim adamlarını ve vatandaşlarını konu eden konsolosluk düzeyinde ilişkiler kurulmuştur.

³ Joseph C. Grew, **Turbulent Era; a Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, C. I, Boston, Houghton Mifflin Press, 1952, s.544-545.

⁴ İdris Bal, **ABD Politikaları ve Türkiye**, Ankara, Lalezar Kitapevi, 2008, s. 8.

⁵ Lewis V.Thomas, Richard N.Frye, **The United States and Turkey and Iran**, Hamden, Archon Books, 1971, s. 143.

⁶ **A.e.**, s. 140.

⁷ Grew, **Turbulent Era**, C.II, s.798.

Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961, s.15.

ABD Türkiye üzerinde etkisini arttırmak amacıyla 1942 yılının başında en başarılı, yetenekli diplomatını Ankara'ya göndermiştir. 1939 yılından itibaren Moskova'da ABD'yi temsil eden Laurence A. Steinhardt Türkiye'ye Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır.⁸ Bu aynı zamanda ABD'nin diplomatik alanda daha aktif rol alacağı anlamına gelmektedir. Willkie'nin Türkiye ziyareti sırasında yaptığı konuşmalar, Steinhardt'ın ABD ziyareti sonrası Rusya-Türkiye arasında arabulma çalışmaları ABD'nin Türkiye'ye olan ilgisinin arttığını göstermektedir. Büyükelçi Steinhardt ABD'nin iki ülke arasındaki yanlış anlamaları düzeltmeye kararlı olduğunu söylemektedir. Bunun yanında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı yapılacak saldırılara karşı Türkiye'ye yardım sözü vermektedir.⁹ Büyükelçi'nin Türk-Rus ilişkilerini düzeltmeyi konu alan konuşmasında, savaştan ya da Türkiye'nin savaştaki konumundan hiç bahsetmediği halde, gelecekte yapılabilecek saldırılara karşı Türkiye'ye güvence vermesi Türk dostluğunu kazanmak içindir.

B. Ticari İlişkiler

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticari ilişkiler 18. yüzyılda başlamıştır. İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanan ABD'nin Akdeniz ticaretinde yer edinmeye çalışması, ABD'yi Mağrib ülkeleriyle antlaşmalar yapmaya zorunlu kılmıştır. ABD 1795 yılında Akdeniz'de Cezayir ile yaptığı antlaşma ile 20 yıl süre ile 12.000 altın ya da karşılığı mal, silah vermek zorunda kalmıştır.¹⁰ Cezayir dışında Trablusgarb ile 1796 yılında, Tunus ile 1797 yılında benzer antlaşmalar yapılmıştır.¹¹ Antlaşmalarda ABD'den alınacak vergi, mal ya da hediyelerin yanında, savaş esirleri, gemi ticareti, veraset, mahkeme gibi konularda düzenlemeler yapan maddeler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bu

⁸ "Moscow to Ankara", **The New York Times**, 08 Ocak 1942, s. 20

⁹ "U.S. Seen Associated in Turk-Soviet Pact" **The New York Times**, 14 Aralık 1942, s.8

¹⁰ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)", **İ.Ü.E.F. Dergisi** S.: XXXII,1979 s.690

¹¹ Çağrı Erhan, "ABD'nin Mağrib Ülkeleri ile İlişkileri (1776-1815)", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. 53, S. 1, 1998, s.132-138.

eyaletlerin Osmanlı ahidname terminolojisine uygun olarak yaptığı bu antlaşmalar Osmanlı-ABD ilişkilerinin başlangıcı sayılabilir.¹²

ABD siyasi gücünü dayandırdığı ekonomisini geliştirmek amacıyla kuruluşundan itibaren birçok devletle ticaret antlaşması yapmıştır. ABD bağımsızlığının ilk yıllarında yani 1784 ten itibaren ticari açıdan Akdeniz'e hakim güç olan Osmanlı Devleti ile de ilgilenmeye başlamıştır. 1811 yılına kadar İngiliz Levant Company altında devam eden Osmanlı-ABD ticareti 1811 yılından itibaren İngiltere'den bağımsız sürdürülmüştür.¹³ Yunan ayaklanması sırasında Osmanlı Devletinin bütün Avrupa'yı karşısında bulması ve bilhassa 27 Ekim 1827 de Navarin'de Osmanlı Donanmasının ortak Avrupa donanması tarafından yakılması, Osmanlı Devletini bir yandan Avrupa dışında bir müttefik aramaya sevk ederken, bir yandan da kaybettiği donanmasını yeniden ve hızla ve bir dış yardımla inşa zarureti ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple 45 yıldır kendisi ile bağlantı kurmaya çalışan ABD'nin bu çabalarına cevap vererek, Amerika ile 1830 yılında bir ticaret antlaşması imzalamıştır.¹⁴ Her ne kadar bu antlaşma ile Amerikan ve Osmanlı tüccarlarına eşit haklar verilse bile Osmanlı gemilerinin okyanus ötesi ticaret için yetersiz olması antlaşmadan ABD'nin tek taraflı olarak yararlanması sonucunu doğurmuştur. 1830 yılından itibaren Osmanlı ile Amerika arasında resmi ilişkiler ve 1831'de İstanbul'da Amerikan Elçiliği kurulmasına rağmen, Türkiye'nin Washington'da elçiliği yoktur.¹⁵

07 Mayıs 1830 Antlaşmasından sonra Osmanlı Devletinin Amerika ile imzaladığı ikinci ticaret antlaşması 13 Şubat 1862 tarihli antlaşmadır. 1830 Antlaşmasında olduğu gibi bu antlaşmada da "en ziyade müsaadeye mahzar ülke" prensibi kabul edilmiştir. ABD'ye verilen ekonomik imtiyazlar arttırılmış, % 8 olan gümrük vergisinin kademeli olarak % 1'e indirilmesi kararlaştırılmıştır. 1862

¹² Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, OSAV, 2003, s.35.

¹³ Gordon, **American Relations With Turkey 1830-1930**, s. 41.

¹⁴ Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. I, s. 245-247.

Çağrı Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s.392.

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türk Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, Doğan Matbaası, 1959, s. 32.

antlaşmasının bir özelliği de, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilişkileri 1830 antlaşmasına göre daha ayrıntılı olarak düzenlemesidir.¹⁶

1862 Antlaşmasını takip eden dönemde Osmanlı-ABD ticareti hızla artmıştır. ABD'nin 1860 yılında 783.000 dolar olan ihracatın 1870 yılına gelindiğinde 2.565.289 dolara ulaşmıştır.¹⁷ ABD'nin ihracatında yer alan başlıca ürünler yünlü eşya, işlenmiş tütün, barut, zahire, mum, mobilya ve ilaçtır. Buna karşılık Osmanlı'nın ihraç ettiği ürünler ise afyon, meyve, fındık, gümüş, işlenmemiş yün, deri, halı, şarap, tuz, kahve ve bakırdır.¹⁸ Bunların dışında, 1861-1865 yılları arasında süren Amerikan Sivil Savaşı sonrası ihtiyaç fazlası olan silahlar, ABD - Osmanlı silah ticaretinin temelini oluşturmuştur. Silah ve cephanenin Osmanlı Devletine yapılan toplam ihracat içindeki payı 1869 da %69 olmuş, 1877 de ise % 97'ye ulaşmıştır.¹⁹ Dört milyon kişinin katıldığı Amerikan iç savaşın bitmesi ile bunalıma giren Amerikan silah sanayi dış pazarlara açılmaya başlamış, önce savaş artığı silahlarını Osmanlı Devleti'ne satmış, daha sonra da bunların modernleştirilmesiyle silah sanayisine katkı sağlamıştır.

Türkiye Lozan Konferansında ABD'nin desteğini almak amacıyla Chester Planını onaylamıştır. Buna göre ABD Türkiye'ye demiryolları inşa edecek karşılığında ise hattın geçtiği güzergâha²⁰ 20 km mesafedeki madenlerin işletilme hakkı 99 yıllığına ABD'ye verilecektir. Buna göre İngiliz işgalinde bulunan Musul bölgesi Chester projesi kapsamına sokularak hem Musul'un Türkiye topraklarına katılmasına hem de İngiltere ve Fransa'ya karşı ABD desteğini sağlamak amaçlanmıştır.²¹

¹⁶ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 7.

¹⁷ Osmanlı-ABD ticaretinin yıllara göre dağılımı için bkz. Gordon, **American Relations With Turkey 1830-1930**, s.46-47.

¹⁸ **A.e.**, s.43-46.

¹⁹ Oral Sander, Kurthan Fişek, **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s. 6-7.

²⁰ İki hat halinde planlanan demiryolunun bir kolu, Ankara'dan başlayarak Sivas, Harput, Diyarbakır, Bitlis üzerinden Van'a ve belirlenecek bir noktadan Musul ve Kerkük'den geçerek Süleymaniye'ye ulaşacaktır. İkinci kolu ise Ankara'dan Erzincan, Erzurum, Trabzon ve Sivas'tan geçerek Trabzon'a bağlanacaktır. Yaşar Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi**, Ankara, Saray Kitabevi, 1995, s.62.

²¹ **A.e.**, s.64.

Türkiye Cumhuriyet ile ABD arasında ilk resmi antlaşma 1 Ekim 1929 tarihinde imzalanan Ticaret ve Seyr-i Sefain antlaşmasıdır.²² 1 Nisan 1939 tarihinde yapılan yeni bir ticaret antlaşmasıyla iki taraf arasındaki ticari ilişkiler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.²³

ABD'nin Akdeniz ticaretinde yer edinmesi gibi ticari nedenlerle başlayan Osmanlı-ABD ilişkileri, ABD tarafından siyasi alana müdahale için kullanılmıştır.²⁴ İmzalanan antlaşmalar ABD'nin Osmanlı Devleti içindeki faaliyetlerini rahatça sürdürebilmesine imkân sağlamıştır. Siyasi etkinin en önemli aracı olan misyonerlik faaliyetleri 1830 ve 1862 antlaşmalarından sonra daha kurumsal olarak sürdürülmüştür.²⁵ 1863 yılında Robert Koleji'ne verilen izinle birlikte ülkedeki Amerikan Eğitim kurumlarının sayıları hızla artmıştır.

C. Misyonerlik Faaliyetleri

ABD bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra dünyanın her tarafına misyonerler göndermiştir. Bu Amerikalı Protestan misyonerler, Hıristiyanlığı yayma amacının dışında Amerikan kültürünün dünyaya yayılmasını amaçlamışlardır. Misyonerlik ticari açıdan da ABD menfaatlerine hizmet etmektedir. Amerikan Eğitim kurumlarına gönderilen paralar, iki ülke arasındaki ticaretin artmasıyla katlanarak dönmektedir. ABD başkanı Taft 1909 yılında kongreye sunduğu mesajda Amerikan okullarının, üniversitelerinin ve misyonerlerin sayesinde Türkiye'deki Amerikan prestijinin arttığını, böylece Ortadoğu'da ticareti arttırmak için daha uygun şartların oluştuğunu söylemektedir.²⁶ 1810 yılında kurulan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" adındaki örgüt, ABD'nin tüm dünya daki misyonerlik faaliyetlerine öncülük etmiştir. Osmanlı Devleti'ne ilk misyonerler 1820 yılında gelmiştir. 1830 yılına kadar önemli bir etki gösteremeyen misyonerler, 1830

²² Bu antlaşmanın metni tam metni için bkz. **Düştur**, Üçüncü Tertip, C.11 s.245-252

²³ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1939**, Vol. IV, Washington, U.S. Government Printing Office, 1955, s. 865.

²⁴ Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, s.12.

²⁵ **A.e.**, s.44.

²⁶ Gordon, **American Relations With Turkey 1830-1930**, s.246.

antlaşmasının ardından İstanbul ve İzmir’de ABD elçilikleri açılmasıyla faaliyetlerini arttırarak devam ettirmişlerdir.

1869 yılına gelindiğinde Türkiye’de misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü toplam 21 büyük merkez vardır.²⁷ Osmanlı Devleti’nin çok uluslu yapısı, azınlıklara karşı gösterdiği hoşgörü misyonerlik faaliyetlerinin rahatça sürdürülmesine sebep olmuştur. Müslüman ve Yahudilerin din değiştirmeye uygun olmadığını gören ABD’li Protestan misyonerler Ermeni, Nasturi gibi değişik Hıristiyanlık mezheplerine mensup milletler üzerinde yoğunlaşmıştır.²⁸ ABD’li misyonerler İstanbul’da Hıristiyan nüfusun çok olmasına rağmen merkezi otoritenin güçlü olması sebebiyle Anadolu’da Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerde misyonerlik faaliyetlerine yoğunlaşmıştır.²⁹ Misyonerlik faaliyetleri sonunda Gregoryen Ermenileri 1850’lerden sonra toplu olarak Protestanlığa geçmeye başlamıştır. Merzifon’da 1860’lı yıllarda 300 kişi birden mezhep değiştirerek Protestanlığa geçmiştir.³⁰

Misyonerlik faaliyetleri temel olarak eğitim ve sağlık alanında yoğunlaşmaktadır. Misyonerler eğitim kurumları ile amaçlarına hizmet ederken sağlık ile yerel halkın desteğini kazanmaya çalışmıştır. ABD’nin sürdürdüğü eğitim-sağlık faaliyetleri, ABD’ye karşı sempati duyan, ABD sistemini benimseyen insanların ülkede sayısının artmasına sebep olmaktadır. Başka devletlerin kendi manevi değerlerini benimsemesi ABD’nin en önemli dış politika araçlarından biridir

Birinci Dünya Savaşından sonra ABD’nin Osmanlı üzerinde ilgisinin artmasının bir sebebi de Osmanlı’da uzun yıllardır sürdürülen misyonerlik faaliyetlerini korumaktır.³¹ Misyonerlerin kurduğu Amerikan destekli okullar 19.yy içinde Osmanlı’da oldukça yaygınlaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığına Osmanlı’da toplam 25.000 öğrencisi olan 426 Amerikan okulu bulunmaktadır. Robert Koleji, Beyrut Üniversitesi, Amerikan Kız Koleji gibi büyük Amerikan kuruluşlarının yanında anaokulundan itibaren her seviyede eğitim veren Amerikan

²⁷ A.e., s.221-222.

²⁸ Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, s.63.

²⁹ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, 21.YY Yayınları, 2000, s. 32.

³⁰ A.e., s.68.

³¹ Thomas, Frye, **The United States and Turkey and Iran**, s. 140.

okulları bulunmaktadır.³² Öğrencilerin ise hemen hemen tamamı Hıristiyan ve büyük çoğunluğu da Ermenidir.

D. Ermeni Meselesi ve ABD

ABD’li misyonerlerin kurdukları okullarda verdikleri eğitim, Bulgar ve Ermeni dillerinin daha yaygın kullanılmasına sebep olmuş böylece bu halkların milli duygularını güçlendirmiştir.³³ Misyonerlerin Ermenileri Osmanlı’ya karşı isyana teşvik ettiği ve bölücü faaliyetleri desteklediği bilinmektedir. Misyonerler ve okulları, Ermeni isyanlarının fikri altyapısını oluşturmuş ve özellikle 1889-1896 yılları arasında yoğunlaşan Ermeni isyanlarında büyük rol oynamışlardır.³⁴ Osmanlı Devleti misyonerlerin çalışmalarını denetlemek ve Ermeni ayaklanmalarını desteklediklerini tespit ettiği Amerikan okullarını kapatmak isteyince ABD ile Osmanlı Devleti arasında Birinci Dünya Savaşına kadar süren antlaşmazlıklar çıkmıştır.³⁵

Protestanlığı kabul eden Ermenilerin bir kısmı da ABD’ye göç etmiştir.³⁶ Göçenlerden bazıları Türkiye’deki Amerikan kolejlerinden diploma alıp öğrenimlerini gene Amerikalıların önerisiyle Princeton, Yale gibi okullarda sürdürmüşlerdir. Daha önce Osmanlı vatandaşı olan bu Ermeniler ABD’de örgütlenerek, bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla Osmanlı aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardır. New York’ta Ermenice yayınlanan dergiler Türkiye’nin doğu illerindeki otoritesini yıkmak amacıyla açık tahriklerde bulunmuştur.³⁷ 1830 antlaşmasıyla gerekli gördüğü yerlere konsolos tayin etme hakkını elde eden ABD, konsolosluklar aracılığıyla Osmanlı Devleti’nin iç işlerine

³² Bundan başka İzmir, Bursa, Samsun, Merzifon, Kayseri, Mersin’de Amerikan kolejleri kurulmuştur. “Turkey”, **Encyclopedia of U.S. Foreign Relations**, C. IV, Ed. Bruce W. Jentleson , Thomas G. Paterson, Newyork, Oxford University Press, 1997, s. 219.

Grew, **Turbulent Era**, C.2, s.754.

³³ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, s. 394.

³⁴ Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, s.78

John H. Moore, **America Looks at Turkey, 1876-1909**, Michigan, University Microfilms Inc., 1961, s.255-256.

³⁵ Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, s.5.

³⁶ 1900-1923 yılları arasında Türkiye’den ABD toplam 323.392 kişi göç etmiştir. Bu göçlerin yıllara ve milliyetlere göre dağılımı için bkz. Gordon, **American Relations With Turkey 1830-1930**, s.305-308.

³⁷ **A.e.**, s.27.

de müdahale etmekten, misyonerler ile birlikte azınlıkları kışkırtmaktan kaçınmamışlardır. ABD'nin hiç vatandaşı bulunmamasına rağmen Erzurum'a konsolos tayin etmesindeki amaç da budur.

Ermeni meselesi Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri karmaşıklaştırmasına rağmen ABD'nin savaşa girdiği 1917 senesine kadar diplomatik ilişkiler devam etmiştir.³⁸ ABD 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan emekle beraber, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devletine savaş ilan etmemiştir. Buna karşılık, Osmanlı Devleti, Almanya'nın müttefiki olduğu gerekçesi ile 20 Nisan 1917 de Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Osmanlı Devleti ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmesine rağmen Anadolu'daki ve diğer Osmanlı topraklarındaki Amerikan okullarına ve Amerikan misyonerlik kurumlarına dokunulmamıştır.³⁹

³⁸ "Turkey" **Encyclopedia of U.S. Foreign Relations**, C. IV, Ed. Bruce W. Jentleson, Thomas G. Paterson, Newyork, Oxford University Press, 1997, s. 219.

³⁹ Hurewitz **The Middle East and North Africa in World Politics**, C.II, s. 96-97.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ABD - TÜRKİYE DIŞ POLİTİKALARI

Ülkesi üzerinde egemen olan her devletin kendi menfaatlerini gözeten, bağımsız bir dış politikası vardır. Dış politika çok uluslu dengeler ile birlikte devletlerin önem verdiği alanların başında gelmiştir. Dış politika temel olarak, ulusal çıkarları korumak amacı ile diğer devletler ile sürdürülen devamlı, değişken ilişkilerin tamamı olarak değerlendirilebilir. Ulusal çıkarlara uygun olarak belirlenen dış politikanın uygulaması ise askeri, ekonomik, politik gücün yanında uluslararası dengelere de dayanmaktadır.

A. Türk Dış Politikası

1. Türk Dış Politikasının Genel Hatları ve Amaçları

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın stratejik önemi diğer devletlerle ilişkilerde büyük avantajlar sağlarken, diğer yandan Türkiye'yi ciddi tehlikeler ve sorumluluklar ile karşı karşıya getirmektedir. Türkiye kuruluşundan itibaren karşılaştığı sorunları barışçıl yollardan çözmeye özen göstermiş, komşuları ile olan ilişkilerini geliştirmeye çabalamıştır. Türkiye kendi sınırlarını korumaya kararlı olduğu gibi başka devletlerden de hiçbir zaman toprak talebinde bulunmamıştır. Kuruluşunu takip eden ilk yirmi yılda bağımsızlığı konusunda son derece hassas olan Türkiye, dönemin büyük devletlerine karşı tarafsız bir politika izlemeyi amaçlamıştır.¹ Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politikanın temel özelliği Batıya yönelik olmasıdır. Türkiye'nin takip ettiği bu politikanın amacı varolan güvenlik, toprak bütünlüğü gibi tehditleri karşılamanın dışında sürekli bir politika tercihidir.² Türkiye'nin dış politikasını Batıya yönlendirmesinin Tanzimat'tan bu yana devam eden kültürel temelleri olduğu gibi, sahip olduğu jeopolitik konumun gerektirdiği

¹ Oral Sander, "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. 37, S. 1, s. 105

² Yusuf Sarımay, Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, S. 48, s.857

siyasi mecburiyetleri de vardır. Osmanlı devletinin yıkılması üzerine gerçekleştirilen Milli Mücadele, siyasi ve askeri açıdan Batılı devletlere karşı bir hareket olmasına rağmen, Batı'nın değer sistemine karşı değildir. Milli Mücadele Dönemi sonrası yapılan inkılaplar bunu kanıtlamaktadır. Türk dış politikasının bu yönelişi bazen oldukça radikal olmuştur. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1928 yılında “ Türkiye artık Batılı bir güçtür, bizim için Balkanlarda bir köylünün ölmesi Afganistan’da kralın ölmesinden daha önemlidir.” demektedir.³ Bu tarihi, siyasi, kültürel tercihin yanında güvenlik endişeleri ve ülkenin kalkınması için ekonomik yardıma ihtiyaç duyulması, Türkiye’nin dış politikasında etkili olan diğer faktörler olmuştur. Türkiye Almanya’dan aldığı kredilerin yanında Almanya’nın teknik yardımlarından da faydalanmıştır.⁴

Misak-ı Milli’de siyasi ve iktisadi bağımsızlık olarak tespit edilen temel ilkeler, sadece milli mücadele döneminde değil, daha sonraki dönemlerde de Türk Dış Politikasının temelini oluşturmuştur. Atatürk, Misak-ı Milli ilkelerini kabul ettirebilmek için başarılı, gerçekçi bir dış politika yürütmüştür. Yüzyıllar boyunca dünya devletleri arasında büyük bir güç olarak yer almış Osmanlı Devleti’nin ardından Türkiye Cumhuriyeti dünya devletleri arasındaki yerini doğru olarak tespit etmiş ve dış politikasını bu çizgiler içerisinde başarıyla sürdürmüştür.

Milli Mücadele döneminde bizzat Atatürk tarafından yönlendirilen Türk Dış Politikası yeni ve milli bir devlet kurma çabası, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş diplomasisini oluşturmuştur. Milli Mücadelenin askeri ve diplomatik sahasını başarıyla tamamlayan Türkiye, Lozan Barış antlaşması ile uluslararası alanda resmen tanınmıştır. 20 Kasım 1922’de İsviçre’nin Lozan şehrinde toplanan Konferansta Türkiye diplomatik alanda mücadele vermiştir. Türk heyetinin başkanı İsmet İnönü, özellikle sınırlar ve kapitülasyonlar konusunda kararlı ve ısrarlı bir politika takip etmiştir. Lozan Konferansında Türkiye Misak-ı Milli hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Sınırlar konusunda, Musul Meselesinin çözümü, konferans sonrasında Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak görüşmelere bırakılmıştır.

³ Grew, **Turbulent Era**, C.II, s.753.

⁴ İkinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Alman siyasi, kültürel, askeri ve ekonomik ilişkileri için bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Lozan'dan sonra içeride yeni bir ulus devlet oluşturmaya çalışan Türkiye, dışarıda ise Lozan'dan arta kalan sorunların çözümü ile ilgilenmiştir. Bu sorunlar, İngiltere ile Musul, Fransa ile borçlar, Yunanistan ile nüfus mübadelesi ve Boğazlar sorunudur. 1923-1930 arası dönemde İngiltere ile karşılıklı görüşmelere bırakılan Musul Sorunu hariç, diğer konular Türkiye'nin lehine çözülmüştür.⁵

Türkiye'nin dış politikasına yön veren en önemli faktörlerden biri güvenlik endişesi olmuştur. Türkiye'yi yönetenler 1923-1930 yılları arasında bağımsızlık ve toprak bütünlüğü açısından en çok Batı'dan korku duymuşlardır. Bu sebeple yönetim biçimi bakımından uzak olmasına rağmen Sovyetler Birliği ile diplomatik yakınlığı korumuş hatta arttırmışlardır.⁶ Türkiye uluslararası dengeleri gözeterek Batı'ya karşı Sovyetler Birliği'ne dayanmaya devam etmiştir.⁷ 1934 yılından sonra ise Türkiye'nin 1930'lara kadar Batılı devletlerden duyduğu korkunun yerini, özellikle İtalya'ya duyulan korku almıştır. Türkiye İtalya tehlikesinden korunmak için o zamana kadar birlikte yürüdüğü Sovyetler Birliği'nin dostluğuyla yetinmeyerek İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmıştır.⁸ Mussolini'nin her fırsatta beyan ettiği Akdeniz'le ilgili emelleri, "Mare Nostrum" (Bizim Deniz), söylemleri ve Türkiye'ye çok yakın adalardaki askeri yığınak Türkiye'nin endişesini arttırmıştır.⁹ İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ile ortaya çıkan tehlikeli durum, Türkiye ve İngiltere'yi birbirine daha çok yaklaştırmıştır. Bu yakınlaşma 1936 yılında İngiltere ile Türkiye'nin Akdeniz Paktı çerçevesinde işbirliğinde bulunmalarına yol açmıştır. Diğer taraftan, İtalyan tehdidinin sonucu olarak, Türkiye ve İngiltere ile yakınlığı olan bazı Ortadoğu ülkeleri 8 Temmuz 1937'de Saadabad Paktı'nı imzalamışlardır.

Uluslararası siyaset açısından değerlendirildiğinde İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem çatışmayı tetikleyen bir yapı ortaya koymaktadır. Bir yanda demokrasiler

⁵ Türk-İngiliz görüşmelerinin sonuç vermemesi üzerine Musul Milletler Cemiyeti kararı ile İngiltere'ye bırakılmıştır.

⁶ Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler I", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. XXIII, S. 3 (Eylül 1968), s.244.

⁷ Sarıncı, **a.g.m.**, s.861.

⁸ Ülman, **a.g.m.**, s. 245, Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 7 , Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, Kasım 1985, s.459.

⁹ Deringil, **Denge Oyunu**, s.6.

diğer yanda faşizm ve komünizmin totaliter rejimleri, daha önce görülmemiş derinlikte rejim zıtlıklarını sergilemektedir.¹⁰ Bu zıtlıklar içerisinde dış politikaya yön vermek oldukça zor olsa bile, Türk yöneticiler durumu lehlerine çevirmeyi başarmış, görüş ayrılıklarını en iyi şekilde kullanarak ülke çıkarlarını barışçıl yollardan korumuştur.

1935-1938 yılları arasında revizyonist ve anti revizyonist devletler arasındaki bloklaşma hız kazanmıştır. Türkiye bu bloklaşmanın avantajını kullanarak, Lozan da kararlaştırılan Boğazlar statüsünün değiştirilmesi için Nisan 1936 Milletler Cemiyetine bir nota göndermiştir. İtalya'nın Arnavutluğu işgali, Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi ve Almanya'nın silahsızlandırılan Ren bölgesini işgal etmesinden sonra gönderilen bu nota, yapılacak konferansta Türkiye lehine bir karar çıkmasını kolaylaştırmıştır.¹¹

Türkiye 1921-25 yıllarında Sovyetler Birliği'yle, 1939 yılında İngiltere ve Fransa'yla ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcını takiben, 1941 yılında, Almanya ile yaptığı tarafsızlık, saldırmazlık ve iş birliği antlaşmalarıyla dengelerin hızla değiştiği bir ortamda kendisine hareket alanı açarak ulusal çıkarlarına uygun hareket etmeyi sağlamıştır. Dış politika açısından Türkiye'yi bağlayıcı niteliği olan bu antlaşmalar, mevcut güç dengelerine göre esnetilmiş ve hiçbir ülke Türkiye'nin sahip olduğu jeo-politik önem sebebiyle Türkiye'yi karşısına almaya, dolayısıyla rakibine yaklaştırmaya cesaret edememiştir. Türkiye'nin diplomatik manevralarının uluslararası arenada etkili olmasında büyük önem taşıyan bir diğer etken de sınırlarını korumakta olan kararlılığı ve mecbur kalırsa tüm gücüyle kendini savunacağını ilan etmesidir.

Türkiye'nin dış politikasında sıkı sıkıya bağlanılan antlaşma İngiltere ve Fransa ile 1939 Ekiminde yapılan karşılıklı yardım antlaşmasıdır. Türkiye savaşa fiilen katılmasa da savaş süresince Müttefiklere yardım etmiştir. İnönü savaşı Almanların kaybedeceğine inanmış ve savaşın başlangıcından itibaren Müttefikleri

¹⁰ Gönübol, Kürçüoğlu, **a.g.m.** , s.452

¹¹ Dilek Barlas, **Etatism and Diplomacy in Turkey**, Leiden, Koninklijke Brill nw, 1998, s.169.

desteklemiştir.¹² Bu yardımı sağlarken de Almanya'nın saldırısına sebep olacak büyük adımlar atmaktan kaçınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türk dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Türk Politikasının yönünü çizenler, yabancı askerleri Türk sınırından uzak tutarken, Türk askerlerini de yabancı sınırlardan uzak tutmaya yönelmiş bir tarafsızlık siyaseti izlemiştir. Savaş süresince sınırlı bir muhalefete izin verilmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi Parlamento grubu, Bakanlar Kurulundaki diğer üye bakanlarla, basında ve üniversitede ileri gelen kişiler, sadece danışmanlık görevini yerine getirmişlerdir.¹³

İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin tarafsızlığından bahsederken bu tarafsızlığın çizgileri iyi belirlenmelidir. Türkiye aktif olarak savaşa katılmayarak, savaşan herhangi bir tarafın yanında askeri olarak yer almamıştır. Fakat, bu Türkiye'nin tarafsız olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle, Müttefiklerin başarısının görülmeye başladığı 1943 yılının başından itibaren Türkiye, Almanya'nın direk saldırısına sebep olmayacak şekilde Müttefiklere yardım etmiştir.¹⁴

2. Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri

a) Sovyetler Birliği İle İlişkiler

Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca zor, çekişmeli dönemler geçirmiştir. Türklerin coğrafi konumu Rusların Akdeniz ve Ortadoğu'ya inmesini yüzyıllar boyunca engellemiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılması, yeni kurulan Türk devletinin yıpratıcı bir savaş ve hemen ardından verilen bağımsızlık mücadelesi sonucu ekonomik güç ve insan gücü açısından zayıf düşmesine sebep olmuştur. Türkiye henüz gücünü toplamadan kuruluşunun 20.

¹² John M. Vanderlippe, "A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II", **Historian**, S. 64, s.64

¹³ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, çev. M.Kayabağ, Ö. Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2002, s.9.

¹⁴ Jürg Martin Gabriel, **The American Conception of Neutrality After 1941**, New York, Palgrave Macmillan, 2002, s. 49.

Annette Baker Fox, **The Power of Small States Diplomacy in World War II**, Chicago, The University of Chicago Press, 1959, s.10.

John Gunther, "Turkey Projects Her Peace Role", **The New York Times**, 23 Ağustos 1943, s. 3.

yılında Sovyet Rusya bir dünya gücü olarak belirmeye başlamış ve büyük bir tehdit olarak Türkiye'nin karşısına çıkmıştır.

Türkiye kuruluşunun ilk yıllarında, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ve işbirliği yapmak, onlardan silah yardımı görerek her iki tarafında şikayetçi olduğu Batı emperyalizmine karşı mücadele etmek istemektedir. Sovyetler Birliği ise Türkiye'yi Batılılarla yaptıkları müzakerelerde bir koz olarak kullanmak istemekte ve Türkiye'de Sovyet peyki komünist bir rejim meydana getirmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple, Komünist Enternasyonalı Yürütme Komitesi 1 Mayıs 1919 da yayınladığı demeçte, Türkiye'nin işçi, asker ve köylülerinin başladıkları ihtilalin sonunu getirmelerini, kendi Kızıl Ordusunu ve işçi, asker ve köylü Sovyetlerini kurmalarını istemiştir.¹⁵

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri incelendiğinde bu iki devletin çok nadir zamanlarda birbirlerine karşı olan düşmanlıklarını bırakıp işbirliği yaptığı görülmektedir. Milli Mücadele yıllarındaki yakınlaşma da bu nadir olaylardan biridir.¹⁶ Bu yakınlaşmayı Ali Fuat Cebesoy¹⁷ hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

“Birinci Cihan Harbinin galip devletleri ile mütareke yapmağa mecbur olan Türk Milleti, İtilafçıların ve bilhassa İngilizlerin mütareke perdesi altında kendisini esir ve imha etmek istediklerini anlayınca, o zamanki durumu ve cihan umumi efkarını incelemiş ve menfaatleri itibariyle yekdiğeri ile karşılaşmış devlet guruplarından birine katarak hayatını kurtarmak çarelerini aramıştı. O zamanki siyasi vaziyete göre, İngilizlerin emperyalizmine set çekebilecek gibi görünen, prensip ve kuvveti itibariyle bu işin uhdesinden gelebileceği sanılan Birleşik Amerika Devleti vardı. Fakat Amerika da gelecekteki cihan siyasetinde tutacağı yüksek mevkii göremeyerek eski infiratçı siyasetine dönmüştü. İngiliz emperyalizminin cidal sahnesinden Amerikalılar çekilince, Türkiye mecburen asır dide düşmanı olan ve ilan ettiği insaniyet prensibine sadakat ilanında bulunan Ruslara teveccüh eylemişti...”¹⁸

Rusya 1917 Bolşevik devrimiyle Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş ve Çar Rusya'sının takip ettiği dış politikayı reddetmiştir. Lenin 8 Kasım 1917 de okuduğu barış çağrısında, Sovyetlerin savaşa son vererek, tüm milletler için eşit bir barış imzalamaya hazır olduğunu söylemektedir.¹⁹ Bu sırada Türkler ve Ruslar tarihte ilk

¹⁵ Haluk Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968, s. 182-183.

¹⁶ Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s.44.

¹⁷ Cebesoy, Milli Mücadele yıllarında Moskova Büyükelçiliği görevini yürütmüştür.

¹⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1955, s. 112.

¹⁹ Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s.16-17.

defa ortak düşmana, İngilizlere, karşı savaşmaktadır.²⁰ Türkler ve Ruslar arasındaki yakınlaşma için ilk girişim Sovyetler Birliği'nden gelmiştir. Sovyetler Birliği İstanbul'a temsilciler göndererek ilişki kurmaya çalışmıştır. Türkiye de Sovyetler Birliği'nin girişimlerini cevapsız bırakmamış, TBMM'nin açılmasından birkaç gün sonra, Atatürk Sovyet lideri Lenin'e gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektupta Batılı devletlere karşı işbirliği hatta ittifak teklifinde bulunmuştur.²¹ Diğer taraftan Türkiye de Bolşeviklerle ilişki kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal askeri ve mali yardım elde etmek için Moskova'ya temsilciler göndermiştir.²² Sovyetler Birliği askeri ve mali yardımlarla, gerektiği takdirde Kızıl Ordu'nun yardımıyla, Türkiye'yi Bolşevik güvenlik sistemine dahil edebileceklerini düşünmüşler ve ona göre hareket etmişlerdir.²³ Sovyetler Birliği Şubat 1921'de İran ve Afganistan'la dostluk antlaşması imzalamalarının ardından 16 Mart 1921 tarihinde bugün dahi Türk-Rus ilişkilerinin temelini teşkil eden, Türkiye ile Rusya'nın sınırlarının belirlendiği Moskova Antlaşmasını imzalamıştır.²⁴

Sovyetler Birliği ve Türkiye Birinci Dünya Savaşından sonra dış politika da yalnız kalan ülkelerdir. Uluslararası politikadaki bu yalnızlık milli mücadele yıllarından itibaren Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin hızla gelişmesini sağlayan temel faktör olmuştur. Bunun yanında, gizli emperyalist antlaşmaları tek taraflı bir tasarruf ile hükümsüz ilan eden Sovyetler Birliği de, Türkiye gibi, Batılı devletlerin tehdidi altında bulunmaktadır. Bu şartlar altında, Sovyetler Birliği Türkiye'nin en tabii müttefiki olarak ortaya çıkmıştır.²⁵ Benzer bir şekilde Sovyetler Birliği de Türkiye'yi İngiltere'ye karşı tabii bir müttefik olarak görmektedir.²⁶ Bolşevik Rus rejimi Türkiye'deki milli mücadele hareketini, kapitalizme ve emperyalizme karşı koyan bir hareket olarak değerlendirmekte ve bunu Müslüman halkların bir uyanışı

²⁰ Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1997, s. 14, Sarımay, **a.g.m.** s.859. Melek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, s. 46-47.

²¹ Gönübol, Kürkcüoğlu, **a.g.m.** , s. 455.

²² Kemal Melek, "Atatürk ve Milli Türk Dış Politikası 1919-1924", **Yeni İş Dünyası**, S. 78 (Nisan 1986), s. 18.

²³ Melek, **a.g.m.** s. 19.

²⁴ Asem Nauşabay Hekimoğlu, **ABD, AB,Çin, Hindistan, Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası I**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s. 43.

²⁵ Gönübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 15.

²⁶ **A.e.**, s.16.

olarak kabul etmektedir.²⁷ Türkiye ile Sovyetler Birliğini birbirlerine yaklaştıran bu konjonktüre, Türklerin, Birinci İnönü’de Yunanlara karşı başarı elde etmesi katalizör görevi görmüş ve 16 Mart 1921’de, Türk Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Doğuda Ermenilerin yenilgisi ve Batıda Yunanlılara karşı elde edilen başarılar Ankara Hükümeti temsilcilerinin Moskova’da pazarlık güçlerini arttırmıştır. Türk-Sovyet antlaşması Doğu sınırını sonuca bağladığı gibi Türkiye’ye silah ve cephane yardımı da yapılmasını sağlamıştır.²⁸ Kalkınma yolunun sermaye ve teknolojiye geçtiğinin bilinci içinde Türkiye, Rusların Anadolu’da bazı fabrikalar kurmasını istediği gibi Sovyetler Birliği’nden aldığı krediler ile yatırımlar gerçekleştirmiştir.²⁹ Sovyetler Birliği ile kurulan bu iyi ilişkiler Sovyet örneğinin, Türk ekonomisindeki gelişmeleri etkilemesine sebep olmuştur. Türkiye’de 1930 sonrası devletçi uygulamalar bu etkileri içinde taşımaktadır.³⁰

Türkiye, Sovyet ve Batı dostluklarını en iyi bağdaştırabilecek bir yol üzerinde yürümeye çalışmıştır. Örneğin, 1932 yılında Türkiye Milletler Cemiyeti’ne girince bunun 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yükümlülüklerini değiştirmeyeceği yolunda Sovyetler Birliğine güvence vermiştir.³¹ Benzer bir şekilde Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı Ekim 1939 antlaşmasına ünlü 2 nolu protokolü eklemiştir.³² Buna göre Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında çatışmaya sebep olacak durumlarda Türkiye antlaşmanın gerektirdiği yükümlülüklerden muaf olacaktır. Bu protokol Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında savaş dışında kalmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkileri Almanya’nın Sovyetler Birliğine saldırmasından itibaren Alman ilerlemesinin durdurulduğu 1942 Stalingrad savaşına kadar dostça devam etmiştir.

²⁷ Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, s. 182. Gönübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası**, s.16. Sarımay, **a.g.m.** s.860.

²⁸ Melek, **a.g.m.** s. 20, Gönübol, Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası**, s.24.

²⁹ A.Şemsutdinov, Y.A. Bagirov, **Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, İstanbul, Bilim Yayınları, 1973, s. 61. Ayrıca Sovyetler Birliği’nden alınan uzun vadeli faizsiz kredi ile Kayseri Mensucat Fabrikası kurulmuştur. Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 108.

³⁰ Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye, Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yardımları**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986, s.44.

³¹ Ülman, **a.g.m.** s. 258.

³² Antlaşmanın metni için bkz.. Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**. C. II, s.548-552.

Bu tarihten sonra Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde baskı kurarak savaşa dahil etmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin savaş sırasında Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri, savaş sonrasına dair Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına duyulan korkuyu arttırmıştır. ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt Türkiye Büyükelçiliği'ne atanmasının ardından İnönü ile yaptığı gürüşmede Türkiye'nin savaş sonrası için endişelerini şöyle anlatmaktadır:

Cumhurbaşkanı İnönü Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı bir savaşta galip gelmesini ya da Almanya'nın zayıflaması sonucu Sovyet emperyalizminin Avrupa'ya ve Orta Doğu'ya doğru yayılması endişesi üzerinde durmuştur. İnönü, Boğazlardan bahsetmemekle beraber bu endişesi açık bir şekilde Boğazların Sovyetler hakimiyetine girmesini kapsamaktadır. İnönü olası bir Alman yenilgisi sonrası ABD'nin ya da İngiltere'nin Sovyet yayılcılığını önüne geçebileceğinden şüphe duymaktadır.³³

Steinhardt'ın bu mesajı İnönü'nün daha savaşın başlangıcında Müttefiklerin başarılı olacağını düşündüğünü göstermektedir. Aynı zamanda İnönü savaş sonrası oluşacak Sovyetler Birliği tehlikesini doğru tahmin etmiştir. Bu nedenle Türkiye ABD ile olan ilişkilerinde gitgide daha kusursuz bir müttefik olarak ortaya çıkmıştır.

Boğazlar Türk Dış Politikası sürekli olarak etkileyen coğrafı, stratejik bir etkendir. Özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerde Boğazlar kritik öneme sahiptir. Sovyetler Birliği kendi güvenliğini tehdit etme potansiyeline sahip Boğazlar üzerinde söz sahibi olmak istemiştir. Bunu yaparken de kendi gücüne, uluslararası konjonktüre göre hareket etmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1939 ve 1945-46 yıllarındaki Boğazlarla ilgili istekleri Türkiye'nin güvenliğini, bağımsızlığını tehdit eden en önemli gelişmeler olmuş ve Türk dış politikasına yön vermiştir.

b) Batılı Devletler İle İlişkiler

Sovyetler ile iyi ilişkiler kurulması, doğuda Ermenilere batıda Yunanlılara karşı başarılar elde edilmesi Ankara Hükümeti'nin Müttefiklerle diplomatik ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Müttefik devletler 27 şubat 1921 de toplanacak Londra

³³ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1942**, Vol. IV, Washington, U.S. Government Printing Office, 1963, s.683.

konferansına Ankara Hükümeti'ni de çağırmıştır. Londra Konferansı'nın Ankara Hükümetine sağladığı en büyük kazanç, Misak-ı Milli'nin Batılı devletlere ve dünya kamuoyuna daha iyi duyurulmasıdır.

1923-1930 yılları arasında Lozan'dan kalan sorunlar sebebiyle Türkiye Batılı devletlerle ilişkilerinde gergin dönemler geçirmiştir. Bu sorunların en önemlileri İngiltere ile Musul sorunu, Fransa ile Osmanlı borçları ve Yunanistan ile nüfus mübadelesi sorunlarıdır. Bunlara daha sonradan patrikliğin durumu, yabancı şirketlerin ulusallaştırılması ve yabancı okullarda yapılacak Türkçe öğrenim gibi başka bazı sorunlarda eklenmiştir.³⁴ Lozan'da karara varılamayan Irak sınırı için İngiltere ile Türkiye arasında görüşmeler Mayıs 1924'te başlamıştır. Fakat iki tarafın da Lozan'da takip ettiği politikayı izlemeye devam etmesi sonucu bir çözüme kavuşmadan görüşmeler kesilmiştir. Milletler Cemiyeti'ne aktarılan sorun Aralık 1925'te İngiltere lehine çözülmüştür.

İngiltere ile Musul sorunu sebebiyle gerginleşen ilişkilerin yanında, bu dönemde Türkiye- Fransa ilişkileri Lotus-Bozkurt³⁵ davası, Osmanlı borçları, yabancı şirketlerin ulusallaştırılması, yabancı okullar gibi sorunlar sebebiyle oldukça buhranlı evrelerden geçmiştir. Türk yöneticilerin bütün çabalarına rağmen, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşının hemen öncesine kadar soğuk kalmıştır.³⁶ Türkiye-Yunanistan ilişkileri ise Lozan'da kararlaştırılan nüfus mübadelesi sebebiyle olduğu gibi tarihsel düşmanlığın da etkisiyle Bulgaristan'ın revizyonist politika izlemeye başladığı yıllara kadar sorunlu kalmıştır.

Türkiye 1923-30 yılları arasında Lozan'dan arta kalan sorunlarını çözerek Batı ile ilişkilerini geliştirmiştir. Atatürk Türkiye'nin Batı dünyasında yer edinmesini amaçlamış, gerçekleştirdiği inkılaplarla Türkiye'yi yapı itibariyle Batı'ya yaklaştırmıştır.³⁷ Bu yakınlaşmanın dış politikaya yansımaları, önce Batılı devletlere karşı duyulan yakınlık, daha sonra da bunlarla yapılan işbirliği olmuştur. Türkiye

³⁴ Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön veren Etkenler I" **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. XXIII, S. 3, s.245.

³⁵ Lotus-Bozkurt olayı, Fransız ticaret gemisi Lotus'un, Türk Bozkurt gemisine Türk karasuları dışında çarparak sekiz denizcinin ölümüne sebep olması sonucunda Türkiye'nin Lotus'un kaptanını yargılaması üzerine ortaya çıkmıştır. Uluslararası Adalet Divanına götürülen dava Türkiye lehine sonuçlanmıştır.

³⁶ Ülman, **a.g.m.**, s.249.

³⁷ Sarımay, **a.g.m.** s, 861.

1930 yılından itibaren farklı dönemlerde ve farklı şekillerde Batılı devletlerle işbirliği aramıştır.³⁸ Türkiye Batı ile ilişkilerini geliştirme amacıyla 1932 yılında Milletler Cemiyetine girerek uluslararası işbirliğine katılmıştır. Böylece Batı ile başlayan yakınlaşma, ekonomik kalkınma için dış yardıma ihtiyaç duyulması ve Avrupa’da güç dengelerinde meydana gelen değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik endişelerinin de etkisiyle giderek gelişmiştir.³⁹

Türkiye 30 Ekim 1918’de imzaladığı Mondros antlaşmasına göre diğer Müttefik devletlerle olduğu gibi Almanya ile de ilişkilerini kesmiştir. Ancak Milli Mücadele sonrası imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Mondros Antlaşmasının bir geçerliliği kalmadığı için ilişkiler gelişmiş ve 1924 yılında karşılıklı konsolosluklar açılmıştır.⁴⁰ Aralık 1925’te iki ülke karşılıklı nota ile birbirlerini en imtiyazlı ülke olarak tanımışlar ve savaştan sonra ilk ticaret antlaşması iki yıl geçerli olmak üzere 12 Ocak 1927 de imzalanmıştır. İki ülkenin eşit koşullarda olduğu bu antlaşma karşılıklı olarak birçok imtiyaz içermektedir.⁴¹ 1923-1933 döneminde Almanya ile Türkiye arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler yoğun olarak sürdürülmüştür. Türkiye’nin ekonomik kalkınma hareketine girişmesi ve birinci 5 yıllık kalkınma planını hazırladığı 1933 yılı Hitler’in Almanya’da iktidara geldiği yıla rastlamaktadır. Almanya sanayisi için ham madde ve pazara ihtiyaç duyarken Türkiye de Almanya’nın teknolojisine ve sanayisine kalkınmak için ihtiyaç duymaktadır.⁴² 1934 yılından itibaren Almanya gittikçe Türkiye’nin dış ticaretindeki payını arttırmış ve bu politik olarak da Almanya’nın güç kazanması sebep olmuştur.⁴³

Hitler’in takip ettiği ekonomi politikası, ekonomik açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da Türkiye’yi Almanya’ya bağlamıştır. Almanya takas (clearing) yoluyla dövize ihtiyaç duymadan ham madde ihtiyacını karşılamıştır. Bu yöntem Türkiye gibi döviz yoksunu ülkeleri ekonomik olarak Almanya’ya bağlamış ve kendisine

³⁸ Haluk Ulman, Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C.XXVII, No 1 (Mart 1972), s.2.

³⁹ Sarıay, **a.g.m.** s, 862.

⁴⁰ Koçak, **Türk Alman İlişkileri**, s. 5-38.

⁴¹ Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye’deki Alman Okulları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,2005, s.125.

⁴² Yavuz Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993, s.34-37, Gönübol, **Sar Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası**, s.118.

⁴³ Barlas, **Etatism and Diplomacy in Turkey**, s.146.

olan ekonomik bağımlılık Almanya'ya siyasi bir gücü de beraberinde getirmiştir.⁴⁴ 1939 yılına gelindiğinde, Türkiye ekonomik olarak Almanya'ya büyük ölçüde bağlıdır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu 14 Aralık 1939'da Türkiye'nin Almanya ile olan ekonomik ilişkisini ve bunun siyasi etkilerini şöyle açıklamıştır;

"Ortada başka gerçek daha var ki, bir ülkenin bağımsız bir ulusal politika izleyebilmesi için, dış ticaretinin büyük bölümünün yalnızca tek bir ülkeye yönelmemesini zorunlu kılmaktadır. Dış ticaretin tek bir ülkenin tekeline girmesi, bunun ölçüsü ne kadar küçük olursa olsun, hatta bu ülke müttefik bile olsa, ulusal bir politika izlemeyi çok zorlaştırır. Amacı bağımsızlık olan ulusal politika ile hedefi kazanç olan ulusal ticaret yan yana yürüyemez duruma gelince, ulusal ticaret fedakarlık yapmak zorundadır."⁴⁵

Sonuç olarak 1939 yılına gelindiğinde Almanya'nın Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı %50 yi geçmiştir. Almanya Türk hammadde ürünlerini normal piyasa değerinin üzerinde alsa da karşılığında sattığı sanayi ürününü de piyasa fiyatının çok üstünde satarak ticarete kar sağlamıştır. Müttefiklerin hammadde ihtiyacını büyük ölçüde sömürgelerinden alması Türkiye'nin ihraç mallarını Almanya'ya yönelttiği gibi, takas sistemiyle Alman ürünlerinin alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Türkiye ile Almanya arasındaki yoğun ekonomik ilişkiler Türkiye'nin İngiliz-Fransız ittifakına katıldığı 1939 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁶ İngiltere ve Fransa ile antlaşma imzalanması Türkiye Almanya ilişkilerini de etkilemiştir. 1939 yılında Türkiye toplam ihracatının %37 sini, toplam ithalatının %51'i Almanya ile gerçekleştirmişken bu oran 1940'da sırasıyla %9 ve %12'ye düşmüştür.⁴⁷ Savaşın başlamasından önce, Almanya Türkiye'ye silah ve makine alımında kullanması için tahsis ettiği 55 milyon dolar tutarında ki krediyi, 1939 antlaşmasından sonra iptal etmiştir.⁴⁸

1941-1942 yıllarında Türkiye Almanya ile yeniden yakınlaşmaya başlamıştır. Müttefiklerin, Türkiye'nin ihtiyacı olan ürünleri sağlamaya istekli olmaması ya da sağlamaması, Türkiye'nin Almanya ile ticaretini arttırmak zorunda bırakmıştır. Türkiye 18 Haziran 1941'de Almanya ile Dostluk ve Ekonomik İşbirliği antlaşması

⁴⁴ Herbert R. Reginbogin, **Faces of Neutrality**, Berlin, Lit Verlag, 2009, s.156.

⁴⁵ Weisband, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, s. 87.

⁴⁶ Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları**, s. 133-138, Gönülbol, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 118-122.

⁴⁷ Barlas, **Etatism and Diplomacy in Turkey**, s.201.

⁴⁸ Reginbogin, **Faces of Neutrality**, s.156.

imzalamıştır. Bu antlaşma Türkiye sınırlarının güvenliğini sağladığı gibi, doğrudan ya da dolaylı bir düşmanca harekette bulunulmayacağını garanti altına almıştır.⁴⁹

İtalya Türkiye'nin dış politikasına 1935 yılından itibaren yön veren en etkili devletlerden biri olmuştur. Mussolini 1922 yılında iktidara geçtikten sonra İtalya'da yayılcı temalar konuşulmaya başlamış ve bu temalar 1925 yılında Türkiye'nin Ege kıyılarını da içine almıştır.⁵⁰ Mayıs 1928'de imzalanan Türkiye-İtalya tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması⁵¹ Türkiye'ye uzun süreli bir güvenlik sağlayamamıştır. 1930 yılına geldiğinde, Türkiye Batılı devletlerle olan sorunlarını büyük ölçüde çözmüş olmasına rağmen İtalya'ya bir türlü güvenememiş ve İtalya'nın sebep olduğu tehlike, Türk dış politikasına yön veren en önemli etkenlerden biri olmuştur. Mussolini 1934'de yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın geleceğinin Avrupa da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu; bu kıtaların hızlı ulaşım araçları sayesinde artık İtalya'ya 1-2 saatlik uzaklıkta bulduklarını söylemiştir.⁵² İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarmıştır. Mussolini Almanya'nın desteğini sağladığı 1936 yılından itibaren daha saldırgan olmaya başlamış ve 1939 yılında Arnavutluğu işgal etmiştir.

Türkiye 1937 yılından itibaren "Barış Cephesi" olarak adlandırdığı İngiltere ve Fransa'nın yanında olmaya karar vermiştir. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasında İtalya'nın saldırgan tutumunun büyük etkisi olmuştur. Diğer yandan Nazi tehlikesine karşı Sovyetler Birliği'nin Mayıs 1935'te Fransa ile antlaşma imzalaması Türkiye'nin Batı'ya yanaşmasının önündeki Sovyet engelini kaldırmıştır.⁵³ Almanya ve İtalya'ya karşı denge siyaseti güderken kendini Balkan Paktı ve Sadabad Paktı ile güvenceye almıştır.⁵⁴

19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa arasında imzalanan Müttefik antlaşmasının ikinci maddesine göre Akdeniz'de İngiltere ve Fransa'ya karşı bir

⁴⁹ Antlaşma metni için bkz. Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. II, s.570-571.

⁵⁰ Ülman, **a.g.m.** s.251.

⁵¹ Antlaşma metni için bkz., **Düster**, 3.Tertip, C. 10, s.47-58.

⁵² Ülman, **a.g.m.** s.252.

⁵³ Ülman, **a.g.m.** s.254

⁵⁴ Hasan Koni, "İkincci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası", **Atatürk Yolu Dergisi**, C.I, S.1 (1988) s. 48

saldırı olursa Türkiye bu ülkelere tüm gücüyle yardım edecektir.⁵⁵ İtalya'nın Fransa'ya saldırdığı 1940 yılında, İngiltere ve Fransa antlaşma gereği Türkiye'yi savaşa çağırmıştır. Türkiye antlaşmada da yer alan iki sebebe dayanarak bu teklifi reddetmiştir. Birincisi, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin antlaşma halinde olması, ikincisi de Türkiye'ye yapılması gereken silah yardımının sağlanamamasıdır. Fransa'nın 6 hafta gibi kısa bir sürede çökme noktasına gelmesi sonucu, İngiltere Türkiye'nin savaş katılması talebinden vazgeçmiştir. Daha sonraki dönemde ise savaşın Afrika'ya yayılması, Türkiye'nin savaş dışı konumunu korumasını gerektirmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi Almanya'nın Ortadoğu'daki İngilizlere karşı kuzeyden bir cephe daha açmasına neden olabilecektir. Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi Almanya tarafından işgal edilmesine sebep olacak, ve Müttefiklerin durumunu daha güçleştirecektir.⁵⁶ Bu şartlar altında askeri malzeme açısından da yeterince desteklenmemiş Türkiye'nin savaşa girmesi uygun değildir. Bu sebeple Almanya Kuzey Afrika'dan çıkarılana ve Müttefikler Avrupa'ya güneyden çıkartma yapana kadar Türkiye'nin savaşa girmesi uygun bulunmamıştır.

B. ABD Dış Politikası

1. ABD Dış Politikasının Genel Hatları

Bu bölüm ABD dış politikasının İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemini incelemektedir. İncelenen dönemde, ABD dış politikasında yer alan olayların kronolojik bir değerlendirmesinden ziyade, dış politikada uzun süre etkili olan eğilimler, politikada değişikliğe sebep olan gelişmeler değerlendirilmiştir. ABD dış politikası incelenirken izolasyonist ya da müdahaleci dönemler olarak incelemek süreklilik gösteren ABD dış politikası için uygun değildir. Bunun yerine kıta içinde yayılmayı ve kontrolü hedef alan XIX. yy ve ABD'nin Amerika kıtası dışında sömürgeler elde edip, kontrol alanını genişletmeye çalıştığı XX. yy olarak bölümlenmek daha doğrudur.⁵⁷

⁵⁵Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. II, s. 548-549.

⁵⁶ William Hale, **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, London, Frank Cass Pub., 2000,s.102.

⁵⁷ Odd Arne Westad, **The Global Cold War**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 12.
Charles O.Lerche, **Foreign Policy of the American People**, New Jersey, Prentice Hall Inc,1967, s. 7.

Batı liberalizminin en iyi örneği olan ABD, dış politika açısından değerlendirildiğinde kuruluşundan itibaren saldırgan, şiddet yanlısı ve yanıltıcı bir politika izlemiştir. Liberal demokrasinin cezp edici yanları olan, seçme-seçilme hakları, parlamenter temsil, teknolojik ilerleme, kitlesel eğitim, insan hakları, sosyal refah gibi değerler iç ve dış politika da vurgulanırken, emperyalizm, savaş, ırkçılık gibi hoş olmayan yanları göz ardı edilmeye çalışılmıştır.⁵⁸ ABD dış politikasının temeli olan ticari serbestlik, ürünlerin her yöne her hangi bir kısıtlama olmadan ulaşması anlamını taşıırken uygulama böyle olmamıştır. ABD ihracatında bu serbestliği kullanılırken, ithalatını, özgür olmayan insanların ürettiği ürünlerin Amerikan özgürlüklerini tehdit ettiği gerekçesi ile sınırlandırmış, koruyucu gümrük vergileri getirmiştir.⁵⁹ ABD'nin dış politikasına yön verdiği düşünülen ahlaki doktrinler hiçbir zaman ABD'nin menfaatleriyle çakışmamıştır. Bu doktrinler, politik menfaatlerin ahlaki değerler gibi gösterilmesinden ibarettir.⁶⁰

2. Monroe Doktrini

ABD Başkanı James Monroe'nin 2 Aralık 1823'te kongreye sunduğu yıllık mesajda yer alan görüşleri "Monroe Doktrini" olarak ABD dış politikasında uzunca bir dönem etkili olmuştur. Monroe Doktrini, Avrupa'nın Amerika kıtasının işlerine karışmamasını bunun karşılığında da ABD'nin Avrupa'nın işlerine karışmayacağını belirtmektedir.⁶¹ James Monroe'in bu görüşleri belirtmekteki asıl amacı, bu dönemde kurulan bağımsız Latin Amerika ülkelerinin Avrupalı devletler tarafından kolonileştirilmesine karşı çıkmaktır.⁶² Fakat Monroe Doktrini sadece bununla sınırlı kalmamış amacının ötesinde dış politikayı yönlendiren bir faktör olmuştur.

Monroe Doktrini, ABD'nin kendini dış dünya da ki siyasi çekişmelerden soyutlamak, kendi kalkınmasına yoğunlaşmak amacıyla değil, bulunduğu kıtadaki üstünlüğü korumak amacıyla uygulanmıştır. Monroe Doktrini ile kendini

⁵⁸ Howard Zinn, **The Politics of History**, Chicago, University of Illinois Press , 1990, s. 195.

⁵⁹ Westad, **The Global Cold War**, s. 30.

⁶⁰ Hans J. Morgenthau, **American Foreign Policy a Critical Examination**, London, Methuen & Co. Ltd , 1952, s.22.

⁶¹ Brookings Institution, **Major Problems of United States Foreign Policy**, Wisconsin, George Banta Pub. Com., 1950, s.26.

⁶² Lerche, **Foreign Policy of the American People**, s. 72.

Avrupa'dan izole eden ABD, Amerika kıtasında egemenliği rakipsiz olarak yaymaya devam etmiştir. Monroe Doktrini perdesi arkasında ABD kontrolünü Orta ve Güney Amerika'da yaymaya başlamıştır. Karayipler ile başlayan ABD kontrolü yavaş yavaş güneye doğru yayılarak Latin Amerika ülkelerini etkisi altına almıştır.

ABD'nin izlediği Monroe Doktrininin başarılı olmasını sağlayan başlıca etken ABD'nin coğrafi konumudur. Avrupa'yı Amerika kıtasından ayıran Atlas okyanusu ABD'nin Avrupa çekişmelerinden uzak kıtasında egemen olmasını mümkün kılmıştır. Politik açıdan değerlendirildiğinde ise Monroe Doktrinin başarıya ulaşmasında ki en büyük etken İngiltere'dir. ABD tarafından kabul edilmemekle birlikte, İngiltere-ABD ilişkileri XIX. yy süresince bir müttefik ilişkisidir. Monroe Doktrini ile Avrupalı devletleri tehdit ederek Amerika kıtasından uzak tutmak isteyen ABD'nin en büyük yardımcısı İngiltere donanması olmuştur. İngiltere donanması Avrupalı ülkelerin Amerika'da ABD otoritesini sarsacak bir girişimde bulunmasını engellemiştir. İngiltere donanması, Monroe Doktrininin uygulanabilir kıldığı gibi, ABD'nin kıtada yayılmasına da imkân vererek XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde ABD'nin koruyucusu olmuştur.⁶³

XX. yy başında Avrupa'da Almanya'nın büyük bir güç olmaya başlaması mevcut dengeyi İngiltere aleyhine bozmuştur. Bu tarihe kadar ABD'nin Avrupa işlerine karışmamasını isteyen İngiltere, artık Anglo-Amerikan işbirliğini Avrupa'da güç dengelerinin içine çekmeye çalışmıştır.⁶⁴ ABD İngiltere'nin Avrupa üzerindeki etkisinin Almanya tarafından tehdit edildiği, Japonya'nın Uzak Doğuda bir güç olarak belirmeye başladığı döneme kadar, sadece Avrupa'ya karşı sürdürdüğü, izolasyonist politikasını takip etmiştir. Kendine tehdit olabilecek güçler belirdiğinde ise gizli müttefiki İngiltere ile Avrupa politikasında aktif bir şekilde yer almıştır. Başkan Roosevelt 1940 aralığında ABD'nin İngiltere ile olan bağı ve genel politikası için şöyle demektedir;

“...117 yıl önce takip edilmeye başlanan Monroe Doktrininin hükümetimizin bu yarım küreyi Avrupa saldırılarına karşı korumayı amaçlamıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere ile birlikte Atlantik'in koruyucusu olduk... Komşumuz İngiltere Atlantik'in en güçlü donanması olarak

⁶³ Brookings Institution, **Major Problems of United States Foreign Policy**, s.27.

Lerche, **Foreign Policy of the American People**, s. 74.

Carl Russell Fish, **American Diplomacy**, New York, Henry Holt Company, 1938, s.212.

⁶⁴Lerche, **Foreign Policy of the American People**, s. 75.

var olduğu sürece ABD'ye yapılacak bir saldırıdan korkmamıza gerek var mıdır? Diğer taraftan, eğer oradaki komşumuz, İngiltere yerine Mihver güçleri olursa rahat olmamızın imkanı var mıdır?...⁶⁵

Ağustos 1941'da ilan edilen Atlantik Bildirgesi⁶⁶ ise Roosevelt'in dile getirdiği bu işbirliğinin resmi ilanı niteliğindedir. Monroe Doktrini, ABD'yi Avrupa'dan soyutlamasına rağmen, bu soyutlama Avrupa ve Amerika kıtası içinde geçerlidir. Doğu için aynı şey söylenemez, ABD Asya'nın şekillenmesinde Avrupa'nın büyük güçleriyle mücadele etmekten çekinmemiştir. ABD aynı zamanda, Çin için uyguladığı "açık kapı" politikasını sürdürerek diğer Avrupalı güçlerle birlikte emperyalizme atılmıştır. Monroe Doktrini ile Amerika'nın kapılarını Avrupa'ya kapatan ABD, "açık kapı" politikası ile Uzak Doğu'ya müdahale etmekten kaçınmamıştır. Pekin'e asker gönderen ABD, 30 yıldan daha fazla sürede birliklerini burada tutarak egemenliğini sürdürmüştür.⁶⁷

3. XIX. yy ABD Dış Politikası

ABD bağımsızlığının kabul edildiği 1783 yılından itibaren Amerika kıtasında hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. İlk olarak Louisiana eyaleti 1803 yılında Fransa'dan 15 milyon dolar karşılığında satın alınmıştır. Louisiana'nın alınması ile İspanya egemenliğindeki Florida sınırına gelen ABD İspanya'nın zayıflığından yararlanarak 1819 yılında Florida'yı topraklarına katmıştır.

⁶⁵ Manfred Jonas, **American Foreign Relations in the Twentieth Century**, New York, Crowell Company , 1967, s. 101.

Başkan Roosevelt 6 Ocak 1941'de başka bir mesajında da "İngiltere donanması var olduğu sürece bize okyanustan bir saldırı olması mümkün değildir." demektedir. Paul Sothe Holbo, **Isolationism and Interventionism 1932-1941**, Chicago, Rand McNally Com., 1967, s.53.

⁶⁶ Atlantik Bildirisi için bkz. U.S. Department of State, **A Decade of American Foreign Policy Basic Documents 1941-1949**, Washington, Government Printing Office, 2002, s. 2.

⁶⁷ Howard Zinn, **A People's History of the United States**, New York, HarperCollins Publishers., 2001, s.408.

Harita 1: ABD'nin XIX. yy da kıta içi genişlemesi.⁶⁸

ABD 1844-1860 yılları arasında, çevresindeki diğer ülkelerin bağımsızlığını göz ardı ederek hızla yayılmıştır.⁶⁹ 1836 yılında Meksika'ya karşı bağımsızlık savaşını kazanan Teksas, 1845 yılında ABD tarafından ilhak edilen ilk bağımsız devlet olmuştur. İngiltere ve ABD'nin hak iddia ettiği, bugünkü ABD'nin kuzeybatı köşesini oluşturan, Oregon bölgesi İngiltere ile yapılan diplomatik mücadele sonrasında 1846 yılında ABD'ye katılmıştır. 1848 yılında ABD'nin kazandığı Meksika-ABD savaşı sonrası bu günkü Kaliforniya, Utah, Nevada, Arizona, Colorado, Yeni Meksika ve Wyoming eyaletlerinin olduğu bölge Meksika'dan alınmıştır.⁷⁰ Bu kadar geniş toprakların kendine katılması ABD yayılmasını tatmin etmemiş, hükümet çevrelerinde Meksika'nın tamamen ilhak edilmesi tartışılmıştır.⁷¹

Alaska 1867 yılında Rusya'dan satın alınmıştır, böylece ABD Kuzey Pasifik'te stratejik bir bölgeye sahip olmuştur. 1898 öncesi Orta Amerika ile sınırlandırılan Amerikan kontrolü, 1898 İspanya-ABD savaşının ABD tarafından kazanılması ile

⁶⁸ Westad, *The Global Cold War*, s. 13.

⁶⁹ Fish, *American Diplomacy*, s.2.

⁷⁰ Lerche, *Foreign Policy of the American People*, s. 71.

⁷¹ Thomas A. Bailey, *Diplomatic History of American People*, New York, Appleton Century, 1964, s. 263-265.

Brezilya'ya kadar yayılmıştır.⁷² Bu dönemde ABD Pasifik Okyanusunda da yayılmaya başlamıştır. Bağımsız bir devlet olan Hawaii 1898 yılında işgal edilerek, ABD topraklarına katılmıştır. Hawaii, ABD ile yaklaşık 50 yıl süren ekonomik, misyonerlik ilişkilerinden sonra ABD'nin ekonomik ve stratejik menfaatleri için ABD topraklarına katılmıştır.⁷³ Pasifik Okyanusunda Guam, Samoa gibi adaları da ele geçiren ABD Filipinlerdeki üslerinin devamlılığını sağlayacak stratejik toprakları yönetimi altına almıştır.⁷⁴ 1895 yılında Venezüella sınırı üzerine çıkan antlaşmazlıkta ABD'nin İngiltere'ye kafa tutması artık ABD'nin İngiltere'nin himayesinde olmadığını ve kendine rakip olduğunu İngiltere'ye göstermiştir.⁷⁵

4. XX. yy ABD Dış Politikası

İspanya-ABD savaşı ABD'nin büyük bir dünya gücü olarak belirmesinin yanında ABD dış politikasında da değişikliğe sebep olmuştur. 1901 yılına gelindiğinde ABD dış politikası artık Amerika kıtasını aşan yayılcı bir çizgiye gelmiştir.⁷⁶ 1898 İspanya-ABD savaşından I. Dünya savaşına kadar olan dönemde gücünün farkında olan ABD dünyanın farklı bölgelerinde yayılmaya devam etmiştir. Bu dönemde ABD Başkanı olan Theodore Roosevelt, William Howard Taft, Woodrow Wilson, birbirlerinden farklı yöntemlerle ABD'nin yayılcı politikalarını sürdürmüşlerdir.

Başkan T. Roosevelt 1904 yılında Monroe Doktrini'ni uygulamasına bir ilave yapmıştır. "Roosevelt Düzeltmesi" olarak bilinen bu ilave ABD'nin kendisine Latin Amerika Ülkelerinin içişlerine müdahale hakkı tanınmasıdır. Bu bildirin gerekçesi "Kronik hatalar yapan, uygar toplum özelliklerini kaybetmeye başlayan, uluslararası borçlarını ödeyemeyen ülkelerinin Avrupa güçleri tarafından yapılacak bir müdahaleye karşı korumak" olarak ilan edilmiştir.⁷⁷ Roosevelt'in bu bildirisi ile

⁷² Lerche, **Foreign Policy of the American People**, s.81.

⁷³ Julius William Pratt, **A History of United States Foreign Policy**, Englewood, Prentice Hall Inc, 1965, s.324.

⁷⁴ Lerche, **Foreign Policy of the American People**, s.81.

⁷⁵ **A.e.**, s.74.

⁷⁶ Jonas, **American Foreign Relations in the Twentieth Century**, s.3.

Westad, **The Global Cold War**, s. 12.

⁷⁷ Jonas, **American Foreign Relations in the Twentieth Century**, s. 30-34.

garanti altına alınan ABD sermayesi Latin Amerika'ya yayılmış, yerel hükümetler ABD'nin askeri müdahaleleriyle etki altına alınmıştır. ABD bu dönemde Dominik, Küba, Nikaragua, Haiti ve Meksika'da askeri müdahalelerde bulunmuştur.⁷⁸

ABD Başkanı Howard Taft, ise Roosevelt'in Latin Amerika ülkelerinde başlattığı askeri müdahaleleri, ekonomik alana taşıyarak "Dolar Diplomasisi"⁷⁹ olarak anılacak yeni bir müdahale şekli geliştirmiştir.⁸⁰ Başkan Taft'ın bu yöntemi, ABD'nin sağladığı ya da sağlayacağını vaat ettiği ekonomik yardım karşılığında siyasi ayrıcalıklar elde etmesine dayanmaktadır. Bunun yanında, ABD sermayeli şirketlerin yaygınlaşması, ulaştırma, haberleşme gibi alanlarda da faaliyet göstermesi, bu ülkeleri ABD ekseninde kalmaya zorlamıştır. İhracat ve ithalatın yanında, bu ülkeleri yöneten siyasilerin de büyük ölçüde ABD'ye bağımlı olması "muz cumhuriyeti" teriminin doğmasına sebep olmuştur.⁸¹

Başkan W. Wilson da kendinden önceki ABD Başkanları gibi Latin Amerika'daki yayılmacı politikayı sürdürmeye devam etmiştir. Kendinden önceki Başkanların uyguladığı "müdahale", "dolar diplomasisi" gibi politikaları reddeden Wilson kendi yöntemini geliştirmiştir. Wilson, Latin Amerika'yı iç ve dış tehlikelere karşı koruma görevini tek taraflı üstlenerek ABD'nin bu bölgelerde etkin kalmasını sağlamıştır.⁸²

1900-1933 yılları arasında ABD, Küba'ya 4, Nikaragua'ya 2, Panama'ya 6, Guatemala'ya 1, Honduras'a 7 kez müdahalede bulunmuştur. 1924 yılına kadar 20 Latin Amerika ülkesinin yarısının ekonomisi büyük ölçüde ABD tarafından yönetilmektedir.⁸³ Atlantik Bildirisi ile ulusların kendi kaderini belirlemesinin altına imza atan, bu ideolojiye dayandırılarak yeni bir barış düzeni kurmayı planlayan ABD, gerçekte "Monroe doktrini" ile çevrelenmiş rakipsiz bir arenada siyasi, ekonomik gücüyle ulusların kaderini çizen tek ülke konumundadır.

⁷⁸ A.e., s. 3.

Zinn, *A People's History of the United States*, s.408.

⁷⁹ Dolar Diplomasisi hakkında detaylı bilgi için bkz, Nearing Scott, *Dolar Diplomacy A Study in American Imperialism*, New York, Huebsch and The Viking Press, 1925.

⁸⁰ Jonas, *American Foreign Relations in the Twentieth Century*, s. 35-39.

⁸¹ Bu yıllarda, ABD'nin Latin Amerika ülkelerinin ticaretinde ki payları, siyasi etkileri için bkz. Marcelo Bucheli, "Multinational Corporations, Totalitarian Regimes, and Economic Nationalism: United Fruit Company in Central America, 1899-1975," *Business History*, vol. 50, No. 4, s. 433-454.

⁸² Jonas, *American Foreign Relations in the Twentieth Century*, s. 3.

⁸³ Zinn, *A People's History of the United States*, s.408.

Hull, *Memoirs of Cordell Hull*, C. I, s. 308.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya, İtalya, Japonya'da totaliter rejimler güç kazanması ABD dış politikası açısından tehdit olarak algılanmıştır. ABD kendini bu tehlikenin dışında tutmak için 1935-1936-1937 yıllarında Tarafsızlık Bildirilerini yayınlamıştır. 1935 Bildirisi savaşan devletlere silah ve cephane satmayı ya da göndermeyi yasadışı ilan etmiştir. 1936 Bildirisi savaşan devletlere kredi verilmesini yasaklamıştır. 1937 Bildirisi ise iç savaş halinde olan devletlere de silah ve cephane satmayı yasaklamıştır. 1937 kanununda ayrıca tüm bu iptal edilen satışlara bir istisna eklenmiştir. Buna göre parasını nakit veren ve nakliyesini kendi yapacak ülkelere silah satılabilecektir.⁸⁴

ABD bu kanunlar ile olası bir savaşta tarafsız olacağını bildirirse de bunun uygulanabilirliği şüphelidir. ABD'nin savaşan iki tarafa karşı da tarafsız davranarak, kendi çıkarlarını tehdit eden totaliter devletlerin savaşı kazanmasına kayıtsız kalması uygulamada mümkün değildir.⁸⁵ Roosevelt Ocak 1939'da Kongre'ye yaptığı konuşmada "Çatışmanın önlenmesi için silahlı bir mücadeleye girmeyeceğiz, fakat bu çatışma yokmuş gibi davranmamız anlamına gelmemektedir."⁸⁶ Roosevelt'in görüşlerine paralel olarak Dışişleri Bakanlığı tarafsızlık bildirilerinde demokrasiler lehine düzeltmeler yapılmasını önermiştir.⁸⁷ ABD'nin savaş dışı olmasına rağmen İngiltere'ye, 1939-1941 yılları arasında, yaptığı yardımlar böyle bir kanunun uygulamadan uzak olduğunu göstermiştir. ABD, Fransa düştükten sonra Müttefiklere kanunlarla çelişmesine rağmen silah yardımı yapmaya başlamıştır. İngiltere savaş gemileri ABD tersanelerinde tamir edilmiş, İngiltere havacıları ABD topraklarında, Amerikan personelleri tarafından eğitilmiştir. 1940 Eylül'ünde ABD'nin İngiltere'ye 50 destroyer vermesi ve birçok Amerikan gemisinin Alman savaş gemileri ile çatışması, ABD'nin artık savaş dışı bir müttefik konumuna geldiğini göstermiştir.⁸⁸

İkinci Dünya Savaşı başladığında ABD tarafsızlığını ilan etmiştir. Fransa'nın 1940 Sonbaharında işgal edilmesi İngiltere'yi Müttefiklerin Avrupa'daki tek

⁸⁴ Lerche, **Foreign Policy of the American People**, s. 97.

⁸⁵ **A.y.**

⁸⁶ Hull, **Memoirs of Cordell Hull**, C. I, s. 612

⁸⁷ **A.e.**, s. 611

⁸⁸ Holbo, **Isolationism and Interventionism 1932-1941**, s.51.

Hull, **Memoirs of Cordell Hull**, C. I, s. 835.

Reginbogin, **Faces of Neutrality**, s.197.

dayanağı konumuna getirmiştir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşına katılması Almanya'nın Avrupa'da egemen olmasının önüne geçme çabasının doğal bir sonucudur. Roma-Berlin-Tokyo Mihverini ABD için tehdit olarak gören Roosevelt 1940 sonunda İngiltere'nin davasını kendi davası olarak gördüğünü, ABD'nin Müttefiklerle aynı çizgide olduğunu belirtmektedir.⁸⁹ Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesi, ABD'nin bu tarihten itibaren son kalesi olarak gördüğü İngiltere'ye tarafsızlık politikasının dışına çıkarak çeşitli yardımlar sağlamasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler, ABD'nin Avrupa işlerine karışmamasını öngören Monroe Doktrini'nin sadece İngiltere donanması var olduğu sürece geçerli olduğunu göstermektedir.

1941 Mart'ında Ödünç Verme ve Kiralama kanununu çıkaran ABD İngiltere'ye açıktan destek vermeye başlamıştır. Bu dönemde, Almanya Latin Amerika ülkelerinde “clearing” yöntemi ile ticari etkisini arttırmaya başlamıştır. Almanya aynı zamanda, ABD'nin bu ülkelerin iç işlerine müdahalede bulunması, ticaretin ABD tekelinde olması gibi konuları gündeme taşıyarak Latin Amerika ülkelerinde ABD'ye karşı propaganda yapmaktadır.⁹⁰ ABD'nin bölgedeki kontrolüne ve ticaretine tehdit oluşturan bu girişimler ABD'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesinde etkili olan önemli bir faktördür. ABD kısa bir süre içinde bu tehdide karşı güç kullanmaya karar vermiştir.⁹¹

İkinci Dünya Savaşı ile İngiltere'nin gücünün büyük ölçüde çökmesi, ABD'ye beklediği fırsatı vermiş, ABD tüm dünya da liderliğini ilan etmiştir. ABD savaşa girdikten kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Cordell Hull şöyle demektedir:

“Uluslararası ilişkilerde yeni bir sisteme gidilirken, ticaret ve diğer ekonomik faaliyetler çok büyük ölçüde ABD'nin çevresinde dönecektir. Biz bu liderliği ve onunla gelen sorumluluğu ilk olarak kendi ulusal çıkarlarımız için kullanacağız.”⁹²

Latin Amerika ülkelerinin ardından ABD'nin liderlik üstlenmeye başladığı bir diğer bölge Ortadoğu olmuştur. Başkan Roosevelt ve Dış İşleri Bakanı Cordell Hull 1942 Ağustos'unda Ortadoğu'da izlenecek politika üzerinde anlaşmışlardır. Buna

⁸⁹ Jonas, *American Foreign Relations in the Twentieth Century*, s. 100-106.

⁹⁰ Hull, *Memoirs of Cordell Hull*, C. I, s. 601.

⁹¹ Lerche, *Foreign Policy of the American People*, s. 96.

⁹² Zinn, *A People's History of the United States*, s.414.

göre, ABD bu amaçla bölge ülkelerine finansal yardım sağlayacak, askeri-ekonomik heyetler göndererek diplomatik etki kuracaktır.⁹³ Bu politika zaman kaybetmeden uygulamaya konulmuştur. Hull, bölgedeki ABD misyonu ile ilgili bir bildiri yayınlamıştır.⁹⁴ ABD 1942 yılında Suriye ve Lübnan'a temsilciler göndermiştir, Arapça gazetelerde ABD ile ilgili haberlere yer vererek, resimli gazeteler ve broşürler hazırlatarak bölgede kendi propagandasını yapmaya başlamıştır.⁹⁵ 1943 yılından başlayarak ABD, daha önce İngiltere üzerinden yaptığı yardımları, diğer Ortadoğu ülkelerine olduğu gibi Türkiye'ye de direkt olarak yapmaya başlamıştır. Askeri ve ekonomik alanın yanında ABD eğitim ve kültür alanında da daha etkili olmaya çalışmıştır.⁹⁶ ABD 1943 yılından itibaren Ortadoğu'daki Amerikan eğitim kurumlarına yaptığı yardımı arttırmıştır. Başta Beyrut Amerikan Koleji ve Robert Koleji olmak üzere çeşitli eğitim kurumlarında tarım, mühendislik gibi konularda özel projeler yaptırmıştır.⁹⁷ ABD'nin sağladığı fonlarla Redhouse Türkçe-İngilizce sözlük hazırlanmıştır. Türkiye'nin yaklaşık 100 kişilik ordu mensubunu ABD'nin savaş potansiyellerini ve metotlarını öğrenmek için ABD'ye göndermesi, hepsi Robert Koleji mezunu olan 10 ordu mensubunun mühendislik eğitimi için Cornell Üniversitesine gitmesi⁹⁸ ABD'nin Ortadoğu ve Türkiye üzerinde etkisini arttırmaya yönelik girişimlerinden bazılarıdır.

⁹³ Hull, **Memoirs of Cordell Hull**, C.II, s. 1499.

⁹⁴ Bu bildiri için bkz. Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. II, s.612-613.

⁹⁵ Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. II, s.611.

⁹⁶ ABD'nin uyguladığı bu politikanın amacı için bkz. **89 Cong. Rec.**, 1943, s. 9132.

⁹⁷ Charles A. Thomson, Walter H. Laves, **Cultural Relations and U.S. Foreign Policy**, Bloomington, Indiana University Press, 1963, s. 55.

⁹⁸ "Turks Officers Enters Cornell", **The New York Times**, 26 Mart 1944, s. 25.

İKİNCİ BÖLÜM

II. TÜRKİYE-ABD SİYASİ İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türkiye ve ABD tarafsız devletler olarak savaşın dışında kalmıştır. ABD ve Türkiye diğer devletlerle ilişkilerinde savaşa yönelik tedbirler almasına rağmen bu tedbirler tarafsızlığı bozacak yükümlülükler getirmemiştir. Aralık 1941'de gerçekleşen Pearl Harbor saldırısından sonra savaşa katılan ABD, Türkiye'yi Alman etkisinden çıkarmak ve savaş sonrası muhtemel bir Sovyet yayılmasına karşı koymak amacıyla Türkiye ile ilişkilerini, özellikle ekonomik ilişkilerini, hızla geliştirmiştir. ABD Türkiye'yi çeşitli ekonomik politikalarla ve direkt yardımlarla desteklemiştir. ABD'nin Türkiye'ye olan desteği ve savaş sonrası çıkarları Türkiye'nin İngiltere'ye ve özellikle Sovyetler Birliği'ne olan güvensizliği ile birleşince ABD-Türkiye ilişkileri hızla gelişmiş ve Türkiye ekonomik alanda olduğu gibi siyasi alanda da ABD'nin etkisi altına girmiştir. Savaş süresince devam eden askeri, siyasi, ekonomik ilişkiler ABD'nin bu alanların her birinde faaliyetlerini ve etkinliğini nasıl arttırdığını göstermektedir.

A. II. Dünya Savaşı Süresince Yapılan Konferanslarda Türkiye-ABD ilişkileri

1. Kazablanka Konferansı (14 Ocak- 24 Ocak 1943)

1942 yılı sonunda ve 1943 yılı başında Müttefik zaferine işaret eden iki olay gerçekleşmiştir. Bu olaylar, Alman kuvvetlerinin Kuzey Afrika'da Müttefikler tarafından yenilmesi ve Almanya'nın zorlu kış şartlarında sürdürdüğü Stalingrad kuşatmasının başarısızlıkla son bulmasıdır.¹ Amerikan ve İngiliz kurmay heyetleri bu gelişmeler karşısında bir takım yeni stratejiler oluşturmak ihtiyacı duymuştur. Bu sebeple Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill öncülüğündeki heyetler 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da bir araya gelmiştir. "Symbol" kod adı verilen Kazablanka konferansının yeri ve zamanı ABD Başkanı Roosevelt tarafından

¹ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, s. 105.

belirlenmiştir.² Genel olarak savaş stratejilerinin görüşüldüğü konferansta Türkiye - ABD ilişkileri açısından iki önemli konu dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi savaş stratejisi içinde İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma isteği ve ABD'nin bu konuya yaklaşımıdır. İkincisi ise, İngiltere ve ABD'nin Türkiye üzerinde siyasi, askeri, ekonomik etki kurmak için birbirleriyle yaptığı diplomatik mücadelenin başlamasıdır.

Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa girmesi Kazablanka konferansında görüşülen 1943 yılı savaş stratejileri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Aslında konferans başlamadan önce 3 Ocak 1943 tarihinde Birleşik Kurmay Başkanlığı'nın (CCS)³ hazırladığı 1943 yılı savaş stratejisinde Türkiye'nin savaşa katılması gerektiği kararlaştırılmış ve gerekçeler şöyle belirtilmiştir:

- a-) Romanya petrol alanları, Karadeniz ulaşımları gibi bazı önemli hedeflere hava saldırısı yapabilmek için Türkiye üs olarak kullanılmalıdır.
- b-) Boğazları Mihver devletlerine kapatıp Birleşmiş Milletlere açarak stratejik bir üstünlük elde edilmelidir.
- c-) Balkanlar'da ve Güney Rusya'da potansiyel tehditler oluşturarak Alman kuvvetlerinin dağılmasını sağlanmalıdır.
- d-) Almanya Türk kromundan mahrum bırakılmalıdır.⁴

Bu planda ayrıca Türkiye'yi savaşa sokmakla, Balkanlarda, yalnız ya da Müttefik devletleriyle birlikte, herhangi bir kara operasyonuna sokmak istenmediği de belirtilmiştir. Birleşik Kurmay Başkanlığı'na göre Türkiye'nin savaşa girmesini sağlayacak en büyük tehdit, savaş sonrası barış konferansında Ruslar lehine cezalandırılmasını düşünmesidir. İngiliz diplomasisi Türkiye'nin bu endişesini en etkili şekilde kullanarak, Türkiye'nin Müttefiklerle savaşa girmesini hızlandırmayı amaçlamıştır. Planda ayrıca Türkiye'ye sağlanacak teçhizat ve finansal yardım konuları da yer almaktadır. Plan'a göre Türkiye'ye sağlanan finansal yardım ve krediler programına sadık kalınmalıdır ve Türkiye teçhizat ve ekipmanlarla desteklenmeye devam edilmelidir.⁵ Bu destek Türkiye'nin tarafsızlığını terk

² U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, Conferences at Washington 1941-42 and Casablanca 1943**, Washington, U.S. Government Printing Office, 1968, s. 500-501.

³ CCS ABD'nin savaşa girmesinden sonra ABD-İngiltere'nin çıkarlarına yönelik savaş stratejisinden sorumlu üst düzey askeri şuradır.

⁴ **FRUS, Conferences at Washington 1941-42 and Casablanca 1943**, s. 749.

⁵ **A.e.**, s. 750.

etmesini sağlamasa bile iyi niyetli bir tarafsızlığı garanti etmesi ve Almanya'ya yapılan krom ihracatının sınırlandırmasını sağlamak için yeterli olacaktır.

Yapılacak konferansa taslak oluşturması amacıyla hazırlanan planda Türkiye'nin savaşa katılmasıyla, Karadeniz Sovyetler Birliği'nin, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi de İngiliz donanma kuvvetlerinin kontrolüne girecektir. Türkiye'nin ordusunu oluşturan potansiyel birinci sınıf piyadenin etkin kullanımının sağlanması ve askeri gücün zırhlı, uzman kıtalarla desteklenmesi sonucu savunma ve saldırı amaçlı bir ordunun kurulması hedeflenmiştir.⁶

ABD Başkanı Roosevelt ise Türkiye'nin savaşa girmesi meselesine daha temkinli yaklaşmaktadır. Almanya'ya karşı açılan bir cephede yıpratılmamış, Amerikan teçhizatlarıyla donatılmış güçlü bir Türkiye, ABD'nin kuzey kanadını güvenceye alarak Orta Doğu'da daha etkin olmasına imkan tanıyacaktı. 7 Ocak 1943'te, konferans öncesi, Türkiye'nin savaşa girme meselesi General Marshall tarafından gündeme getirilmiş, Roosevelt ABD Dışişleri sekreterliğinin, Türkiye'ye yeterli askeri yardım sağlanmadan Türkiye'nin savaşa girmesine karşı olduğunu belirtmiştir.⁷ Kazablanka Konferansı sırasında Başbakan Churchill'in villasında 16 Ocak'ta yapılan toplantıda ise kurmayların oy birliği ile "Türkiye'yi Mihver saldırısına karşı desteklemek için yeterli miktarda askeri birliğin Türkiye yakınına konuşlandırılmasına" karar vermesine rağmen, Roosevelt bu toplantıda da Türkiye'ye karşı olan tutumunu korumuş, Türkiye'nin savaşa girmesinin askeri değil diplomatik bir mesele olduğunu söylemiştir.⁸

Konferansta İngiliz Genel Kurmayı, "Türkiye'nin savaşa girmesi ile birlikte Romanya'da bulunan Mihver petrol sahalarının bombalanabileceği ve Sovyetler Birliği Birliğine Karadeniz yolunun açılabilceği" fikrini savunmakla birlikte bunun gerçekleşebilmesi için Türkiye'ye acil askeri yardımın sağlanması gerekliliğini belirtmektedir. Bu yardımın İngiltere tarafından belirlenmesi ve yine İngiltere aracılığı ile sağlanması konusunda da ısrarlı davranmışlardır.⁹ Yardımların kendisi

⁶ A.e. , s. 750.

⁷ A.e., s. 511.

Roosevelt'in bu düşüncesi daha sonraki konferanslarda da devam etmiştir. ABD'nin bu düşüncesine paralel olarak Türkiye de zor durumda kaldığı her zaman askeri yetersizliğini öne sürerek savaş dışı konumunu sürdürmüştür.

⁸ A.e., s. 596.

⁹ A.e., s.738-74.

aracılığıyla sağlanmasını isteyen İngiltere, II. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Mısır, Filistin, Irak ve Güney İran'da askeri gücü ve Akdeniz'de üstünlüğü ile Ortadoğu'da alışık olduğu başat durumunu sürdürmek istemiştir.¹⁰ Konferans sırasında Başbakan Churchill İngiltere'nin bu konumunu kuvvetlendirmek amacıyla, ABD nasıl Çin ile ilgili meselelerden sorumluyorsa, İngiltere'nin de Türkiye ile ilgili konulardan sorumlu olmasını önermiştir.¹¹ Roosevelt konuşma sırasında Churchill'in bu talebini onaylamıştır, fakat bu konu daha sonra İngiltere ile ABD arasında tartışmalara sebep olmuştur. ABD Yakın Doğu İlişkiler Bölümü ve ABD Dışişleri Sekreterliği Türkiye'nin İngiltere'nin sorumluluk alanına girmesini istememektedir. İki ülkenin dışişleri yetkilileri arasında geçen yazışmalar, ABD dış politikasının bu stratejiye verdiği önemi kanıtlamaktadır.¹² ABD Dışişleri Bakanlığı, İngiltere'nin Türkiye sorumluluğunun sadece askeri meseleler için geçerli olduğunu, politik ekonomik meseleler için İngiltere'ye tek başına yetki verilmediği gibi ABD'yi sınırlayacak bir karar alınmadığını öne sürmüşlerdir. İngiltere ise Türkiye konusunda açık bir şekilde ABD'yi sınırlamak ve Türkiye için tüm yetkiyi elinde tutmak istemiştir. İngiltere'nin bu tavrı ABD Dışişleri Danışmanı Murray'ı kızdırmış ve Murray gönderdiği telgrafta Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda İngiltere'nin tam sorumluluğuna girmesi halinde, ne Ankara'da bir ABD büyükelçiliğine ne de Washington'da Türk büyükelçiliğine gerek olduğunu söylemiştir.¹³ Konferanstan sonra konuyla ilgili yapılan yazışmalar ABD'nin gönderdiği telgrafla son bulmuştur. Buna göre ABD'yi Türkiye ile ilgili meselelerde sınırlayan hiçbir şey yoktur ve askeri yetkililerin katıldığı toplantıda alınan kararlar sadece askeri konuları içermektedir.¹⁴

İngiltere'nin Türkiye üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri etki alanı için verdiği bu mücadele İngiltere'nin Lozan Antlaşmasına rağmen Türkiye'yi, bağımsızlıkla çelişecek bir şekilde kendi sorumluluk alanında gördüğünü göstermektedir. Müttefik İngiltere ve ABD arasında savaş dışı bir ülke olan Türkiye üzerinde ki güç

¹⁰ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979 s. 5.

¹¹ **FRUS, Conferences at Washington 1941-42 and Casablanca 1943**, s.634.

¹² Gül İnanç Berkay, **ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940-1943**, İstanbul, Büke Yayınları, 2001 s.121.

¹³ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1943**, Vol. IV, Washington, U.S. Government Printing Office, 1964, s. 1068-1069.

¹⁴ **A.e.**, s. 1071.

mücadelesi, daha önce Pasifik ülkelerinde yaşanan çekişmenin Orta Doğu'da başladığını göstermektedir. ABD bu girişimiyle Orta Doğu kozunu tek olarak İngiltere'ye bırakmamış ve savaş sonrasında İngiltere'den çok daha aktif bir güç olarak bölgede varlığını sürdürmüştür.

Kazablanka Konferansında kararlaştırılan bir diğer konu ise Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın kim tarafından ve ne şekilde yapılacağıdır. Bu konu ile ilgili İngiliz General Alan Brooke 19 Ocak'ta sunduğu memorandum çerçevesinde; İngiltere, Londra'daki ve Washington'daki Cephane kurullarının temsilcisi olarak, Türkiye'ye tüm ekipmanları göndermekten sorumlu olacak. Türkiye'ye sevk edilecek tüm ekipmanlar Orta Doğuda bulunan İngiliz Komutanlığı tarafından gerçekleştirilecek. Orta Doğu Komutanlığı acil operasyonel nedenler dışında çok fazla ekipman ayırmayacak ve böyle bir durumda Mühimmat Tahsis komisyonuna bilgi verecektir.¹⁵ Türkiye açısından bu karar endişe kaynağı olmuştur. Türkiye'nin savaş sonrası Sovyetlere karşı olan endişesi açıktır ve bu endişe İngilizlere olan güvensizlikle birleşince Türkiye ABD ile hızlı bir yakınlaşma çabasına girmiştir.

Konferansın dördüncü gününde Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi sorunu detaylı olarak konuşulmuştur. İngiliz Genel Kurmayının konferansta sunduğu 157 sayılı memorandum Türkiye'nin savaşa katılımın sağlanmasından başlayarak 5 bölüm altında, Türkiye'ye öncelikli sağlanacak olan hava, kara, deniz malzemeleri, askeri-teknik personelin özellikleri, Türkiye'nin savaşa katılmaması halinde takip edilecek politikalar, ve Türkiye'den yapılacak saldırı planları da dahil olmak üzere oldukça detaylı bir plan hazırlamışlardır.

Bu gelişmeler altında Kazablanka Konferansı Türkiye için yeni bir baskı döneminin başlangıcını işaret etmektedir. Türkiye'yi savaşa götürecek yol çizilmiş, Türkiye'nin savaşta oynayacağı rol belirlenmiş, ve buna göre yapılacak askeri yardım kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda General Marshall ve Başkan Roosevelt isteksiz olsa bile bu konuda çok daha hazırlıklı olan İngiliz kurmayları konferanstan ellerinde Türkiye'yi savaşa götürecek yol haritasıyla ayrılmışlardır.

¹⁵ FRUS, *Conferences at Washington 1941-42 and Casablanca 1943*, s.650.

Kazablanka konferansının hemen sonrasında gerçekleşen Adana görüşmeleri, Churchill'in planını uygulamaya koymaya çalıştığı ilk aşamadır. ABD Başkanı Roosevelt görüşmede olmasa bile varlığını hissettirmiştir. Adana görüşmeleri için İnönü'yü Roosevelt bilgilendirmiş ve görüşmelere katılmaya davet etmiştir.¹⁶ Davetin Roosevelt tarafından yapılması, İnönü'nün, Churchill'in görüşme isteğine olumlu cevap vermesini kolaylaştırmış, İnönü ve Churchill 30-31 Ocak tarihleri arasında Adana'da bir araya gelmişlerdir.

İnönü konferansa İngiltere'nin yapacağı askeri yardımlar ve Türkiye'nin savunma konularını görüşmek amacıyla katılmıştır. İnönü konferans için Churchill'e verdiği cevapta; "İngiltere ve ABD'nin Türk ordusunu modern silahlarla donatmak ve Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek amacıyla yapılacak toplantıya katılmaktan memnuniyet duyarım" demektedir.¹⁷

Adana görüşmesinde Churchill'in asıl amacı Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa girmesini sağlamaktır. Bu amaçla Türkiye'ye yapılacak yardımlar, savaş sonrası Sovyet tehdidi, ve toprak vaatleri üzerinde durulmuştur. Yapılacak yardımlar, askeri personel, eğitimci, teknisyen, hava savunma gereçleri, tanklar, ve uçaklardan oluşmaktadır.¹⁸ Churchill'in Adana görüşmesinde üzerinde durduğu ikinci konu ise savaş sonrası durumdur. Churchill, Başkan Roosevelt'in Türkiye'yi savaş sonrası barış masasında görmek istediğini söylemektedir.¹⁹ Churchill, Almanya'nın yenilmesi halinde tüm Avrupa'nın Bolşevik Slavlara kalacağını, Türkiye kendilerinin yanında olursa Sovyetler Birliğinin emperyalist amaçlarına karşı kuvvetli işbirliği içinde olacaklarını söylemektedir.²⁰ Adana görüşmesinde ayrıca, savaşa katıldığı takdirde 12 Adaların ve Suriye topraklarında olan Cizre ve Halep'in Türkiye'ye verilebileceği söylenmiştir.²¹

ABD ve İngiltere Kazablanka'da kararlaştırıldığı üzere Türkiye'nin Sovyet çekincesini kullanmaktadır. Türkiye için öne sürülen tehlike aslında İngiltere ve ABD için en az Türkiye kadar belirgin ve ürkütücüdür. Özellikle savaş ile birlikte

¹⁶ Matthews to Secretary of State, 25/01/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV, s. 1058.

¹⁷ Matthews to Secretary of State, 25/01/1943, **A.e.**, s. 1060.

¹⁸ Winston S. Churchill, **The Second World War: The Hinge of Fate**, Boston, Houghton Mifflin Company, 1950, s. 633.

¹⁹ **A.e.**, s. 634.

²⁰ **A.e.**, s. 635-636.

²¹ Frank G. Weber, **The Evasive Neutral**, London, University of Missouri Press, 1979, s. 165.

önemi anlaşılan petrol rezervleri, Ortadoğu ve Balkanlarda kuvvetli bir müttefikin varlığını zorunlu kılmıştır. Churchill Adana Konferansından sonra Stalin'e gönderdiği raporda, Türkiye'nin savaş sonrası ortaya çıkacak büyük Sovyet gücü karşısında endişe duyduğunu, antlaşmalarına sadık kalan Sovyetler Birliği karşısında bu endişelerin yersiz olduğunu söylemektedir.²² Churchill'in Stalin'den aldığı cevap ise bu kadar iyimser değildir. Stalin açık bir şekilde savaş sonrası Türkiye'nin durumunun ne olacağını kestiremediğini söylemektedir.²³ Churchill Sovyetler Birliğinin zafer kazandıkça daha sert bir tutum aldığını düşünmektedir. Gerçekte, Sovyetler Birliği de İngiltere ve ABD gibi savaş sonrası ortaya çıkacak çatışmayı görmektedir. Bu sebeple Sovyetler Birliği, 1943 yılından itibaren Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini ve bu sebeple yapılan yardımların kesilmesi üzerinde durmaktadır. Müttefik şehirlerinde bulunan Sovyet askeri ataşelerinin hiçbiri Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama kanunu kapsamında yardım yapılmasını istememektedir.²⁴ Türkiye'nin savaşa girmesi Sovyetler Birliğine hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında avantaj sağlayacaktır. Türkiye'nin savaşa girmesiyle bazı Alman birlikleri güneye kaydırılacak ve Sovyet ilerleyişi hızlanacaktır. Aynı zamanda Balkanlara girmiş ve zayıflamış bir Türkiye'nin Sovyet etki alanında kalması kaçınılmazdır.

Konferans sonrası basına verilen bildirimlerde, Türkiye-İngiltere arasındaki dostluğun, ve karşılıklı anlayışın geliştiği bildirilmektedir. Türkiye'nin gerektiğinde kendini savunması için yapılacak askeri yardım da konuşulan konular arasındadır.²⁵ Churchill'in Adana konferansındaki asıl amacı Türkiye'yi savaşa katılması konusunda ikna etmektir. İnönü'nü ise konferansa katılarak Churchill'i savaştan sonraki Rus tehlikesine karşı uyardı ve Türkiye'ye yapılan askeri yardımın ulaşımını hızlandırmayı amaçlamıştır.²⁶ Konferans görüşmeleri incelendiğinde hem İnönü'nün hem de Churchill'in amaçlarına bir ölçüde ulaştıkları görülmektedir. Özellikle Churchill, Türkiye'nin kısa sürede savaşa katılacağını düşünmektedir.²⁷

²² Churchill, **The Second World War**, s. 639.

²³ Churchill, **The Second World War**, s. 640-641.

²⁴ Weber, **The Evasive Neutral**, s. 164.

²⁵ "Any Plea on War Denied", **The New York Times**, 02 Şubat 1942, s. 4.

²⁶ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, s. 189.

²⁷ Steinhardt to Secretary of State, 03/12/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV, s. 1063-1064.

Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın İngiltere aracılığıyla yapılması ise Türkiye'yi savaşa dahil etmekte oldukça sabırsız olan İngiltere'ye daha geniş bir etki alanı sağlamıştır.

2. Moskova Konferansı (18 Ekim-1 Kasım 1943)

ABD Başkanı Roosevelt 1944 kışında gerçekleşeceğini düşündüğü Alman cephesindeki kırılma sonrası izlenecek politikayı görüşmek üzere Stalin'le özel bir görüşme yapmayı istemiştir.²⁸ Stalin böyle bir görüşmeyi onaylamakla beraber Sovyet – Alman cephesinde devam eden çatışmalardan dolayı cepheden uzaklaşamayacağını belirtmiştir. Stalin, zaman kaybetmemek adına, öncelikle Moskova'da yetkili temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılmasını tavsiye etmiştir. Böylece hem, ileride yapılacak konferansta görüşülecek konular belirlenecek hem de taslaklar hazırlanabilecektir.²⁹ Moskova'da 18 Ekim - 1 Kasım 1943 tarihleri arasında Dışişleri Bakanları seviyesinde gerçekleşen üçlü konferans bu amaçla toplanmıştır ve Tahran konferansına hazırlık niteliğindedir. Alınan kararların askeri ya da siyasi bağlayıcılığı olmayacağı, nihai kararlar hükümet başkanlarının katıldığı konferansta alınacağı kararlaştırılmıştır.³⁰ Alınan kararlar neticesinde, Türkiye üzerinde yeni bir Rus-İngiliz baskısının oluşmasına sebep olmuştur.

Moskova konferansı genel olarak değerlendirildiğinde Müttefikler arasında ki görüş ayrılıklarının belirginleşmeye başladığı ilk konferanstır. ABD'nin Türkiye'nin savaş dışı konumu ile ilgili politikasını yansıtmışından dolayı Türkiye – ABD ilişkileri açısından önem taşımaktadır. ABD Türkiye'nin savaşa katılması yönünde baskı yapılması taraftarı değildir. Bunun ileri sürülen nedeni Türkiye Müttefikler yanında savaşa katılırsa İtalya cephesindeki kuvvetlerin Türkiye'ye kaydırılması gereğidir. Bunun yanında, Fransa'nın kuzeyinden yapılması planlanan saldırı için

²⁸ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, Washington, U.S. Government Printing Office, 1961, s.4.

²⁹ Prime Minister Churchill to President Roosevelt , 11/08/1943, **A.e.**, s.19.

³⁰ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1941**, Vol.I, Washington, U.S. Government Printing Office, 1958, s.514.

U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1943**, Vol. I, Washington, U.S. Government Printing Office, 1963, s.538.

Stalin to President Roosevelt, 06/10/1943, **A.e.**, s. 548.

tüm kaynaklar seferber edilmiştir, Türkiye'yi askeri açıdan desteklemek uygun olmayacaktır. ABD hükümeti Türkiye'nin aktif olarak savaşa katılması yerine havaalanlarından ve ulaştırma imkânlarından faydalanılması taraftarıdır.³¹ Balkanların ve Doğu Avrupa'nın Sovyet egemenliğine girmesini istemeyen ABD, Türkiye'yi savaşa getirerek Sovyetler Birliği'nin etkisine almak istememektedir. Savaşta yıpranmış ya da kısmen işgal edilmiş bir Türkiye Sovyetler Birliği etkisi altında kalacaktır. ABD için Türkiye savaş sonrası muhtemel gelişmeler karşısında işbirliği yapılacak en iyi müttefikdir. Bu sebeple Türkiye'nin güçlü olması gerekmektedir.³² Türkiye ne kadar güçlü olursa Sovyetler Birliği'ne karşı o kadar caydırıcı olacaktır. ABD ve Sovyetler Birliği'nin Moskova Konferansına farklı yaklaşımları basında da yer almıştır. ABD basını savaş sonrası problemler üzerinde yoğunlaşırken, Sovyetler Birliği ikinci cephenin açılması üzerinde durmaktadır. Sovyetler Birliğinin bu düşüncesi resmi görüşlerin yansıtan Sovyet gazetelerinde de dile getirilmiştir. Sovyet gazeteleri konferansın Almanya'nın en hızlı nasıl yenileceği üzerinde durulması gerektiğini söylemektedir.³³

28 Ekim'de, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'un başkanlığında toplanan konferansta Türkiye'nin savaşa katılma meselesi konuşulmuştur. Savaş boyunca birlikte hareket etmiş İngiltere ve ABD, Türkiye konusunda kısmen antlaşmazlığa düşmüştür. Farklı fikirlerin ileri sürüldüğü bir ortamda Molotov'un kesin olmayan düşünceleri bile güvenle paylaşması sağlanmıştır.³⁴ ABD, Türkiye'nin tarafsız kalmasını ve Müttefiklere yardım etmesini önermektedir, sonuç olarak Türkiye'yi savaşa sokmayı tavsiye etmemektedir. Molotov'a göre İngiltere'nin önerisini tam olarak anlamak içinse Moskova konferansı gibi 2 konferans daha yapılması gerekmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'e göre Türkiye tarafsız bir ülke olmaktan çıkıp, savaşmayan müttefik bir ülke konumuna

³¹ President Roosevelt to Secretary of State, 26/10/1943, **A.e.**, s.644.

Memorandum by the Secretary of State, 28/10/1943, **A.e.**, s.654.

³² Hull, **Memoirs of Cordell Hull**, C. II, s. 1376.

³³ James B. Reston, "Neutrals Set a Course For Allied Victory", **The New York Times**, 17 Ekim 1943, s. 4.

³⁴ Harriman to the President, 04/11/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.152.

gelmelidir.³⁵ Eden Türkiye'nin mümkün olan en kısa zamanda savaşa girmesinde yarar görmektedir, fakat Türkiye'ye hemen savaşa girmesini önermenin makul olmayacağını düşünmektedir. Molotov'a göre ise Türkiye acilen savaşa girmelidir, Türkiye'ye şu anda ihtiyaç vardır, daha sonra bu kadar ihtiyaç duyulmayacaktır. Molotov eğer Türkiye hemen savaşa girmeyecekse, Türkiye'ye niçin silah yardımı yapıldığını sormaktadır. Molotov'a göre üç büyük gücün Türkiye'ye savaşa girmeyi önermesi Türkiye tarafından göz ardı edilemeyecektir.³⁶ Molotov, Sovyet hükümetinin şu anda elde edilecek sonuçlar beklediğini, bu önerinin hem Türkiye'nin hem de Sovyetlerin menfaatine olacağını söylemiştir. Molotov'a göre İtalya şu anda kısmen savaş dışıdır ve Türkiye daha özgür davranabilecektir.³⁷

Savaş sonrası basına verilen bildiriye, görüşmelerin samimi bir ortamda tam uyum içinde geçtiği, savaşı en kısa zamanda bitirmek için uzun görüşmeler yapıldığı yazmaktadır. Bildiri savaş bittikten sonra, demokrasi yanlısı milletlerin sıkı işbirliği yürütmesinin önemi üzerinde durmaktadır.³⁸ Bu haberin hemen yanında yer alan bir diğer haber ise, İnönü'nün Türkiye'yi özgür devletlerle aynı eksende gördüğünü, büyük küçük tüm devletlerin savaş sonrası düzen için işbirliği yapması gerektiğini söylemektedir.³⁹ ABD basınında yan yana yer alan bu haberler Türkiye'ye karşı bir sempati oluşturma amacı olarak değerlendirilebilir. Konferans sonrasında, basında Türkiye ile yer alan birçok haber, Türkiye'nin savaş dışı konumunu anlayışla karşılamakta, Türkiye'nin savaşa girdiği takdirde karşı karşıya kalacağı tehlikeleri ortaya koymaktadır.⁴⁰

ABD Moskova Büyükelçisi Harriman, konferans sonrasında Başkan Roosevelt'e gönderdiği telgrafta, Rusların savaşı İngiliz ve Amerikalıların algıladığından çok farklı algıladığını ve Moskova'ya gelmeden bunun anlaşılmasının zor olduğunu belirtmiştir. Harriman' a göre Ruslar, "Biz Hitler'i yıkmak için acı

³⁵ Eden'in "savaşmayan Müttefik" yaklaşımı, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun The New York Times gazetesi ile yaptığı röportajla paralellik göstermektedir. John Gunther, "Turkey Projects Her Peace Role", **The New York Times**, 23 Ağustos 1943, s. 3.

³⁶ Record of Tenth Meeting of Tripartite Conference, 28/10/1943, **FRUS, 1943**, Vol. I, s.660.

³⁷ Memorandum of Conversation, 01/11/1943, **A.e.**, s.694.

³⁸ Churchill, **The Second World War**, s. 632.

"Text of Three Power Conference Documents", **The New York Times**, 02 Kasım 1943, s. 14.

³⁹ "Inonu Aligns Turkey With Free Nations", **The New York Times**, 02 Kasım 1943, s. 14.

⁴⁰ "Anglo Turk Talks-Commence in Cairo", **The New York Times**, 11 Kasım 1943, s.4.

"A Differing View", **The New York Times**, 19 Kasım 1943, s. 8.

Joseph M. Levy, "Public In Turkey Oppose to War", **The New York Times**, 28 Kasım 1943, s. 36.

çekiyoruz, kanımızı akıtıyoruz. Türkler savaşı kısaltmak için neden aynı şeyi yapmasın ki” şeklinde düşünmektedir.⁴¹ Ruslar Türkiye savaşa girdiği takdirde Almanların doğu cephesinden önemli ölçüde birliklerini kaydıracağını düşünmektedir. Bir diğer amaç ise Almanya'nın her taraftan kapatılarak moralinin bozulmasıdır.

Konferans sonunda 1 Kasım gecesi Eden ile Molotov arasında varılan antlaşma⁴² sonrası Türkiye ile ilgili izlenecek politika şöyledir:

- 1-) Türkiye 1943 sonuna kadar Nazi Almanya'sının yenilmesini hızlandırmak amacıyla, özgürlüğüne düşkün tüm diğer devletler gibi Birleşmiş Milletler yanında savaşa girmelidir.
- 2-) Dışişleri Bakanlıkları arasında anlaşıldığı üzere, Türkiye'ye 1943 yılı sonundan önce olmak kaydıyla mümkün olan en kısa zamanda savaşa girmesi teklif edilmelidir.
- 3-) Türkiye'ye mevcut hava üstlerinin ve diğer imkânların Birleşmiş Milletler tarafından kullanılması teklif edilmelidir.⁴³

Bu amaçla Moskova konferansının hemen arkasından Eden, 5 Kasım'da Kahire'de, Türkiye'nin savaşa katılması yönünde Menemencioğlu'nu ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda çekimser kalan ABD bu toplantıya katılmamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, ABD için hayal kırıklığı sayılabilecek Moskova Konferansından sonra direkt Washington'a dönmüştür.

Kahire'deki İngiltere konsolosluğunda yapılan görüşmede Eden Türkiye'den hava alanlarını açmasını ve savaşa katılmasını istemiştir. Eden Kahire'de, Moskova konferansında Türkiye'ye karşı sert tutum alan Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle, baskı kurarak Türkiye'yi savaşa sokmak istemiştir. Numan Menemencioğlu, Müttefiklere hava üssü vermek ve savaşa girmenin aynı anlama geldiğini düşünmektedir. Menemencioğlu, Türkiye'nin Almanlarla savaşacak yeterli donanımına sahip olmadığını ve kamuoyunun böyle bir savaşı istemediğini de söylemiştir. Menemencioğlu'na göre, Türkiye savaşa girecekse pasif olarak üstleri açmak yerine aktif olarak savaşmayı tercih edecektir. Menemencioğlu, aynı zamanda Sovyetlerin Balkanlarda hâkimiyet kurmak ya da toprak elde etme

⁴¹ Harriman to the President, 04/11/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.153-154.

⁴² ABD Dışişleri Bakanı Hull, yetkisi olmadığı gerekçesiyle bu antlaşmayı imzalamamıştır.

⁴³ Harriman to the President, 02/11/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.147-148.

niyetlerine karşı Türkiye'ye garanti verilmesini ısrarla istemiştir.⁴⁴ Menemencioğlu'nun savaş dışı konumdaki kararlı tavrı karşısında Eden yönelttiği taleplere olumlu bir cevap alamamıştır. Menemencioğlu, Eden'e, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da savaş sonrası daha özgür davranabilmek için ikinci cephenin Balkanlar'da açılması fikrini savunduğunu söylemektedir.⁴⁵ Eden Kahire'den ayrılmadan önce Menemencioğlu Türkiye'nin tutumunu Eden'e şöyle özetlemektedir:

“Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunlardan herhangi birini kabul etmiş olsaydık, sonuçta siz büyük zarar görürdünüz. 1940'da İtalya savaşa girince siz de savaş ilan edin dediniz. Ya kendimizi kabule mecbur hissetseydik, işin encamı ne olurdu? 1941'de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. (...) Nihayet Almanları Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye'yi bu suretle harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Sıkışan bir fırka kumandanının şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamaya uğraşması türünden olan bu hareketler o zamanki müşkül durumunuzda belki sizin için kaçınılmayacak birer hata olabilirdi. Bugün ise üstün durumda ve kuvvette iken aynı hatayı tekrar ediyorsunuz. Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faydasız harcamaktır. Ordularımızın taarruz kabiliyeti olmadığı ve buna sebep de Adana vaatlerinin yerine getirilmemiş olduğu aşıkâr iken üzerimize Alman kuvvetlerini çekmek intihar olur. Çatalca hattımız dayanmaz ve Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandını ele geçirirlerse bunun size ne faydası olabilir? (...) Ruslar Almanları dövsün İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? (...) Bütün bunlar meydana iken savaşa girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkansız olur sözleriyle fasit bir daire içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim savaş yeteneğimiz oluşmaz dolayısıyla savaşa giremeyiz. Savaşa girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akıllıca bir hareket değil mi?⁴⁶

Bu düşünceye paralel haberler aynı zamanda ABD basınında da yer almaktadır. The New York Times, Balkan ülkelerinin geleceği ile ilgili olarak şu satırlara yer vermiştir:

İngiltere Balkan ülkelerini Moskova'da Sovyetler Birliğine satmıştır. Eden'in bunu yapmaktaki düşüncesi İngiltere'nin eninde sonunda bunun uygulamasının önüne geçeceğini düşünmesidir. Türkiye'nin savaşa girmesi bu amaca yönelik en iyi araç olacaktır. Türk ordusu daha sonra Balkanlar'da İngiltere hançeri vazifesi görecektir. Rusya, Türkiye'nin savaşa girmesi için çok heveslidir, çünkü Türkiye savaşa girdiği takdirde Boğazların güvenliğini sağlamak için bir bahanesi olacaktır. Türkiye savaşa girdiği takdirde İngiltere-Rusya'nın

⁴⁴ Kelley to Roosevelt, Hull, Stettinius, 10/11/1943, **A.e.**, s. 174-175.

⁴⁵ Alling to Stettinius, Berle, Murray, 09/11/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s. 164-167.

⁴⁶ Atay Akdevelioğlu, v.d. ,**Türk Dış Politikası**, C. I, ed. Baskın Oral, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 459-460.

elinde oyuncak olacaktır. Büyük güçler arasındaki çekişme de büyük olasılıkla Türkiye topraklarında olacaktır.⁴⁷

Gazete bu haberi Nazi propagandacılarının görüşleri olarak bildirmektedir. Sovyetler Birliği ile ilişkiler göz önüne alınarak, özellikle de hassas dengelerin hissedilmeden kurulmaya çalışıldığı bir dönemde başka bir yolla da bu düşüncelerin basında yer alma şansı bulunmamaktadır. Nazi propagandası olarak sunulan bu düşünce bir hafta sonrada “Türk yetkililerin görüşleri” olarak gazete yer almıştır. Buna göre; Türkiye savaşa girdiğinde Almanya hava kuvvetleri ile İstanbul’u vuracaktır. Türkiye’nin korunmasına yardım için gelecek müttefik ise Sovyetler Birliği olacaktır. Bu konumunu iyi değerlendiren Sovyetler Birliği tarihsel politikası olan Boğaz egemenliğini uygulamaya koyacaktır.⁴⁸ İngiltere’nin direk veya Türkiye ile birlikte Balkanlarda, Sovyetler Birliği ile ortak bir askeri mücadeleye girmesi ABD tarafından nüfuz bölgesi oluşturma çabası olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹

Eden’in Kahire’de Türkiye’yi savaşa sokmak için gösterdiği çaba sonuç vermemiştir. Menemencioğlu ve Açıkalın’ın kendisini duymakta zorluk çektiğini söyleyen Eden, “hiç kimse ikna olmak istemeyen bir Türk kadar sağır olamaz” demektedir.⁵⁰ Görüşme sonrası İngiltere’nin yaptığı açıklama, Menemencioğlu’nun savaşa girme konusunda isteksiz olduğu, ama baskı uygulandığı takdirde bu kararın değişebileceğini söylemektedir.⁵¹ TBMM 17 Kasım’da yaptığı gizli oturumdan sonra basına verdiği bildiriye, görüşmelerin Müttefik Antlaşması kapsamında yapıldığını, Türkiye’nin Ege’de Müttefiklere üs vereceği yönündeki haberlerin yanlış olduğunu bildirmiştir.⁵²

⁴⁷ “Anglo Turk Talks-Commence in Cairo”, **The New York Times**, 06 Kasım 1943, s.4.

⁴⁸ “A Differing View”, **The New York Times**, 19 Kasım 1943, s. 8.

⁴⁹ Keith Sainsbury, **Churchill and Roosevelt at War**, New York, New York University Press, 1994, s. 62.

⁵⁰ Türklerin diplomatik sağırlığı birçok diplomatın anılarına yansıdığı gibi basında da yer almıştır. Antony Eden, **The Memoirs of Antony Eden Earl of Avon The Reckoning**, Boston, Houghton Mifflin Company, 1965, s.485.

Grew, **Turbulent Era**, C. II, s.733.

The New York Times, “Cumhurbaşkanı İnönü diplomatik alanda sağırlığıyla ünlüdür. Bu sağırlık daha çok kendisine zor sorular yöneltildiğinde ortaya çıkmaktadır” demektedir. “Conciliatory Move Awaited”, **The New York Times**, 08 Aralık 1943, s. 5.

⁵¹ “Decisions on Turkey are Expected Soon”, **The New York Times**, 17 Kasım 1943, s. 5.

⁵² “Parlement Backs Turkish Minister”, **The New York Times**, 18 Kasım 1943, s. 14.

Türkiye Balkanlarda ABD ve İngiltere'nin olmadığı bir çatışmada yer almak istememektedir. Müttefiklerin Balkanlarda yapacağı bir hareket Türkiye için rahatlatıcı olacaktır. Bu amaçla Türk basınında Mihver uydusu Balkan devletlerinin İngiliz-Amerikan müdahalesini memnuniyetle karşılayacağı yer almaktadır.⁵³ Türkiye'nin tarafsızlığı Moskova Konferansını takiben Sovyetler Birliği tarafından gittikçe sert eleştirilmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa girmeyerek Almanya'ya yardım ettiği, savaşı kısaltmak için bir mücadeleye girmekten çekindiğini söylemektedir. Sovyet basını da savaş rüzgarının yönü değişmesine rağmen Türkiye'nin aktif olarak savaşta yer almamasını eleştirmektedir.⁵⁴

3. Kahire ve Tahran Konferansları (22 Kasım-07 Aralık 1943)

Moskova'da Dışişleri Bakanlığı seviyesinde gerçekleşen konferanstan sonra, savaşın devamında izlenecek politikaları, savaş sonrası kalıcı barış için kurulacak uluslararası organizasyonları görüşmek için Müttefik devlet başkanları 28 Kasım-01 Aralık tarihleri arasında Tahran'da bir araya gelmişlerdir. Tahran konferansı öncesinde ve sonrasında Kahire'de Stalin'in katılmadığı iki konferans daha toplanmıştır. 22-26 Kasım tarihinde Roosevelt, Churchill ve Çin Cumhuriyeti'nin Başkomutanı Chiang Kai-Shek'in katıldığı Birinci Kahire konferansında uzak doğu savaş stratejisi ve savaş sonrası Asya'nın durumu konuşulmuştur. Tahran konferansının hemen ardından Kahire'de 3-7 Aralık'ta toplanan, İnönü'nün de davet edildiği konferansta ise Türkiye'nin savaşa girme meselesi konuşulmuştur. Olayların iç içe olduğu ve birbirinin hemen akabinde gerçekleşen bu konferanslar bu başlık altında ele alınmıştır.

Moskova Konferansında Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar savaşa katılmasını öngören kararının çıkmasının ardından Türkiye için stresli bir dönem başlamıştır. Aslında Türkiye daha çok Sovyetler Birliği'nin yavaş yavaş kendini gösteren savaş sonrası eğilimleri nedeniyle baskı altına girmiştir. Sovyet basını,

⁵³ "Nazis' Ally is Neutral ", **The New York Times**, 04 Kasım 1943, s. 6.

⁵⁴ "Turkey Reported Remaining Neutral ", **The New York Times**, 15 Kasım 1943, s. 7.

"Decisions on Turkey are Expected Soon ", **The New York Times**, 17 Kasım 1943, s. 5.

Türkiye'nin savaşa girmeyerek Nazilere destek olduğu, Alman propagandacılarına yardım ettiği gibi gerekçelerle Türkiye'yi şiddetle eleştirmektedir.⁵⁵ Bu dönemde Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde ısrarcı olmadığı gibi, Türkiye'yi destekleyen tek ülke de ABD'dir. Roosevelt İnönü'ye gönderdiği mektupta, kendisini ve uyguladığı politikaları takdir ettiğini söylemektedir. ABD-Türkiye'nin birbirlerine yakın ülkeler olduğunu ve birbirlerinin problemlerinin farkında olduğunu belirten Roosevelt, İnönü ile birebir görüşmek istediğini söylemiştir.⁵⁶ İnönü, Roosevelt'in bu teklifinden memnuniyet duyduğunu, Türkiye ya da Ortadoğu'da uygun olan bir yerde görüşebileceklerini söylemiştir.⁵⁷ Türkiye'nin davet edildiği konferansta İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden bağımsız olarak Roosevelt ve İnönü'nün görüşmesi Müttefik cephesindeki farklı yaklaşımların sonucudur. ABD'nin Türkiye'ye karşı bu ılımlı yaklaşımı İngiltere tarafından fark edilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Hull, Roosevelt'e "Türk yetkililer savaşa girme konusunda ABD'nin daha az ısrarcı olduğu düşünüyor ve İngiltere'yi Türkiye'ye bu konuda baskı yapan tek devlet olarak görüyorlardır" demektedir.⁵⁸ Savaşın başında sıkı bir işbirliğiyle birbirlerini destekleyen İngiltere ve ABD'nin Tahran konferansında, konferansın hazırlık aşamasında farklı politikalar izlediği göze çarpmaktadır. İngiltere – ABD arasındaki ilk antlaşmazlık, ABD'nin Molotov ve Rus askeri heyetinin Tahran konferansı öncesinde Kahire'ye çağrılmasıyla başlamıştır. Churchill, Sovyetler Birliği ile ortak bir konferansa başlamadan Anglo-Amerikan konferansı yapılmasını istemiştir. Bu amaçla Sovyetler Birliği heyetinin konferansa sonradan katılması yönünde Başkan Roosevelt'e ısrar etmiştir.⁵⁹ Başkan Roosevelt ise Sovyet heyetinin konferansa katılmasında bir sakınca görmediğini söylemiştir.⁶⁰ İngiltere ve ABD arasındaki bu antlaşmazlık Türkiye meselesinde de devam etmiştir.

⁵⁵ "Turkey Said to Aid Nazis", **The New York Times**, 22 Şubat 1944, s. 3.

⁵⁶ President Roosevelt to President İnönü, 26/10/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.43.

⁵⁷ Steinhardt to Secretary of State, 14/11/1943, **A.e.**, s.86.

⁵⁸ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1944**, Vol. V, Washington, U.S. Government Printing Office, 1965, s. 814.

⁵⁹ Prime Minister Churchill to President Roosevelt, 11/11/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.79.

Prime Minister Churchill to President Roosevelt, 12/11/1943, **A.e.**, s.81.

⁶⁰ President Roosevelt to Prime Minister Churchill, 11/11/1943, **A.e.**, s.79.

İngiltere ve ABD İnönü'yü Ankara'dan almak için ayrı ayrı uçak göndermeleri birbirlerinden olan kopukluğun göstergesidir.

Konferans öncesinde yapılan hazırlıklar da ABD'nin ajandasında hangi konuların olacağı önceden belirlenmiştir.⁶¹ Buna göre Türkiye'nin savaşa katılma meselesi Sovyetler Birliği tarafından gündeme getirilmedikçe görüşülmeyecektir. Fakat ABD konunun gündeme getirilmesi halinde nasıl bir tutum alacağı konusunda hazırlanmıştır.

Kahire konferansı başladıktan sonra Türkiye, Eden'in Kasım başında, biraz da tehditkar şekilde, yaptığı savaş çağrısına resmi olarak cevap vermiştir. 22 Kasım'da ulaşan resmi cevap şöyle özetlenebilir;

1-) Türkiye İngilizler'e hava üssü verme fikrine katılmamaktadır.

2-) Türkiye Müttefikler yanında etkili olarak yer almalıdır.

3-) İngilizler, Churchill'in Adana Görüşmesi sırasında söz verdiği askeri malzemeyi göndermemişlerdir, ve Almanların durumu Adana Görüşmesindeki durumuyla aynıdır, güç kaybetmemişlerdir.

4-) Türkiye savaşa girdiği takdirde, sahildeki şehirler, haberleşme, askeri üsler ve endüstrisi derhal yıkılacaktır.

5-) İngiltere İngiliz-Türk antlaşmasında yer aldığı şekilde hareket etmediği için, Eden'in teklifi Türkiye'yi yalnız bırakacaktır.

6-) Türkiye'nin yılsonundan önce savaşa girmesi, maddi imkânlarının ötesindedir ve Türk hükümetinin halkına karşı olan sorumluluklarına uygun düşmemektedir.⁶²

Dengelerin her gün değiştiği bir ortamda Türkiye yavaş hareket ederek zaman kazanma yoluna gitmiştir. Bu süre içinde Menemencioğlu ABD Büyükelçisi Steinhardt'ı ziyaret ederek, Türkiye'nin savaş konusundaki düşüncelerini paylaştığı görülmektedir. Türkiye izlediği bu politika ile, doğru karar vermek için zaman kazanmış, İngiltere-Sovyetler Birliği baskısına karşı ABD'den destek aramıştır. Bunun yanında, bu süreçte Müttefiklere gizlice yardım ederek politik manevralar yapma yolunu açık tutmuştur. Tarafsız devletlerin savaşı Müttefiklerin kazanacağını

⁶¹ Proposed Agenda , A.e, s.247.

⁶² Secretary of State to Rooosvelt, 22/11/1943, A.e., s.374.

gördüğü ve bu sebeple Müttefiklere el altından yardım ettiği Amerikan basınında da yer almaktadır.⁶³

Tahran Konferansı sırasında ABD'nin Türkiye'nin savaş dışı konumuna ilişkin yaklaşımı netlik kazanmıştır. Başkan Roosevelt, Stalin ile toplantıya geçmeden hemen önce generallerle yaptığı toplantıda Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışmanın doğru olmayacağını söylemektedir. General Marshall ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye konusunda bu kadar ısrarcı olmasının altında yatan sebebin bulunmasını istemiştir.⁶⁴ Başkan Roosevelt ve General Marshall'ın bu yaklaşımları, Türkiye'nin savaşa katılması sonucu güçsüz kalarak Sovyetler Birliği'ne karşı zayıf düşeceği endişesine paraleldir. Tahran Konferansı'nın ilk genel kurulunda yapılan görüşmede Türkiye'nin savaşa girmesi meselesinde Stalin, Türkiye'nin dostluk adına savaşa girmesi gerektiğini, savaşa girmeyen devletlerin zaferin avantajlarından faydalanamayacağını söylemiştir.

Savaşın sona ermesinin hemen ardından Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejiminde değişiklik yapma isteği, 1943 sonunda yapılan bu konferansta açıkça dile getirilmiştir. İngiltere tarafından da uygun görünen bu talepler, ABD tarafından onaylanmamıştır. ABD'nin savaş sonrası Boğazlar rejimi ile ilgili düşünceleri Tahran Konferansı sırasında ileri sürdükleri düşünceler ile aynıdır. ABD Sovyetler Birliği'nin yayılmasının önündeki engelleri kaldırmak istememektedir. Türkiye'nin İngiltere'ye olan güven problemi, İngiltere'nin Boğazlar konusundaki düşüncelerine bakıldığında oldukça haklı görülmektedir. Churchill ve Stalin'in bir araya geldiği öğle yemeğinde Churchill, Sovyetler Birliği gibi büyük bir ülkenin sıcak denizlere inmesinin uygun olduğunu söylemekte, ve Boğazlar rejiminde değişiklik yapılmasını önermektedir.⁶⁵ Stalin, ise Churchill'e katıldığını, bu konuyu tartışacak zamanın yakında geleceğini söylemektedir. Churchill'in ertelediği bu sorun aslında konferans öncesi İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından karara bağlanmıştır. Churchill'in bu

⁶³ James B. Reston, "Neutrals Set a Course For Allied Victory ", **The New York Times**, 17 Ekim 1943, s. 4.

Örneğin; Leryoz Adası'na Almanların takviye kuvvetler göndermesinden sonra, Türkiye, İngiltere Yunan gerillalarını adaya çıkarmasını kolaylaştırmak için Leryoz adası civarındaki fenerlerin ışıklarını kapatmıştır. **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.199.

⁶⁴ Meeting of President with Joint Chief of Staff, 28/11/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.476-482.

⁶⁵ Roosevelt Churchill Stalin Luncheon Meeting, 30/11/1943, **A.e.**, s.566-567.

hareketi görünüşte devam eden işbirliğini sürdürmeye yöneliktir. İngiltere Genel Kurmay'ının 22 Eylül 1943'te hazırladığı rapora göre:

“...Montrö Antlaşmasının mevcut maddeleri İngiltere'nin Ortadoğu ve Akdeniz'deki çıkarlarının yeterli güvenliği sağlamaktadır. Bunun için İngiltere'nin ödediği tek bedel ise Türkiye'nin diplomatik olarak desteklenmesidir.”⁶⁶

Bu görüşmeler sırasında ABD'nin bu konuda yaklaşımını belirtmeyen Roosevelt, 1 Aralık'ta yapılan konferansta, Türkiye savaşa girsin veya girmesin Boğazların tüm devletlerin ticaret gemilerine açık olması gerektiğini söylemiştir. Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'e kıyısı olan devletler olarak hakim olmak istediği Boğazlar Roosevelt tarafından uluslararası bir statüde tutulmak istenmiştir.⁶⁷ Türkiye'nin, Avrupa'nın geleceği yönündeki endişelerine paralel bir açıklama da Güney Afrika Başkanı Christian Smuts'dan gelmiştir. Smuts, Fransa'nın ve İtalya'nın artık etkili bir güç olmaktan çıktığını, güçlerini ispatlayan İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın geleceği üzerinde etkili olacağını söylemektedir.⁶⁸

Tahran konferansından sonra Türkiye'nin savaştaki durumunu görüşmek üzere İnönü Kahire'ye çağırılmıştır. İnönü konferansa katılacağını teyit etmeden önce, konferansın Stalin-Churchill-Roosevelt'in aldıkları kararların tebliği niteliğinde olmayacağını garantisini istemiştir. İnönü konferansa ancak eşit şartlarda konuşulacak, önyargılardan arınmış bir ortam sağlanırsa katılacağını söylemiştir. ABD'nin bunu teyit etmiş, ve İnönü'yü Adana'dan almak için uçak göndereceğini söylemiştir.⁶⁹ Konferansa hazırlık süresince dikkate değer diğer bir olay da Churchill ve Roosevelt'in İnönü'yü almak için ayrı ayrı uçak göndermeleridir. Roosevelt'in danışmanı Hopkins, Steinhardt'a gönderdiği telgrafta, Churchill'in de İnönü'yü almak için uçak gönderdiğini, fakat İnönü'nün ABD uçağıyla gelmesinin sağlanmasını istemektedir. ABD uçağında İnönü'ye eşlik etmek amacıyla

⁶⁶ Mustafa Bilgin, **Britain and Turkey in The Middle East**, New York, I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s.44.

⁶⁷ Tripartite Luncheon Meeting, 01/12/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.566-567.

⁶⁸“Turk Criticize Smuts”, **The New York Times**, 07 Aralık 1943, s. 12.

⁶⁹ Steinhardt, 02/12/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s.644.
Roosevelt to Steinhardt, 02/12/1943, **A.e.**, s.664.

Roosevelt'in damadı John R. Boettiger de bulunacaktır.⁷⁰ İnönü'yü almak amacıyla İngiltere ve ABD tarafından ayrı ayrı Adana'ya gönderilen uçaklar, Müttefikler arasında kusursuz bir işbirliği olmadığını göstermektedir. Bu aynı zaman da Kahire'ye giden Türk heyetine Müttefikler arasındaki ikiliği göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kahire'de Başkan Roosevelt'in villasında yapılan ilk konferansta, Churchill, Adana Görüşmesi sırasında var olan tehlikelerin geçtiğini, şu anda Türkiye'nin büyük Müttefiklerle aynı safta olması için ideal zaman olduğu söylemiştir. Churchill'e göre Türkiye'nin savaşa girmesinin etkileri Sovyetler Birliği - Türkiye ilişkileri açısından Türkiye lehine kalıcı ve uzun süreli olacaktır. Sovyetler Birliğinin Türkiye için endişe verici olduğunu fakat Türkiye savaşa girdiği takdirde, Sovyetler ile olan ilişkilerin en iyi şekilde rayına oturacağını söylemektedir. Türkiye'nin artık savaşa girmemesinin tehlikeli olduğunu, 5-6 ay sonra Alman cepheleleri yarıldığında kendini çok yalnız bulacağını ve barış masasında yeri olmayacağını söylemektedir. Sovyetler Birliği'nin Asya ve Avrupa'da en büyük güç olduğunu söyleyen Churchill, Stalin'in Türkiye savaşa girdiği takdirde eğer Almanya ya da Bulgaristan Türkiye'ye savaş açarsa Sovyetlerin hemen Bulgaristan'a savaş açacağı konusunda garanti vermişlerdir.⁷¹ Konferans sırasında Churchill, sıklıkla Türkiye'nin en hassas olduğu Sovyetler Birliği konusuna değinmiş, Türkiye'nin savaşa girmezse savaştan sonra tehlike içinde olacağından bahsetmiştir. İsmet İnönü Türkiye'nin savaş dışında kalması tehlikelidir tezine inanmamaktadır. Ona göre Türkiye savaşa girmediği sürece tehlikede değildir.⁷² Konferans süresinde çoğunlukla dinleyici olan Roosevelt bu nokta da İnönü'yü destekleyerek savaş sonrasında bir tehlike söz konusunu olmadığını, sadece katılırsa avantajlar elde edeceğini söylemiştir. Roosevelt Türkiye-ABD arasında 3000 mil olmasına rağmen ABD'nin her zaman Türkiye'nin yanında olacağını söylemiştir.⁷³ Konferans sonrasında Türkiye radyoları da Tahran Konferansıyla sadece zaferin değil aynı zamanda savaş sonrası barışın ve gelişmenin de güvence altına alındığı haberleri yer almaktadır.⁷⁴

⁷⁰ President's Special Assistant to Steinhardt, 03/12/1943, **A.e.**, s.665.

⁷¹ The First Tripartite Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **A.e.**, s.690-692.

⁷² The First Tripartite Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **A.e.**, s.693.

⁷³ The First Tripartite Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **A.e.**, s. 694.

⁷⁴ "Turks Hail U.S. Role", **The New York Times**, 08 Aralık 1943, s. 2.

Cumhurbaşkanı İnönü, Almanların kuvvetli bir işbirliğini gördükleri anda tüm güçleriyle saldıracaklarını söylemiştir. Churchill, buna Almanların artık eskisi kadar güçlü olmadıklarını söyleyerek cevap vermiştir. İnönü'ye göre bu doğrudur, Almanlar artık eskisi kadar güçlü değildir, İstanbul'dan girip Suriye'den çıkamazlar fakat hava saldırılarıyla İstanbul'u yıkacak kadar materyalleri ellerinde mevcuttur.⁷⁵ Ege adalarına da hakim olan Almanya Türkiye'nin hava savunması olmayan batı sahillerini kolaylıkla vurabilecektir.

İsmet İnönü, Türkiye'nin Müttefikler'in yanında yer almak istediğini, fakat uygulamada karşılaşılabilecek bazı zorlukların aşılması gerektiğini, eğer Müttefikler Türkiye'nin ihtiyaçlarını minimum düzeyde karşılarsa, Türkiye'nin savaşa gireceğini söylemiştir.⁷⁶ İnönü'nün yapılan yardımın yetersizliği üzerinde durduğu konuşmada Başkan Roosevelt, Churchill'e "Türkiye'nin yerinde olsaydım tarafsızlığı bırakıp, ülkemi savaşa götürmeden önce İngiltere'nin vermeyi taahhüt ettiğinden daha fazla yardıma gerek duyardım." diyerek, İnönü'yü desteklemiştir.⁷⁷ Türkiye-İngiltere arasındaki askeri görüşmelerin kesildiği 1944 Şubat ayında ABD basını Türkiye'yi desteklemeye devam etmiştir. The New York Times, Türkiye'nin savaşa girmesi için istediği askeri malzemenin azaltılmamasını yazmaktadır. Gazeteye göre, Türkiye'nin rolünün belirtilmeden savaşa çağırılması, derinliğini bilmediği bir nehre atlamasını istemek gibidir.⁷⁸ Türk basınında da Amerikan basınına paralel yazılar yer almaktadır. Akşam, Türkiye'ye sözü verilen askeri malzemenin sağlanmadığını, ve Almanya'nın hala Türkiye'nin batı bölgelerini vuracak güçte olduğunu söylemektedir.⁷⁹

Başkan Roosevelt, Türkiye prensip olarak savaşa girmeye karar verirse askeri yetkililerin gerekli denetlemeyi yapıp hazırlanacaklarını söylemiştir. İnönü gerekli önlemler alınmasını, hazırlıkların içtenlikle ve ciddiyetle yapılmasını istemiştir. Bu

⁷⁵ The First Tripartite Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s. 695-696.

⁷⁶ The First Tripartite Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **FRUS, A.e.**, s. 695.

⁷⁷ Quadripartite Dinner Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **A.e.**, s. 698, Roosevelt bu görüşlerini Tahran Konferansı sırasında Stalin ve Churchill'e de söylemiştir. The First Plenary Meeting, 28/11/1943, **A.e.**, s. 496.

⁷⁸ "Turks Staff End Talks With British", **The New York Times**, 13 Şubat 1944, s. 25.

⁷⁹ "Turks Imply Allies Are Behind in Pledge", **The New York Times**, 14 Şubat 1944, s. 6.

şekilde Türkiye'nin savaşa girmesi prensip olarak kararlaştırılmış ve Churchill bu programın ana hatlarını şöyle belirlemiştir:

1-) Bu konferanstan sonra, Türkiye'nin tavrının değişmediğine dair bir bildiri yayınlanmalıdır.(Gizliliğin korunması amacıyla)

2-) Türkiye'ye 6 hafta içinde gerekli materyal, özellikle de uçaksavar tedarik edilecektir.

3-) Hemen sonrasında İngiliz ve Amerikan filoları hazırlanan havaalanlarına yerleştirilecektir.

4-) Muhtemel Alman protestosuna, Türkiye diplomatik olarak cevap verecek, fakat güçlendirme ve hazırlığa devam edilecektir.⁸⁰

Konferans sonrası Menemencioğlu basına yaptığı açıklamada Türkiye'nin dış politikasının değişmediğini, tarafsızlığını koruduğunu söylemektedir.⁸¹ Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi için hazırlıkları 1 ayda ya da 6 haftada bitirmeyi planlamaktadır, fakat İnönü, uzmanların 2-3 günlük çalışmasında ne kadar sürenin gerekeceğinin belli olacağını söylemiştir.⁸² Churchill, Türkiye planını bu şekilde gerçekleştirdiğini düşünse de, ikinci maddede bahsedilen hazırlık aşaması, hatta bu hazırlıkla ilgili yapılan çalışmalar bir sonuca ulaşmadan sona ermiştir.

Konferansın ikinci gününde genel kurul başlamadan Roosevelt ve İnönü, Roosevelt'in evinde özel bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşme ile ilgili tutanaklar yayınlanmamıştır. Fakat Roosevelt hemen akabinde başlayan genel kurulda Türklerin ne zaman savaşa gireceğinin eksiklerinin ne kadar sürede tamamlanacağına bağlı olduğunu söylemiştir.⁸³ Roosevelt'in bu yaklaşımının Türkiye'nin savunduğu tezle aynı olması dikkat çekicidir. Eksiklerin tamamlanması gibi genel bir yaklaşım, zaman kazanmaya çalışan Türkiye için oldukça kullanışlı olmuştur. Konferanstan sonra Ankara'ya gelen İngiliz heyeti ile Türk hükümeti arasındaki görüşmeler uzamıştır. Askeri heyete göre, mevcut nakliye imkânları kullanılarak, Türkiye'nin taleplerini karşılamak, savaşın sonuna kadar Türkiye'ye

⁸⁰ The First Tripartite Meetings of Heads of Governments, 04/12/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s. 697.

⁸¹ Joseph M. Levy, "Turks Stands Firm on Foreign Policy", **The New York Times**, 10 Aralık 1943, s. 11.

⁸² The Second Tripartite Meetings of Heads of Governments, 05/12/1943, **FRUS, Conferences at Cairo and Tehran 1943**, s. 715.

⁸³ The Second Tripartite Meetings of Heads of Governments, 05/12/1943, **A.e.**, s. 713.

askeri malzeme sevk etmeyi gerektirmektedir. Konferans sırasında Türk yetkililerin Almanya'ya karşı savunma amaçlı istediği askeri malzeme İngiliz istihbaratının öngördüğünün yaklaşık 10 katıdır.⁸⁴

Tahran Konferansı sonrası yapılan açıklamalara ve bildiriye göre Türkiye tarafsızlığını korumaktadır. Fakat konferans sonrası gelişmeler Türkiye'nin Müttefiklere yakınlaşmakta olduğunu göstermektedir. Ankara Radyo'su Türkiye'nin hiçbir zaman tarafsız bir ülke olmadığını, savaşı Müttefiklerin kazanması için payına düşeni yaptığını söylemektedir.⁸⁵ Hükümet, İtalyan ve Almanlara karşı sıkı politikalar izlemeye başlamıştır. İstanbul'da ikamet eden yaklaşık 70.000 İtalyan'ın isimlerini kaydetmeleri zorunlu tutulmuş, Türk üniversitelerinde çalışan Alman profesörlerinden sözleşmesi bitenler üniversiteden ayrılmak zorunda bırakılmıştır.⁸⁶ İstanbul'da Almanca yayınlanan Turkischer Post Gazetesi, Churchill'i küçük düşürücü karikatür yayınladığı gerekçesi ile süresiz olarak kapatılmıştır.⁸⁷ Aynı şekilde ABD dış politikasını eleştiren, Tasvir-i Efkâr gazetesi de kapatılmıştır.⁸⁸ 1943 Mart ayında kurulan yeni hükümetten Mihver yanlısı olabilecek isimler çıkarılmıştır. Alman yanlısı olarak bilinen, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, yeni hükümeti kurduktan sonra yaptığı konuşmasında, müttefik anlaşmalarına göre yön verilen dış politikanın artık ulusal bir politika haline geldiğini söylemektedir.⁸⁹

Tahran Konferansından sonra basında yer alan habere göre, Türkiye'nin kısa sürede savaşa girmesi beklenmemektedir. Türkiye, tarafsızlıktan, savaşmayan bir müttefik konumuna gelecek daha sonra da sınırlı bir savaşan konumunda olacaktır. Yani Türkiye önce Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesecek, daha sonrada Müttefiklere ülkesinde üs sağlayacaktır.⁹⁰ Tahran konferansından sonra ABD basınında, Türkiye'nin savaşa girmesinin beklenmediği, Türkiye'nin tarafsız

⁸⁴ "Turkey's Refusal is Laid to Politics", **The New York Times**, 07 Mart 1944, s. 9.

⁸⁵ "Ankara Never Neutral Turkish Broadcast Says", **The New York Times**, 16 Aralık 1943, s. 5.

⁸⁶ "Turkey Builds Up Border Defenses", **The New York Times**, 09 Aralık 1943, s. 5.

⁸⁷ "Turkey Closes German Paper", **The New York Times**, 20 Şubat 1944, s. 14.

⁸⁸ Ray Brock, "Wallace Speech Hailed in Turkey", **The New York Times**, 15 Mart 1943, s. 3.

Aynı şekilde İngiltere Büyükelçisi Hüseyin Rauf Orbay, 10 Mart'ta istifa etmiştir. Hüseyin Rauf Orbay'ın istifasının sebebi hastalık olarak belirtilmiştir. Büyükelçinin istifası hakkındaki genel kanı ise gerçek bir hastalıktan ziyade diplomatik bir hastalık sonucu istifa etmiş olmasıdır. David Anderson, "Turks Remains Passive as Russians Sweep On", **The New York Times**, 02 Nisan 1944, s. 4.

⁸⁹ "Turkey Pins Faith in Cause of Allies", **The New York Times**, 18 Mart 1943, s. 7.

⁹⁰ Drew Middleton, "Turks Aid Allies in War of Nerves", **The New York Times**, 08 Aralık 1943, s.4.

bir devlet olarak birçok fayda sağladığı, askeri olarak desteklenmesi gerektiği gibi Türkiye'yi destekler nitelikte çeşitli yazılar çıkmıştır.⁹¹ Bu yazılar Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve Boğazların kontrolünün korunacağı gibi Türkiye için büyük öneme sahip konular üzerinde durmaktadır.

Konferans sonrasında Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Bulgaristan'ın Mihverden ayrılmasını yönünde diplomatik girişimlerde bulunmuştur.⁹² Almanya'nın Güney kadını tehdit eden bu gelişmeler, askeri olarak savaşa girmese bile Türkiye'nin politik olarak mücadeleye başladığını göstermektedir. Tahran Konferansından sonra yayınlanan bildiride, Türkiye'ye toprak bütünlüğünün sağlanması ve Boğazlar konusunda garantiler verildiği yazmaktadır. Buna göre, Türkiye daha rahat bir şekilde Müttefiklere yaklaşabilecektir.⁹³

B. ABD'nin Almanya İle Diplomatik Ve Ticari İlişkileri Kesme Çabaları

Moskova Konferansı ve hemen onu takip eden Tahran-Kahire Konferansları Türkiye'yi 1943 yılının sonunda prensip olarak savaşa girme kararı almaya zorlamıştır. Kahire Konferansında kararlaştırıldığı üzere Ankara'da bir askeri komisyon Türkiye'nin savaş için ihtiyaç duyduğu askeri malzemeyi belirleyecek ve Churchill'e göre Türkiye en geç altı hafta içinde savaşa katılmaya hazır olacaktır. Fakat, Ankara'da yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamış, İngiliz askeri yetkilileri Türkiye'nin istediği askeri malzemenin tamamı gönderilene kadar savaşın biteceğini söyleyerek görüşmeleri kesmiştir. Bu dönemde Türkiye üzerindeki

⁹¹ Hanson W. Baldwin, "New Crisis For Turkey", **The New York Times**, 10 Aralık 1943, s. 10.
Joseph M. Levy, "Turks Stand Firm on Foreign Policy", **The New York Times**, 10 Aralık 1943, s.11.

C.L. Sulzberger, "Nazi Bolster Defenses", **The New York Times**, 11 Aralık 1943, s. 3.

C.L. Sulzberger, "Turks' Peace Bid To Bulgaria Seen", **The New York Times**, 14 Aralık 1943, s. 9.

C.L. Sulzberger, "Lines in Balkans Slowly Emerging", **The New York Times**, 19 Aralık 1943, s. 5.

Joseph M. Levy, "Preparedness Key to Turkish Action", **The New York Times**, 05 Ocak 1944, s. 3.
"Turks Staff End Talks With British", **The New York Times**, 13 Şubat 1944, s. 25.

Anne O. McCormick, "Finland and Turkey and The Receding Tides of War", **The New York Times**, 14 Şubat 1944, s. 16.

⁹² C.L. Sulzberger, "Turks' Peace Bid To Bulgaria Seen", **The New York Times**, 14 Aralık 1943, s.9.

⁹³ C.L. Sulzberger, "Lines in Balkans Slowly Emerging", **The New York Times**, 19 Aralık 1943, s.5.

Müttefik baskısı hissedilir derecede artmıştır. Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesme mücadelesi de bu baskının ürünüdür. Türkiye'nin savaşa girmemesine sessiz kalan ABD, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesi için sert tedbirler almıştır.

İngiltere, Ankara Büyükelçisi Hugessen'den 03 Şubat 1944'te askeri komisyon görüşmelerini keserek, Türk Hükümeti'ne bir açıklama yapmadan komisyonun Türkiye'den ayrılmasını istemiştir. Türkiye'nin savaşa girmek için 180.000 ton savaş malzemesi ve 68.000 ton petrolde ısrar etmesi sonucu İngiltere görüşmeleri keserek Türk Hükümetini protesto etmiştir.

İngiltere, Hugessen'den Türkiye ile sosyal içerikli konular dahil tüm ilişkileri azaltmasını istemektedir.⁹⁴ İngiltere, hemen ardından ABD'ye gönderdiği telgrafta ABD'nin de işbirliği yaparak Türkiye ile ilişkileri soğutması istenmektedir.⁹⁵ ABD İngiltere'nin bu protestosuna 1941 yılından itibaren Türkiye'ye dolaylı ya da direkt olarak yaptığı askeri yardımı 1944 Şubat'ında durdurarak yanıt vermiştir.

1943 yılının sonunda Almanya'ya gönderilen krom miktarındaki artış İngiltere ve ABD'yi Türkiye'ye karşı başka tedbirler almaya zorlamıştır. Steinhardt, Türk Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını azaltmasını istemiştir. Steinhardt'ın çabaları sonucu Nisan ayından itibaren Almanya'ya gönderilecek aylık krom miktarı %50 azaltılmıştır.⁹⁶

Steinhardt, diplomatik mücadelenin dışında krom ihracatının önüne geçmek için alternatif çözümler aramıştır. Hull'a gönderdiği telgrafta İstanbul-Sofya arasındaki tren yolu bağlantısının kesilmesini teklif etmiştir.⁹⁷ Steinhardt'a göre Meriç nehri üzerindeki tren yolu köprülerin bombalanması Almanya'ya yapılan krom ihracatını %85 oranında azaltacaktır.⁹⁸ Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Mihver ile ticaret yapmasını resmi olarak kabul ettiği için tren yoluna yapılacak direkt bir saldırı uygun bulmamıştır. Bunun yerine Türkiye'ye bu konuda sert bir uyarı yapılmasını istemiştir.⁹⁹ Steinhardt Nisan ayında Türkiye'ye verdiği notada, krom,

⁹⁴ Steinhardt, to the Secretary of State, 04/02/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s.817.

⁹⁵ Secretary of State to Steinhardt, 07/02/1944, **A.e.**, s.818.

⁹⁶ Steinhardt, to the Secretary of State, 14/04/1944, **A.e.**, s.825.

⁹⁷ Steinhardt, to the Secretary of State, 18/02/1944, **A.e.**, s.819.

⁹⁸ Hull, **The Memoirs of Cordell Hull**, C.II, s.1372.

⁹⁹ Secretary of State to Steinhardt, 30/03/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s. 820-821.

bakır, demir, çelik başta olmak üzere Almanya'ya yapılan ihracatın kesilmesini istemektedir. Savaşın başlangıcından itibaren ABD, Türkiye'ye ihtiyacı olan ürünleri sağlayamadığı bir ortamda Almanya ile yapılan ticarete karşı koymamıştır. Fakat Steinhardt, bu notasıyla artık Almanya'ya olan ihracatın kesilmesini ve yeni bir ticaret antlaşması yapılmamasını istemektedir. Türkiye ABD'nin bu talebini yerine getirmemesi durumunda savaş boyunca diğer tarafsız devletlere uygulanan ekonomik ambargo ile karşı karşıya kalacaktır.¹⁰⁰

Menemencioğlu, Steinhardt ile yaptığı görüşmede bu notanın samimi bir işbirliği teklifi olarak değerlendirdiğini söylemektedir. Aksi takdirde Türk Hükümetinin tepkisi çok daha farklı olacağını söyleyen Menemencioğlu, Türkiye'nin son iki yıldır içinde bulunduğu durumu değerlendirmiştir. Menemencioğlu'na göre Türkiye Almanya ile ticaretini sürdürmeye çok istekli değildir ve Müttefikler Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ürünleri sağladığı sürece Türkiye Almanya ile ticaretini kesmeye hazırdır. Menemencioğlu, Türkiye'yi içinde bulunduğu ikilemden kurtarmak için ABD ve İngiltere'nin neden tedbir almadığını merak etmektedir. Menemencioğlu, Von Papen'in her gün kendisini ziyaret ederek, bedelini askeri malzeme olarak çoktan ödemelerine rağmen Türkiye'den gelen vagonların neden kromla dolu olmadığını, gönderilen kromun neden %50 azaldığını sorduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Menemencioğlu, ABD'nin Türkiye-Almanya arasındaki nakliye yollarını keserek hem kendisini hem de Türkiye'yi bu sorundan kurtarabileceğini söylemektedir.¹⁰²

ABD'nin bahsedilen notasına verdiği resmi cevapta Türkiye, savaşın başlangıcından itibaren ABD ve Türkiye'nin birbirlerine karşılıklı anlayış içinde destek olduklarını, şu an teklif edilen işbirliğinin de Türk Dış Politikasıyla uyumlu olduğunu, söylemiştir. Notaya göre Türkiye maddi imkânlar ölçüsünde ABD'ye yardımcı olacaktır.¹⁰³

Menemencioğlu, daha sonradan gönderdiği telgrafta Almanya'ya gönderilecek ürünleri inceleyip, gönderilip gönderilmeyeceği hakkında nihai karar verecek bir

¹⁰⁰ Steinhardt, to the Secretary of State, 16/04/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s.828.

¹⁰¹ Almanya'ya gönderilen krom miktarı 1944 Nisan'ından itibaren aylık 4.200 tona düşürülmüştür. Steinhardt, to the Secretary of State, 14/04/1944, **A.e.**, s.825.

¹⁰² Steinhardt, to the Secretary of State, 15/04/1944, **A.e.**, s.826.

¹⁰³ Steinhardt, to the Secretary of State, 18/04/1944, **A.e.**, s.829.

komisyon oluşturulmasını teklif etmiştir. Bu komisyon ayrıca Türkiye'ye Mihver devletlerinden almadığı, ekonomi üzerinde hayati önemi olan ürünlerin Türkiye'ye sağlanmasıyla da ilgilenecektir. Steinhardt, Türkiye'ye Mihver devletlerinden aldığı ürünlerin sağlanması durumunda Türkiye'nin Almanya'ya olan krom ihracatını daha da azaltabileceğini düşünmektedir.¹⁰⁴

Bu görüşmeler devam ederken Türk Hükümeti Steinhardt'ın beklentisinin ötesinde bir adım atarak 20 Nisan'da Almanya'ya ve tüm Mihver devletlerine yaptığı krom ihracatını durdurma kararı almıştır. Bu kararın alınmasında 18 Nisan'da Londra'da yapılan açıklama etkili olmuştur. Ekonomik Savaş Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre; Türkiye 1943 yılında Almanya'ya toplam 47.000 ton krom göndermiştir, bu rakamın 1944 yılının ilk 2 ayında 14.800 tona ulaşmıştır. Bakanlık bu ihracatın acilen durdurulmasını ya da azaltılmasını istemektedir.¹⁰⁵

Numan Menemencioğlu'nun açıkladığı bu karar, Almanya üzerinde şok etkisi yapmıştır. Von Papen Menemencioğlu'na "eşyalarını toparlayıp toparlamayacağını" sormaktadır. Almanya, Türkiye'den alacağı 100.000 ton krom karşılığını peşin olarak tank, uçak gibi askeri malzemelerle ödemiştir. Bunun da ötesinde, Türkiye'nin bu kararı Müttefiklerin yanında daha aktif yer alacağını işaret ettiği için Almanya'yı ayrıca tedirgin etmiştir.¹⁰⁶ Bu karar Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise aslında çok büyük bir fedakârlık değildir. Türkiye Almanya'ya krom ihracatını Bulgaristan ve Romanya üzerinden yapmaktadır. Sovyetler Birliği'nin önündeki Alman birliklerini süpürürcesine ilerlemeye başladığı bu dönemde, Türkiye ihracatı kesmese bile kısa süre sonra bu ihracat olanaksız olacaktır. Türkiye her durumda gerçekleşecek olan bu kopmayı kendi isteği ile yaparak, Müttefiklerle işbirliği içinde olduğu izlenimi vermeye çalışmıştır. Türkiye, krom ihracatında olduğu gibi diğer siyasi konularda da Almanya'ya karşı bir tutum almıştır. Mayıs 1944'de Almanya'nın desteklediği Turancılık hareketinin liderlerini

¹⁰⁴ Steinhardt, to the Secretary of State, 18/04/1944, **A.e.**, s.830.

Steinhardt, to the Secretary of State, 19/04/1944, **A.e.**, s.831.

¹⁰⁵ "Allies Warns Turks on Chrome Exports", **The New York Times**, 19 Nisan 1944, s. 4.

¹⁰⁶ Steinhardt, to the Secretary of State, 21/04/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s.831.

Steinhardt, to the Secretary of State, 22/04/1944, **A.e.**, s.832.

tutuklamıştır.¹⁰⁷ Turancılara karşı başlatılan bu tutuklamalardan iki gün sonra da İstanbul'da bu tür aktivitelere karşı sıkıyönetim uygulaması getirilmiştir.¹⁰⁸

Krom ihracatının durdurulmasından sonra Menemencioğlu Steinhardt'ı ziyaret ederek, bu kararı meclisten geçirmekte zorlandığını takip eden dönem için Almanya'nın nasıl bir yol izleyeceğinin belli olmadığını söylemektedir. Menemencioğlu, Almanya'nın Türkiye ile olan tüm ticaretini keseceğinden ya da İsveç gibi devletlerle olan ticaretini engelleyeceğinden endişe etmektedir. Menemencioğlu Almanya'nın Türkiye'ye gönderdiği, tıbbi ilaçlar gibi, hayati önem taşıyan ürünlerin ABD ve İngiltere tarafından sağlanmasını istemektedir. Türkiye Müttefiklerin desteğini sağladığı ölçüde diğer stratejik ürünlerinde Almanya'ya ihracatını durduracaktır.¹⁰⁹

Türkiye'nin krom ihracatını durdurmasının ardından ABD Dışişleri Bakanlığı ve Steinhardt Türkiye'nin adım attığı bu yolun sonunu getirmesi için yol haritası çıkarmaya başlamıştır. Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu ürünlerin temin edileceğinin garantisi verilerek, tüm stratejik ürünlerin bir kalemde ihracatının durdurulması sağlanacaktır. Sadece çok önemli olan ürünler için hızlı olması açısından ayrı olarak görüşme yapılacaktır. Bunun yanında Türkiye'den Almanya, Romanya, Macaristan gibi ülkelerle yeni bir ticaret antlaşması yapmaması istenecektir. Türkiye tüm ürünlerin ihracatını durdurana kadar ABD stratejik ürünleri Mihverden önce alma politikasına devam edecektir. Artık ABD'nin yapacağı yeni antlaşmalardaki pozisyonu Almanya ile köprüleri atmış Türkiye'ye göre daha kuvvetlidir.¹¹⁰

ABD'nin Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler üzerine uyguladığı politika sadece Almanya'nın eline geçen ürünleri azaltma çabası değildir. İngiltere'nin Ankara'daki askeri heyetini bir antlaşmaya varmadan çekmesi Almanya'ya bir rahatlık sağlamıştır. ABD Türkiye'nin Almanya'ya ekonomik kısıtlamalar getirmesini sağlayarak, Almanya'ya doğuda yeniden bir tehdit oluşturmak istemektedir.

¹⁰⁷ "Turkish Fascism Spiked", **The New York Times**, 16 Mayıs 1944, s. 4.

¹⁰⁸ "Turks Balk Plot By Pro-Nazi Unit", **The New York Times**, 19 Mayıs 1944, s. 1.

¹⁰⁹ Steinhardt, to the Secretary of State, 23/04/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s.833.

¹¹⁰ Secretary of State to Steinhardt, 05/05/1944, **A.e.**, s. 838.

Steinhardt, to the Secretary of State, 26/04/1944, **A.e.**, s.834-836.

Menemencioğlu'na göre, tüm ürünlerin ihracatının durdurulması ekonomik bir karar olmaktan çok siyasi bir karar olacaktır. Almanya, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerle ticari ilişkilerin kesilmesi savaşı takip eden yıllarda da Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz etkileyecektir.¹¹¹ ABD, Türkiye'nin Mihver ile olan tüm ekonomik ilişkilerini kesmeye çalışırken Türkiye Mayıs 1944'te Macaristan ile bir ticaret antlaşması yapmıştır. Bu antlaşma, Steinhardt'a göre, Türk Hükümeti'nin ABD ve İngiltere ile yürüteceği işbirliği ile çelişmektedir. Menemencioğlu'na göre ise çok ciddiye alınmaması gereken sembolik bir antlaşmadır. Ancak Türkiye bir ürün talep ettiği takdirde işlevsel olacak antlaşma, ABD ve İngiltere Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşıladığı sürece pasif kalacaktır.¹¹² Türkiye'nin yaptığı bu ticaret antlaşması ekonomik olarak büyük öneme sahip olmasa bile politik olarak önemlidir. Türkiye, bu antlaşma ile Mihvere krom ihracatının durdurulmasına rağmen ekonomik ilişkilerin devam edeceğinin sinyalini verirken, ABD'ye ise Türkiye'nin ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda Mihver ile ticaretin devam edeceğini belirtmektedir.

ABD Türkiye ile yapmayı düşündüğü yeni antlaşmanın taslağını 23 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığına sunmuştur. Bu taslak genel olarak, Türkiye'nin savaş boyunca Mihvere krom ihracatı yapmaması, stratejik ürünlerinin ihracatını bir önceki yıla göre en az %50 azaltması gibi Türkiye'yi ekonomik ilişkileri kesmeye zorlayan maddeler içermektedir. Taslağın en kritik maddesi ise, Türkiye için çok gerekli olan ürünlerin ABD-İngiltere-Türkiye'nin oluşturduğu komisyon tarafından belirlenmesidir. Bu ürünler karşılığında ise Türkiye stratejik önemi olan ürünleri, %50 limitini hiçbir koşulda aşmamak şartıyla gönderebilecektir.¹¹³ Türkiye'nin egemenlik hakları ile çelişen bu madde, Menemencioğlu tarafından kabul edilmemiştir. Mektup değişimi yoluyla yapılması planlanan bu antlaşma gerçekleşmeden yazışmalar kesilmiştir. Artık Türkiye ile böyle bir antlaşma yapmanın gereksiz olduğuna inanan ABD, daha kesin bir şekilde Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerini tamamen kesmesini istemiştir. 30 Haziran'da İngiltere Ankara Büyükelçisi Hugessen'i takiben Steinhardt da 1 Temmuz'da Başbakan

¹¹¹ Steinhardt, to the Secretary of State, 12/05/1944, **A.e.**, s.842.

¹¹² Steinhardt, to the Secretary of State, 10/05/1944, **A.e.**, s.840.

¹¹³ Steinhardt, to the Secretary of State, 23/05/1944, **A.e.**, s.846.

Şükrü Saraçoğlu'ndan Türkiye'nin Almanya ile tüm ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesini istemiştir.¹¹⁴ ABD talebinden iki gün sonra yapılan Bakanlar Kurulu Toplantısı'nda Almanya ile olan tüm ilişkileri kesme kararı çıkmış ve Saraçoğlu bu kararı aynı gün Steinhardt'a bildirmiştir.¹¹⁵ Saraçoğlu bu kararın henüz İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne bildirilmediğini bu nedenle Türkiye'nin resmi cevabına kadar konunun diğer Müttefiklerle paylaşılmamasını istemiştir.¹¹⁶ Aynı gün Cumhurbaşkanı İnönü, Roosevelt'e övgülerle başladığı mektupta Amerikan halkının ideallerini takdir ettiğini, bu ideallerin küçük büyük tüm uluslarının bağımsızlığının koruyucusu olduğu söylemektedir.¹¹⁷ Saraçoğlu'nun İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden önce konuyu ABD ile görüşmesi, İnönü'nün mektubunda ABD'ye bağlılığını dile getirmesi, Türkiye'nin siyasi ilişkilerinde ABD'nin sahip olduğu etkiyi göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye, Bakanlar kurulunda Almanya ile ilişkileri kesme kararı aldıktan sonra Kahire sonrası olduğu gibi İngiltere ve ABD ile bir antlaşmaya varmak istemiştir. Fakat bu antlaşma teklifinde, Türkiye daha önceden Müttefiklerin yanında savaşa girmek için istediklerini “şart ya da önkoşul” olarak değil “garanti” olarak istemiştir.¹¹⁸ Bunun yanında Türkiye istediği askeri malzeme miktarını azaltmış, ve savaşa giriş için belirli bir tarih belirlenmesini kabul etmiştir. Türkiye'nin Müttefiklerin dışında kalmamak için attığı bu adımlar ABD basınında da yer almaktadır. The New York Times, Türkiye'nin işbirliği yapmaya istekli olduğunu, istenilen tank ve uçaklar konusunda antlaşmaya varılabileceğini yazmaktadır.¹¹⁹ Gazeteye göre Türk Hükümeti listeyi yeniden gözden geçirmeyi düşünmektedir.¹²⁰ Türk basınında da Müttefiklere bağlılığı vurgulayan yazılar yer almaktadır. 6 Mart tarihli Vatan “ demokrasilerin politikası bizim politikamızdır.” derken, Tan “Müttefikler balkanlarda bir harekât yapacaklarsa bizi yanlarında bulacaklardır”

¹¹⁴ Steinhardt, to the Secretary of State, 30/06/1944, **A.e.**, s.866.

Steinhardt, to the Secretary of State, 01/07/1944, **A.e.**, s.868.

¹¹⁵ Steinhardt, to the Secretary of State, 03/07/1944, **A.e.**, s.870.

¹¹⁶ Steinhardt, to the Secretary of State, 03/07/1944, **A.e.**, s.871.

¹¹⁷ The President of Turkish Republic İnönü to President Roosevelt, 03/07/1944, **A.e.**, s.872.

¹¹⁸ Steinhardt, to the Secretary of State, 03/07/1944, **A.e.**, s.870.

¹¹⁹ “Turks Cite Need For Arms to Fight”, **The New York Times**, 05 Mart 1944, s. 3.

¹²⁰ “Turks Concerned Over British Rift”, **The New York Times**, 08 Mart 1944, s. 5.

demektedir.¹²¹ Fakat, Alman yenilgisinin günden güne yaklaştığı bu dönemde Müttefiklerin Türkiye'ye karşı yaklaşımları değişmiştir. ABD Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini savaşa girme yönündeki ilk adım olarak tanımlasa da, Sovyetler Birliği ikinci adımı atmak için artık zaman ve ihtiyaç kalmadığına Türkiye'nin "kendi kaderine terk edilmesi" gerektiğini söylemektedir.¹²² Sovyetler Birliği artık Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde baskı yapmaktan vazgeçmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesinin sağlayacağı sınırlı faydaya karşı savaş sonrası barış masasında daha kuvvetli oturmasına sebep olacaktır. Savaşta Müttefiklere yardım etmemiş bir Türkiye'nin ise Sovyet taleplerine karşı durması ve bunu yaparken Batılı Müttefiklerinden destek alması mümkün olmayacaktır. ABD Moskova Büyükelçisi Harriman, Türkiye ile ilgili olarak "Sovyetler olayların gelişiminden oldukça memnunlar." demektedir. Harriman raporunda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye konusunda ABD ve İngiltere ile ortak karar vermeye gerek duymadan hareket ettiğini belirtmektedir. Harriman'a göre, "Sovyetler Birliği'nin ABD ile ilişkilerinin bozulmasına sebep olacak Türkiye ile ilgili hiçbir özel planı yoktur."¹²³ Takip eden gelişmeler, Harriman'ın Sovyetler Birliği ile ilgili tespitlerinin doğru, fakat tahminlerinin yanlış olduğunu göstermiştir. Harriman'ın raporunda belirttiğinin aksine Sovyetler Birliği'nin Türkiye konusunda aldığı bu bağımsız tavır, politik baskı savaş sonuna dek devam etmiş ve ABD ile temel çatışma noktalarından biri olmuştur.

İngiltere ise Türkiye'nin savaşa girmesi için bir bedel ödemeyi kabul etmemektedir. Türkiye bu şartlar altında daha fazla gecikmek istemeyerek 2 Ağustos 1944'te Almanya ile Diplomatik ve Ekonomik ilişkileri kesme kararını onaylamıştır, aynı gün ABD Dışişleri Bakanlığı bunu kamuoyuna duyurmuştur.¹²⁴

¹²¹ "Turkey's Refusal is Laid to Politics", **The New York Times**, 07 Mart 1944, s. 9.

¹²² The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State, 30/07/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s.895.

¹²³ The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State, 30/07/1944, **A.e.**, s.894.

¹²⁴ Press Release Issued by the Department of State, 02/08/1944, **A.e.**, s.897.

C. Soğuk Savaşa Giden Yolda Türkiye-ABD İlişkileri

1. Boğazlar Sorunu ve ABD

Uzun süre Türk egemenliğinde kalmış olan Boğazlar I. Dünya Savaşı ve İstanbul'un işgali ile uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Boğazlar rejiminde yapılan değişiklikler uluslararası denge politikaları içinde gerçekleşmiştir. Almanya'nın teslim olması ile Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, fakat Avrupa'da oluşan ve Sovyetler Birliği tarafından hızla doldurulan güç boşluğu yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Savaş bitiminde askeri ve ekonomik olarak zayıflamış İngiltere, karşısında topraklarında yaptığı savaştan galip olarak çıkmış güçlü bir Sovyetler Birliği bulmuştur. İngiltere'nin müttefiki ABD ise askeri - teknolojik gelişmesinin yanında, topraklarında savaş olmamasının verdiği avantaj ile dünyanın en büyük iktisadi gücü olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal ve iktisadi yapısı birbirine temelden zıt olan ve birbirinin sistemlerini tehdit eden bu iki güç arasında bir kutuplaşma kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Boğazlar meselesi ve ABD'nin bu çerçevede Türkiye ile kurduğu ilişkiler bu kutuplaşmanın bir yansımasıdır.

Türkiye bu dönemde, Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği ile yaptığı yazışmaları, görüşmeleri ABD ile paylaşmaktadır. Moskova'da Selim Sarper'e ulaşan bilgiler ABD Moskova Büyükelçisi Harriman'a, Türkiye'ye ulaşan bilgiler ise Steinhardt'a bildirilmektedir. Dış politikasında ABD ile ortak bir politika takip etmeye başlayan Türkiye, birçok durumda politik bir girişimde bulunmadan ABD'nin onayını almıştır.¹²⁵ ABD tüm gelişmelerden haberdar olarak Boğazlar politikasına yön veren temel güç olmuştur.

¹²⁵ Örnekler için bkz.

The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 18/06/1945, U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, The Conference of Berlin 1945**, Vol. I, Washington, U.S. Government Printing Office, 1960, s.1023.

The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 15/11/1945, U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1945**, Vol. VIII, Washington, U.S. Government Printing Office, 1969, s.1279.

The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 22/12/1945, **A.e.**, s.1285.

The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 10/08/1946, U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, 1946**, Vol. VII, Washington, U.S. Government Printing Office, 1969, s.834.

ABD'nin 1945 yılında Boğazlar konusunda ağırlığını arttırması, Sovyetler Birliği ile olan gizli mücadelenin artık açığa çıkması anlamına gelmektedir. Savaş süresince ve bitiminde yapılan konferanslarda açığa çıkan görüş ayrılıkları, Boğazlar konusunda ilk somut yansımaları vermiştir. ABD kendi liberal modelini yaymak ve Ortadoğu'daki menfaatlerini korumak amacıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki taleplerine ilk önce "Türkiye'nin bağımsızlığı korumak" daha sonra da "Ortadoğu'nun güvenliğini sağlamak" amaçları altında karşı çıkmıştır.

Churchill'in Ekim 1944'te yaptığı Moskova ziyaretinde, Stalin Boğazlar rejiminde değişiklik istediğini, Sovyetler Birliği'ne ait savaş gemilerinin giriş ve çıkışlarının serbest olması gerektiğini söylemiştir. Churchill ile Stalin arasında kararlaştırıldığı üzere Sovyetler Birliği değişiklik önerilerini İngiltere ve ABD'ye bildirecektir.¹²⁶ Sovyetler Birliği, Boğazlar ile ilgili öneri göndermediği gibi 1945 Şubat'ında toplanan Yalta Konferansına kadar bu konu gündeme gelmemiştir. Yalta Konferansında Stalin'in gündeme getirdiği Boğazlar konusunda bir karar alınamamış. Konu ile ilgili önerilerin hazırlanması ve Londra'da toplanacak dışişleri bakanları toplantısında tartışılmasına karar verilmiştir.¹²⁷

Molotov, Yalta Konferansından sonra Montrö antlaşmasında bazı değişiklikler istediğini Moskova'da Sarper'e bildirmiştir.¹²⁸ 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği'nin, 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirmesi de Türkiye için sürpriz olmamıştır. Selim Sarper, bu antlaşmanın mevcut durumla uymadığını ve yenilenmeyeceği iki ay öncesinde Ankara'ya bildirmiştir.¹²⁹ Türkiye için beklenmedik gelişme yeni bir antlaşma yapma çabaları üzerine gelen Sovyetler Birliği talepleridir. 7 Haziran 1945 tarihli Sovyet notası, antlaşma yapmak için Boğazlar da ortak savunma üstleri kurulmasını, Kars-Ardahan'ın kendilerine bırakılmasını istemektedir.¹³⁰ Molotov 18 Haziran'da Selim Sarper ile yaptığı bir diğer görüşmede Sovyetler Birliğinin Boğazlarda üs talebeni yenilemiş,

Ambassador in Turkey to the Secretary of State 21/08/1946, **A.e.**, s.852.

The Charge in Turkey to the Secretary of State 26/09/1946, **A.e.**, s.860.

¹²⁶ Memorandum by the Assistant to the Presidents Naval Aid, **FRUS, 1945, The Conference of Berlin**, Vol. I s.1010.

¹²⁷ Yalta Konferansında Boğazlar konusunda ki görüşmelerin detayları için bkz. aş. s. 72.

¹²⁸ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 09/03/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1279.

¹²⁹ The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State 21/03/1945, **A.e.**, s.1221-1222.

¹³⁰ Wilson to the Secretary of State 18/06/1945, **FRUS, 1945 The Conference of Berlin**, Vol. I s.1020

200.000.000 insanın güvenliğini ilgilendiren bu sorunun Türkiye'nin iyi niyetine bırakılmayacağını söylemiştir.¹³¹

İngiltere ve ABD'nin Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği'nin önerileri beklediği bir sırada Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı bu öneri Müttefikleri memnun etmemiştir. ABD Ankara Büyükelçisi Wilson göre, Türkiye ile ilgili olarak ileri sürülen Sovyet talepleri, yeni bir dünya örgütü kurma yönündeki çabaların ruhu ve prensipleriyle uyuşmamaktadır.¹³²

ABD Sovyetler Birliği'nin bu taleplerine bir cevap vermediği, gibi İngiltere tarafından herhangi bir diplomatik müdahale yapılmasını uygun görmemiştir. Dışişleri Bakanı Grew, "Molotov'un talepleri karşısında alınacak tutum Potsdam'da yapılacak görüşmeleri olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle konuya fazla önem vermemiş gibi görünmek en doğru yol olacaktır." demektedir.¹³³

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda ki taleplerini belirtmesi ABD'nin bu konuda takip edeceği politikayı netleştirmek zorunda bırakmıştır. Montrö antlaşmasından memnun olan ABD, konuyu Potsdam Konferansında gündeme getirmeyi istemese de, böyle bir tartışma açılması durumunda takip edeceği politikayı belirlemiştir.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansında Boğazlar konusu Stalin tarafından gündeme getirilmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD arasında ki görüş ayrılıkları sebebiyle konferansta bu konu ile ilgili bir sonuca varılamamıştır.¹³⁴ 2 Ağustos tarihli konferans bildirisine göre, "üç büyük" Montrö antlaşmasının değiştirilmesine karar vermiştir ve konu ile ilgili görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirecektir.¹³⁵ Bu kararın ardından Sovyetler Birliği ve İngiltere, ABD'nin Türkiye'ye yapacakları öneriyi beklemeye başlamışlardır. ABD ise İngiltere ve Sovyetler Birliği ile eş zamanlı olarak notasını vermek istemektedir.¹³⁶

¹³¹ Ambassador in Turkey to the Acting Secretary of State 18/06/1945, **A.e.**, s.1020-1021.

¹³² Wilson to the Secretary of State 20/06/1945, **A.e.**, s.1022-1023.

¹³³ Department of State to the British Embassy, 23/06/1945, **A.e.**, s.1027.

¹³⁴ Potsdam konferansının detayları için bkz. aş. s. 74.

¹³⁵ Secretary of State to the Ambassador in Turkey 09/08/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1236-1237, Bildirinin tamamı için bkz, Francis O. Wilcox, Thorsten V. Kalijarvi, **Recent American Foreign Policy Basic Documents 1941-1951**, New York, Appleton Century Crofts Inc. , 1952, s. 23-39.

¹³⁶ Acting Secretary of State to the Ambassador in Turkey 09/20/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1247.

ABD Dışişleri Bakanlığı Potsdam’da alınan karar gereği Boğazlarla ilgili hazırladığı memorandumu 3 Eylül’de Başkan Truman’a sunmuştur. Dışişleri Bakanlığı, Boğazlarda Türkiye’nin kontrolünün azalmasını ya da Boğazların tarafsızlaştırılmasını istememektedir. Boğazların tarafsızlaştırılması Süveyş ve Panama Kanalları için de aynı talebi ortaya çıkarabilecektir.¹³⁷ Byrnes, Türkiye’ye Sovyetler Birliği’ne karşı bir garanti vermek için öncelikle kongre liderlerinden onay alınmasının doğru olacağını düşünmektedir. Boğazlar sorunu sadece Boğazlar rejimiyle, ya da Boğazların savunmasıyla ilgili bir sorun değildir. Boğazlar üzerinde ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılan mücadele, Türkiye üzerinde etkili olma mücadelesidir. ABD Ankara Büyükelçisi Wilson, Birinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişen hava kuvvetleri nedeniyle Boğazların artık askeri açıdan önemli olmadığını düşünmektedir. Wilson’a göre Girit’e yerleştirilen hava kuvvetleri Boğazların etkili olarak kullanılmasını önleyecektir. Boğazların asıl öneminin politik olduğunu düşünen Wilson şöyle demektedir:

“Bana göre Sovyetler Birliği’nin ortaya attığı Boğazlar sorusu, Sovyetler Birliği’nin asıl amacının sadece yanıltıcı bir görüntüsüdür. Türkiye ile ilgili bu amaç Türkiye’nin iç rejiminde değişiklik yapmaktır. Sovyetler Birliği’ne sınırı olan ülkelerden sadece Türkiye Sovyetlere “dost” bir rejim tarafından yönetilmemektedir. Sovyetler Birliği egemenliği altında Türkiye’de kurulan “dost” rejim Boğazların gerçekten Sovyetler birliği kontrolüne geçmesi demektir. Bundan daha da önemlisi Türkiye’de ve Ortadoğu’da Batının liberal etkisinin son bulması anlamına gelmektedir.”¹³⁸

Wilson’un Washington’a gönderdiği bu telgraftan iki gün sonra ABD Moskova Büyükelçiliği de endişelerini bildirmiştir. Moskova Büyükelçiliği, Boğazlar konusunda verilecek en ufak bir tavizin Sovyetler Birliği tarafından sonuna kadar kullanılacağını, Türkiye’de ki Batı etkisinin son bulup Sovyetler Birliği yanlısı rejim kurulacağını söylemektedir.¹³⁹

İngiltere, Potsdam sonrası dönemde Boğazlar ile ilgili yapacağı öneriyi ABD ile birlikte belirlemek istemektedir.¹⁴⁰ ABD bu doğrultuda Türkiye’ye vermeyi

¹³⁷ Memorandum by the Secretary of State to the President Truman 03/09/1945, **A.e.**, s.1242-1243.

¹³⁸ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 25/09/1945, **A.e.**, s.1248-1249.

¹³⁹ The Charge in the Soviet Union to the Secretary of State 27/09/1945, **A.e.**, s.1251.

¹⁴⁰ The Ambassador in United Kingdom to the Secretary of State 28/09/1945, **A.e.**, s.1251.
The British Ambassador to the Secretary of State 15/10/1945, **A.e.**, s.1257.

planlandığı öneriyi 24 Ekim’de İngiltere’ye göndermiştir.¹⁴¹ İngiltere ile görüş birliğine vardıktan sonra ABD Ankara Büyükelçisi Wilson 2 Kasım’da öneriyi Hasan Saka’ya sunmuştur. Bu öneri Boğazların nihai statüsünün ABD’nin de katıldığı uluslararası bir konferansta belirlenmesini öngörmektedir. Öneriye göre Boğazlar sorununun çözülebilmesi için temel prensipler şöyledir:

- 1- Boğazlar tüm devletlerin ticari gemilerine her zaman açık olacaktır.
- 2-Boğazlar Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman açık olacaktır.
- 3- Belirlenecek tonajın dışında kalan savaş gemileri hariç olmak üzere, Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlar kapalı olacaktır. Karadeniz’e kıyısı olan bir devletin onayı ile ya da Birleşmiş Milletler yetkisi altında geçecek savaş gemiler müstesnadır.
- 4- Montrö Antlaşmasının güncellenmesi için bazı değişiklikler yapılacaktır. Bunlar, Milletler Cemiyetinin, Birleşmiş Milletler ile değiştirilmesi ve Japonya’nın imza sahibi devletler arasından çıkarılmasıdır.¹⁴²

Sovyetler Birliği için bu öneri yeterli değildir. Vinogradov, bu değişikliklerin Karadeniz ülkelerinin güvenliği için yeterli olmadığını düşünmektedir. Vinogradov özellikle, savaş sırasında geçişi somut bir şekilde sınırlamayan 3. madde üzerinde durmuştur. Vinogradov’a göre, Sovyetler Birliği güvenliğini Türkiye gibi zayıf bir devletin yetkisine bırakılmamalıdır.¹⁴³ Sovyetler Birliği’nin güvenliği açısından Boğazlarda Sovyet üstünü gerekli görmektedir. Vinogradov, Şükrü Saraçoğlu ile görüşmesinde, Türkiye toprakları üzerinde ABD hava üssünün bulunduğunu, Sovyetler Birliği’ne Boğazlarda üst verilmemesi için bir neden göremediğini söylemektedir.¹⁴⁴

Türkiye, ABD’nin Boğazlar ile ilgili bu önerisini memnuniyetle karşılamış, farklı çevreler öneriden duyduğu memnuniyeti ABD Büyükelçisi Wilson’a bildirmiştir.¹⁴⁵ ABD’nin yapılacak uluslararası konferansa katılmasını ise Türkiye açısından “olmazsa olmaz” olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁶ Türkiye öneriden duyduğu memnuniyeti ABD’ye gayri resmi görüşmelerle de bildirmiştir. Hasan Saka, Wilson ile yaptığı bir görüşmede, ABD önerilerinin memnuniyetle karşılandığını, fakat

¹⁴¹ Memorandum by the Director of the Office of Near Eastern and African Affairs to the Secretary of State 24/10/1945, **A.e.**, s.1258.

¹⁴² The Secretary of State to the Ambassador in Turkey 30/10/1945, **A.e.**, s.1265-1266.

¹⁴³ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 03/11/1945, **A.e.**, s.1271-1272.

¹⁴⁴ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 26/06/1946, **FRUS, 1946**, Vol. VII s.825-826.

¹⁴⁵ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 06/11/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1274.
The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 12/11/1945, **A.e.**, s.1275.

¹⁴⁶ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 25/10/1945, **A.e.**, s.1270.
The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 06/12/1945, **A.e.**, s.1283.

Türkiye bu memnuniyetini belli ederse Sovyetler Birliği'nin daha fazlasını isteyeceğini söylemektedir. Bu sebeple, Türk basınında yer alacak “soğuk” hatta “eleştirel” yazılara önem vermemelerini konusunda Wilson’u uyarmaktadır.¹⁴⁷ Türkiye, ABD notasını temel alarak Boğazlar konusu ile ilgili uluslararası bir konferansa katılacağını 6 Aralık'ta bildirmiştir.¹⁴⁸

İngiltere, Boğazlar konusu ile ilgili görüşlerini 21 Kasım'da Türkiye'ye bildirmiştir. İngiltere, Montrö'nün değiştirilmesi konusunda ABD görüşlerine katıldığını ve yapılacak toplantıya katılacağını bildirmektedir.¹⁴⁹ İngiltere ve ABD Boğazlar konusunda ortak hareket etmektedir. Fakat birlikte yürüttükleri politikanın Sovyetler Birliği tarafından bilinmesini, en azından açıkça, istememektedir. Bu nedenle ortak bir nota vermek yerine, ayrı ayrı hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Fakat Sovyetler Birliği'ni karşılarına alarak yürüttükleri bu politika basına yansımıştır. 29 Ekim tarihli The New York Times İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı birlikte hareket ettiğini bildirmektedir.¹⁵⁰

Sovyetler Birliği ise Türkiye'ye Boğazlar ile ilgili bir öneri vermemiştir. Ankara Sovyetler Birliği Büyükelçisi Vinogradov, Stalin'in Boğazlar ile ilgili düşüncesini Potsdam'da söylediğini, Sovyetler Birliği'nin bunun dışında bir öneri vermeyeceğini söylemektedir.¹⁵¹ Boğazlar ile ilgili ABD görüşlerini onaylamayan Sovyetler Birliği, 1946 Ağustos'una kadar bu konuda diplomatik bir girişimde bulunmamıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye üzerinde ki politik baskısını sürdürmeye devam etmiştir.¹⁵²

7 Ağustos 1946 tarihli nota, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda kurmayı planladığı rejimi belirtmektedir. Buna göre Montrö antlaşması üzerinde düzeltme yapılmayacak, Boğazlar ile ilgili yeni bir antlaşma yapılacaktır. Bu antlaşmanın temel prensipleri Sovyetler Birliği tarafından şöyle belirtilmiştir:

¹⁴⁷ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 06/11/1945, **A.e.**, s.1275.

¹⁴⁸ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 07/12/1945, **A.e.**, s.1283.

¹⁴⁹ British Embassy to the Department of State, 22/11/1945, **A.e.**, s.1281.

¹⁵⁰ Memorandum of Conversation by the Deputy Director of the Office of Near Eastern and African Affairs to the Secretary of State 31/10/1945, **A.e.**, s.1267.

“Truman Speech Heartens Soviet, British Approve”, **The New York Times**, 29 Ekim 1945, s. 1.

¹⁵¹ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 03/11/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1271-1272.

¹⁵² Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde ki politik baskıları için bkz. aş. s.78.

- 1- Boğazlar ticaret gemilerinin geçişine her zaman açık olacaktır.
- 2-Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin geçişine her zaman açık olacaktır.
- 3-Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri, özel durumlarda verilen izinler hariç, Boğazlardan geçirilmeyecektir.
- 4- Boğazlar rejiminin kurulması, Türkiye ve diğer Karadeniz devletlerinin yetkisine bırakılacaktır.
- 5-Boğazların güvenliği sağlayacak en önemli iki devlet olan Türkiye ve Sovyetler Birliği, Karadeniz devletlerine karşı yapılacak düşmanca girişimleri önlemek amacıyla ortak bir savunma kuracaktır.¹⁵³

Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve ABD'ye de gönderdiği bu nota, Boğazlar konusunda Sovyet düşüncesinin değişmediğini göstermektedir. Sovyetler Birliği, sorunun gündeme gelmesinden itibaren sürdürdüğü üst talebini yenilemiştir. Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesi öngören 4. madde ise ABD ve İngiltere'nin Boğazlar sorunundan çekilmesi anlamına gelmektedir. Bu madde, Boğazların Birleşmiş Milletler yerine Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin kontrolüne geçmesi anlamına gelmektedir. Birleşmiş Milletler organizasyonunda geniş menfaati bulunan ABD için bu madde tehdit oluşturmaktadır.

Türkiye, 7 Ağustos notasını aldıktan sonra, ABD Ankara Büyükelçiliği ile birlikte, Sovyetler Birliği'ne vereceği cevap üzerinde çalışmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin notasına ABD'nin cevabı 19 Ağustos'ta gelmiştir. ABD, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından yönetilmesini kabul etmediği, gibi Boğazların Sovyetler Birliği-Türkiye tarafından savunulmasına karşı çıkmıştır. ABD Türkiye'nin Boğazların güvenliğinden sorumlu tek devlet olarak kalmasını istemiştir. ABD, Boğazlara karşı bir saldırı ya da saldırı tehdidinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından karşılanacağını bildirmiştir.¹⁵⁴ Türkiye'nin 22 Ağustos'ta Sovyetler Birliği'ne verdiği cevapta ABD ile aynı çizgidedir. Zaten, Türkiye Sovyetler Birliği'ne vereceği cevap için hazırlanan taslakları Wilson ile birlikte değerlendirmektedir.¹⁵⁵ Türkiye'nin cevabı temel olarak, Sovyet önerisinde yer alan 4. ve 5. maddeleri kabul etmeden, antlaşma için istekli görünmeye dayandırılmıştır.

¹⁵³ The Soviet Charge to the Acting Secretary of State 07/08/1946, **FRUS, 1946**, Vol. VII s.827-829.

¹⁵⁴ Acting Secretary of State to the Soviet Charge 19/08/1946, **A.e.**, s.847.

¹⁵⁵ Bu taslaklar için bkz.

The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 15/08/1946, **A.e.**, s.838.

The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 21/08/1946, **A.e.**, s.852.

Türkiye, İngiltere ve ABD'den birbirine paralel cevaplar alan Sovyetler Birliği 24 Eylül'de gönderdiği notada detaylı olarak görüşlerini tekrar etmiştir.¹⁵⁶ Karadeniz'in kapalı bir deniz olması ve Boğazların sadece Karadeniz'e açılması sebebiyle Sovyetler Birliği konunun Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından değerlendirilmesini istemiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında Boğazlardan geçen gemilerin kendisine saldırması sebebiyle, Sovyetler Birliği Boğazların ortak savunulması fikrinde ısrar etmiştir.¹⁵⁷

Ekim 18'de Türkiye'nin görüşleri yenilemesi Boğazlar sorunun artık çözümden uzak olduğunu göstermiştir. İngiltere'nin Boğazlar konusunun görüşüleceği bir konferans talebine 26 Ekim'de verilen Sovyet cevabı bu konudaki son yazışma olmuştur. Sovyetler Birliği, henüz Türk Hükümetiyle görüşmelerin sonlanmadığını, söyleyerek konferans talebini reddetmiştir.¹⁵⁸ ABD'nin Türkiye ve Ortadoğu'da menfaatlerini ilan etmesinden ve bu menfaatleri için sonuna kadar mücadele edeceğini belirtmesinden sonra¹⁵⁹ Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği lehine bir çözüm şansı kalmamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejiminde değişiklik istemesinden itibaren ABD bu konuyu gündemden uzak tutmaya çalışmıştır. Yalta, Potsdam Konferanslarında ve Dışişleri Bakanları'nın düzenli olarak yaptıkları toplantılarda ABD Boğazlar konusunu ajandaya koymamıştır. İngiltere de, ABD'ye paralel olarak, Sovyetler Birliği'ne sorunun çözülmesini istediğini fakat acil bir problem olmadığını söylemektedir. Ağustos 1946'da Türkiye'ye verilen Sovyet notasına verilecek cevabın da zaman kazandıracak "dostça" bir mesaj olmasını istemiştir.¹⁶⁰ ABD'nin bu geciktirme politikasında ki amacı Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan savunma sistemlerinin artırılması ve buna dayanan güçle iki taraflı antlaşmaların önüne geçmektir. ABD Ortadoğu Biriminin hazırladığı memoranduma göre, geçen

¹⁵⁶ The Charge in Turkey to the Secretary of State 26/09/1946, **A.e.**, s.860.

¹⁵⁷ 24 Eylül 1946 Tarihli Nota için bkz. The Charge in Turkey to the Secretary of State 26/09/1946, **A.e.**, s.860-866.

¹⁵⁸ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 01/11/1946, **A.e.**, s.897.

¹⁵⁹ Acting Secretary of State to the Secretary of State 15/08/1946, **A.e.**, s.840-841.

¹⁶⁰ Memorandum by the Assistant Chief of the Division of Near Eastern Affairs, to the Director of the Office of Near Eastern and African Affairs 09/08/1946, **A.e.**, s.833.

zaman Birleşmiş Milletler savunmasını netleştirecek, Sovyetler Birliği'nin iki taraflı bir antlaşma yapmasını önleyecektir.¹⁶¹

ABD Savaş ve Donanma Bakanlıkları üst düzeyde yaptıkları toplantılar sonunda hazırlanan ve Başkan Truman tarafından da onaylanan bildiri şöyledir:

“İnanıyoruz ki, eğer Sovyetler Birliği Boğazları korumak gerekçesi ile Türkiye'ye askerlerini getirirse, bu gücünü daha sonra tüm Türkiye'yi kontrol etmek için kullanacaktır. Eğer Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kontrol altına alırsa, Yunanistan, Yakınoğu ve Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği'nin kontrolüne girmesini önlemek neredeyse imkansız olacaktır. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin güç kullanılarak ya da güç kullanma tehdidi ile Türkiye'yi kontrol etmesinin önüne geçmek ABD'nin hayati çıkarlarındanır.”¹⁶²

Savaş sonrası Sovyetler Birliği ile ABD arasında yaşanan çekişme, Boğazlar sorununa karşı ABD'nin tutumu ile açıklık kazanmıştır. Türkiye'yi Sovyet yayılcı politikası önünde en önemli engel olarak gören ABD, Boğazlar konusunda katı bir tutum alarak Sovyetler Birliği'ni sınırlandırmıştır. Bu aynı zamanda ABD'nin Türkiye ve Ortadoğu üzerinde sürdürdüğü aktif dış politikasının bir yansıması olmuştur.

2. Yalta Konferansı (04-11 Şubat 1945)

04-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta'da gerçekleştirilen konferans, Müttefiklerin savaş fiilen devam ederken yaptıkları son toplantıdır. Yalta konferansı yapıldığı sırada Türkiye Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmiş olmasına rağmen henüz savaş ilan etmiş değildir. Savaş dışı konumuna rağmen Müttefiklere de açıktan yardım etmektedir. Ocak ayından itibaren Boğazlar yoluyla Sovyetler Birliği'ne yardım gönderilmektedir.¹⁶³ Türkiye ABD'ye ait bu yardım gemilerinin silahlandırılmış olmasına rağmen geçişine Montrö'ye aykırı olarak izin vermiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Memorandum by the Assistant Chief of the Division of Near Eastern Affairs, to the Director of the Office of Near Eastern and African Affairs 09/08/1946, **A.e.**, s.833.

¹⁶² The Acting Secretary of State to the Secretary of State 15/08/1946, **A.e.**, s.840-842.

¹⁶³ Harry N. Howard, **Turkey, the Straits and U.S. Policy**, London, The John Hopkins University Press, 1974, s. 212.

¹⁶⁴ Memorandum of Conversation by the Chief of the Division of Near Eastern Affairs 15/10/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1253-1254.

ABD'nin konferans öncesi hazırladığı rapora göre, Yalta'da Boğazlar konusunun gündeme gelmesi istenmemektedir. Rapor, Montrö antlaşmasının şimdiye kadar sorunsuz işlediğini ve Türkiye'nin Boğazların iyi bir bekçisi olduğunu söylemektedir. Rapor'a göre, ticari gemiler için geçiş serbestliği tanıyan rejimin değiştirilmesi ABD açısından mümkün değildir, bunun dışında Sovyetler Birliği'nin önerileri savaş ve donanma komutanlıklarınca dikkatle incelenecektir.¹⁶⁵ ABD'nin hazırladığı raporda Boğazların kontrolünün Türkiye'de kalması tavsiye edilmektedir. Boğazların uluslararası bir yönetim altına girmesi, Süveyş ve Panama kanalları için de benzer öneriler ortaya çıkarabileceğinden, ABD, "Türkiye'nin egemenliğini zedelememek" fikri üzerinde durmaktadır.

Konferansın 8 Şubat'ta yapılan oturumunda Stalin Türkiye konusunu açmıştır. Stalin'in San Francisco konferansına katılacak devletlerin gerçekten savaşın yükünü çeken devletler olmasını istemektedir, yani Stalin'e göre Türkiye konferansa katılmamalıdır. Boğazlar konusunun gündeme gelmediği bu toplantı da Roosevelt ve Churchill'in önerileri üzerine Mihvere 1 Mart'tan önce savaş açan tüm devletlerin barış konferansına katılması kararı alınmıştır.¹⁶⁶

Yalta Konferansında Boğazlar konusu 10 Şubat'ta yani konferans bitiminden sadece 1 gün önce gündeme getirilmiştir. Stalin Montrö Antlaşmasının artık günün şartlarına uymadığını ve değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Stalin'e göre Sovyetler Birliği-İngiltere ilişkilerin pek de iyi olmadığı bir zaman da yapılan bu antlaşma artık işlevini kaybetmiştir. Hepsinden de önemlisi Stalin " Türkiye'nin ellerinin Sovyetler Birliği'nin gırtlığında olmasının kabul edilmesini imkânsız " olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁷ Churchill'de Stalin'e bu konuda katılmaktadır, Churchill'e göre "Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'deki büyük menfaatleri dar bir boğaza bağlanmamalıdır."¹⁶⁸ Yalta Konferansında Montrö Antlaşması ile ilgili olarak Sovyetler Birliği'nin sunacağı önerinin Londra'da toplanacak Dışişleri

¹⁶⁵ U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, Conferences At Malta and Yalta 1945**, Washington, U.S. Government Printing Office, 1955, s.328-329.

¹⁶⁶ Fifth Plenary Meeting 08/02/1945, **A.e.**, s.773.

¹⁶⁷ Seventh Plenary Meeting 10/02/1945, **A.e.**, s.903.

¹⁶⁸ Seventh Plenary Meeting 10/02/1945, **A.e.**, s.903.

Bakanları toplantısında değerlendirilmesi ve Türkiye'nin uygun bir zamanda bilgilendirilmesi sonucuna varılmıştır.¹⁶⁹

İngiltere ve ABD Dışişleri Bakanları Eden ve Stettinius 1945 Şubat'ında Malta'da bir araya gelerek, savaş sonrası Avrupa ile Boğazlar konusunu konuşmuşlardır. Bu görüşmede Eden, Sovyetler Birliği'nin boğazlar konusundaki istekleri için “ Ruslar bizim vermeyi düşünmediğimiz birçok şey istiyor, sıkı bir pazarlık yapmamız gerekiyor” demektedir.¹⁷⁰ Yalta Konferansı sonrası Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş, 27 Şubat'ta da Birleşmiş Milletler Bildirisini imzalamıştır. Böylece Türkiye 25 Nisan'da San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansına katılmayı sağlamıştır.

3. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

Potsdam Konferansı 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılmıştır. ABD Boğazlar konusunun Potsdam'da değil yapılacak nihai barış görüşmesinde görüşülmesini istemektedir.¹⁷¹ Fakat, Potsdam'da Boğazlarla ilgili bir karar almak gerekirse ABD Boğazların'ın silahlandırılmasına karşı olacaktır. Bunu sağlayamazsa da Türkiye dışında bir devletin direk ya da dolaylı askeri kontrol önerilerine karşı çıkacaktır.¹⁷²

Saraçoğlu, Boğazlardan geçişin Türkiye'den ziyade denize kıyısı olan tüm devletler için önemli olduğunu, Sovyetler Birliği'nin dünya hakimiyeti amacıyla olduğunu söylemiştir. ABD ve İngiltere'nin Potsdam'da bu konuda sağlam bir tutum alamazsa Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğini korumak için savaşacağını söylemektedir.¹⁷³ Saraçoğlu böylece, Boğazlar sorununun Türkiye- Sovyetler Birliği

¹⁶⁹ Seventh Plenary Meeting 10/02/1945, **A.e.**, s.904.

¹⁷⁰ Meeting of the Foreign Ministers 01/02/1945, **A.e.**, s.501.

¹⁷¹ Joint Chief of Staff to the State-War-Navy Coordinating Committee 17/07/1945, U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers, The Conference of Berlin 1945**, Vol. II, Washington, U.S. Government Printing Office, 1960, s.1420-1422.

¹⁷² The Deputy Director of the Office of Near Eastern and African Affairs to the Assistant Secretary of State 19/07/1945, **A.e.**, s.1425.

¹⁷³ Ambassador in Turkey to the Secretary of State 03/07/1945, **FRUS, 1945 The Conference of Berlin**, Vol. I s.1034-1036.

arasında yapılacak ikili görüşmelere ya da Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce yapılacak görüşmelere bırakmak istemediğini belirtmiştir.

ABD Boğazlar konusunda inisiyatifin Sovyetler Birliği'ne geçmesine karşıdır. Bunun karşısında durmak için de Birleşmiş Milletler denetimini ve Türkiye'nin egemenlik haklarını korumayı kullanmıştır. Konferans öncesi notlar, ABD'nin Boğazlar konusunda Türkiye'nin bağımsızlığını ihlal edecek kararlar alınmasına izin veremeyeceğini açıkça belirtmektedir.¹⁷⁴ Türkiye, Sovyetler Birliği'nin taleplerini kabul etse dahi, İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumu sert olacaktır.¹⁷⁵

Potsdam Konferansı ilk oturumunun bitmesinin ardından, Truman, Stalin'in kendinden önceki tüm çarlar gibi Karadeniz Boğazlarını istediğini düşünmektedir. 22 Temmuz gününde yapılan oturumda Türkiye ile ilgili Doğu Sınırı ve Boğazlar meselesi tartışılmıştır.¹⁷⁶ Churchill Boğazlardan Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin askeri ya da ticari gemilerin geçişinin serbest olmasını ve bununla ilgili kararın, Japonya hariç, Montrö Antlaşmasında imzası olan devletler tarafından alınması gerektiğini söylemiştir. Churchill, Türkiye ile bir antlaşma imzalamak için Sovyetler Birliği'nin ileri sürdüğü şartların Türkiye tarafından tehdit olarak algılandığını söylemiştir. Molotov cevabında bu konunun Mayıs ayında Ankara'da, Haziran ayında da iki kez Moskova'da görüşüldüğünü söylemiştir. Buna göre Sovyetler Birliği Türkiye ile müttefik olmak için iki temel şart öne sürmüştür. Birincisi, 16 Mart 1921 tarihli Moskova antlaşması ile Sovyetler Birliği'nden alınan Kars-Ardahan geri verilecektir. İkinci şart ise Boğazlar rejiminde Sovyetler Birliğine yeterli güvenliği sağlayacak değişiklikler yapılmalıdır. Türkiye'nin bu şartları kabul etmemesi halinde ise Boğazlar rejimi sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında yapılacak antlaşma ile belirlenecektir.¹⁷⁷ Sovyet temsilcileri bu sırada Boğazlar ile ilgili olarak daha önceden hazırlanmış olan memorandumu katılımcılara dağıtmışlardır. Buna göre; Montrö Antlaşması yürürlükten kaldırılmalıdır çünkü mevcut şartlara cevap verememektedir. Boğazlar rejiminin belirlenmesi, Boğazları koruyacak ve özgürlüğünü sağlayacak, Türkiye – Sovyetler Birliği'nin sorumluluk

¹⁷⁴ Briefing Book Paper 29/06/1945, **A.e.**, s.1015-1017.

¹⁷⁵ Aide Memoire 18/06/1945, **A.e.**, s.1020.

¹⁷⁶ Sixth Plenary Meeting , 22/07/1945, **FRUS, 1945 The Conference of Berlin**, Vol. II s.256- 260.

¹⁷⁷ Sixth Plenary Meeting , 22/07/1945, **A.e.**, s.257.

alanındadır. Boğazlarda Sovyetler Birliğinin askeri üstleri kurulacaktır. Karadeniz'in barışını ve güvenliğini sağlamak amacıyla Boğazların Karadeniz devletlerine düşman bir devlet tarafından kullanılması önlenecektir.¹⁷⁸

Churchill bu memorandumunu kendisinin ve Eden'in 1944 yılında Stalin ile yaptığı konuşmalardan çok daha ileri gittiğini söylemiştir. Churchill Türkiye'nin böyle bir antlaşmayı kesinlikle kabul etmeyeceğini söylemektedir.¹⁷⁹ Truman, bu konuda fikir belirtmek için hazır olmadığını söyleyerek, konuyu değiştirmiş Polonya konusuna geri dönmüştür.¹⁸⁰

Boğazlar konusu 23 Temmuz'daki toplantıda tekrar gündeme getirilmiştir. Stalin, Montrö Antlaşmasının Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış düşmanca bir antlaşma olarak değerlendirmektedir. Stalin Boğazların silahlandırılması konusunda oldukça ısrarlıdır. Stalin'e göre İngiltere Süveyş Kanalını, ABD Panama Kanalını nasıl koruyorsa Sovyetler Birliği de Boğazları korumak zorundadır. Stalin, Türkiye'nin Boğazların silahlandırılması kabul etmemesi durumunda, yakın bir alanda donanmasının tamir edilip yakıt ikmali yapabileceği bir deniz üssü olmasını istemiştir.¹⁸¹

Stalin'in Türkiye konusunda ki taleplerini İngiltere'ye bildirmesi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından İngiltere'nin etki alanında görüldüğünü göstermektedir. Montrö antlaşmasında değişiklik yapılmasını isteyen Stalin, "Boğazların denetiminin İngiltere'nin desteklediği zayıf bir ülkenin denetimine bırakılmaz demektir."¹⁸² Benzer bir örnek de Boğazların silahlandırılması konusunda geçmiştir. Stalin, "Türkiye Boğazlarda Sovyetler Birliği'nin üs kurmasına karşı çıkarsa, Türkiye'ye izin verin Boğazlara yakın bir yerde deniz üssü kuralım." demektir.¹⁸³

Başkan Truman Montrö Antlaşmasında revizyon yapılması taraftarı olmakla beraber Stalin'den çok farklı düşünmektedir. Truman'a göre su yolları geçmişteki savaşların önemli bir bölümünde etkili olmuştur. Bunun önüne geçmek için, iki veya daha fazla devletin sınırlarından geçen su yolları uluslararası garantiler altında

¹⁷⁸ Doc. 1369 , 22/07/1945, **A.e.**, s. 1427.

¹⁷⁹ Sixth Plenary Meeting , 22/07/1945, **A.e.**, s.258.

¹⁸⁰ Sixth Plenary Meeting , 22/07/1945, **A.e.**, s.259.

¹⁸¹ Seventh Plenary Meeting , 23/07/1945, **A.e.**, s.303.

¹⁸² Seventh Plenary Meeting , 23/07/1945, **A.y.**

¹⁸³ Seventh Plenary Meeting , 23/07/1945, **A.y.**

özgürce kullanıma açık olmalıdır.¹⁸⁴ Başkan Truman'ın görüşleri Churchill tarafından da desteklenmiştir. Churchill, büyük devletlerin garantisinin etkili olacağını ve bunun Stalin tarafından Sovyetler Birliği'nin üst talebine alternatif olarak değerlendirileceğini umduğunu söylemiştir.¹⁸⁵

24 Temmuz'da yapılan toplantıda da Boğazlar ile ilgili bir sonuca varılamamıştır. Truman, Boğazların İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği'nin var olduğu uluslararası bir organizasyonun yetkisi ve denetiminde olmasını istemiştir. Stalin, Truman'ın bu önerisinin Sovyetler Birliği için yeterli güvenliği sağlamadığını söyleyerek Sovyetler Birliği'nin kağıt üzerinde olmayan, gerçek bir garantiye sahip olması gerektiğini söylemiştir. Stalin, konunun çözüm için yeterince olgunlaşmadığını, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili görüşmelerin devam edeceğini söylemiştir.¹⁸⁶

Potsdam alınan karara göre, her üç devlet Boğazlar hakkındaki görüşlerini Türk Hükümeti'ne ayrı ayrı bildirecektir. Potsdam alınan bu karar, ABD'nin Boğazlar konusuna ilgili olduğunu gösteren ilk somut karardır. ABD Boğazlar konusu ile başından beri ilgili olmakla birlikte Potsdam'a kadar konuya dahil olacağını belli etmemiştir.

Her üç devletin görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirme kararı ABD ve Sovyetler Birliği tarafından farklı algılanmaktadır. 15 Ekim tarihli *Pravda* gazetesi, Potsdam'da Boğazlar ile ilgili alınan kararın, "üç hükümet ile Türk hükümeti arasında yapılacak direkt görüşmelerle sonuca bağlanacaktır." şeklinde olduğunu yazmaktadır.¹⁸⁷ Sovyetler Birliği'nin resmi haber ajansı olan Tass ise bildirisinde, Sovyetler Birliği'nin Boğazların uluslararası bir konu olarak görülmesine karşı çıktığını yazmaktadır. Bildiriye göre Sovyetler Birliği Boğazlar konusunu Türkiye ile, İngiltere ve ABD'den bağımsız olarak görüşecektir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Seventh Plenary Meeting , 23/07/1945, **A.e.**, s.304.

¹⁸⁵ Seventh Plenary Meeting , 23/07/1945, **A.y.**

¹⁸⁶ The Ambassador in Turkey to the Acting Secretary of State 27/07/1945, **A.e.**, s.1437.

¹⁸⁷ Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State 15/10/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1253.

¹⁸⁸ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 25/10/1945, **A.e.**, s.1259-1260.

4. Sovyet Tehdidi ve ABD

Sovyet tehdidi Türkiye-ABD ilişkilerinin bir müttefik ilişkisine dönüşmesinde oldukça etkili olmuştur. Türkiye açısından bu doğrudan güvenlik ile ilişkilendirilen bir konu olmasına rağmen ABD açısından daha geniş bir resmin Türkiye yansımasıdır. Sovyet tehdidi, ABD'nin Türkiye'ye yaklaşmasını kolaylaştıran, kamuoyunu bölgede yapılacak askeri ve ekonomik müdahaleye hazırlayan bir gelişme olmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin bahsedilen tehdidi algılama şekilleri ve ABD'nin bu konuya yaklaşımı önem taşımaktadır.

Yatla Konferansının ardından Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı yoğun baskı ve propaganda yapmaya başlamıştır. 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık antlaşmasını yenilemeyeceğini Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir.¹⁸⁹ Sovyetler Birliği'nin gerekçesi, bu antlaşmanın savaş süresince ortaya çıkan derin farklılıklara cevap verememesidir. ABD Moskova Büyükelçiliği ise, antlaşmayı uzatmayacağı ilan eden Sovyetler Birliği'nin amacının, "Dışişleri Bakanları toplantısında konuşulması kararlaştırılan Boğazlar sorununa politik baskı kullanarak daha önceden kendi lehine bir sonuç almak" olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁰ Steinhardt ise Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan, Romanya, Polonya ile olduğu gibi, Türkiye ile de iki taraflı bir antlaşma ile sonuca varma politikası güttüğü söylemektedir. Steinhardt, Sovyetler Birliği'nin basın ve radyo yoluyla Türk Hükümeti'ni şiddetle eleştireceğini, Türkiye'yi endişelendirecek söylentiler yaymaya başlayacağını düşünmektedir.¹⁹¹ Bu baskılar ile etki altında kalacak Türkiye, Sovyetler Birliği ile iki taraflı bir antlaşma yaparak Montrö antlaşmasını değiştirecektir. Bu şekilde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlar üzerinde söz söyleme hakkı olmayacaktır.¹⁹² Sovyetler Birliği'nin Boğazlar politikasının nasıl gelişeceği ve sonuçlarının neler olacağı Steinhardt tarafından 1945 Martında şöyle tahmin edilmiştir:

¹⁸⁹ Harriman to the Secretary of State 21/03/1945, **A.e.**, s.1219.

¹⁹⁰ Harriman to the Secretary of State 21/03/1945, **A.e.**, s.1223.

¹⁹¹ Bu söylentiler Nisan başından itibaren yayılmaya başlamıştır. 7 Nisan'da İngiltere Bulgaristan temsilcisi, Sovyetler Birliği'nin Trakya'da Türkiye'ye karşı askeri saldırı planladığını bildirmektedir. The Ambassador in United Kingdom to the Secretary of State 07/04/1945, **A.e.**, s.1231.

¹⁹² Steinhardt to the Secretary of State 26/03/1945, **A.e.**, s.1225-1228.

- 1- Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin tüm gemileri barış veya savaş zamanlarında Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemileri ise savaşta ve ya savaş tehlikesinde Boğazlardan geçemeyecektir.
- 2-Gelecekte Sovyetler Birliği'nin katıldığı bir savaşta Türkiye Sovyetler Birliği'nin müttefiki olacaktır.
- 3-Sovyetler Birliği limanlarına yapılacak bir saldırıda Türkiye karşı koymak zorunda kalacaktır.
- 4-Boğazların yönetiminde ve kontrolünde İngiltere'nin müdahalesini önlenecektir.
- 5-Balkanlar ve Ortadoğu'da Sovyet nüfuzu arttırarak İngiltere'nin etkisini kırılacaktır.¹⁹³

İngiltere de Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasını yenilememesini Türkiye'nin üzerinde baskı kurmak amacıyla olduğunu düşünmektedir. Dışişleri Bakanı Yardımcısı Orme Sargent Türk Hükümeti'den, Sovyetler Birliği Boğazlar ile ilgili iki taraflı bir antlaşma yapmak istediği takdirde onlara “Montrö Antlaşmasının uluslararası bir antlaşma olduğunu İngiltere'nin de Boğazların yönetiminde menfaati olduğunu” hatırlatmasını istemiştir.¹⁹⁴ Aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden, Londra'da bulunan Dışişleri Genel Sekreteri Cevat Açıkalın ile bu konuyu görüşmüştür. Eden, Açıkalın'a 1925 antlaşmasının yenilenmeyeceği ile ilgili olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne vereceği cevabın “Sovyetler Birliği ile yeni bir antlaşma yapmak istiyoruz, nasıl bir öneriniz var?” şeklinde olmasını tavsiye etmiştir.¹⁹⁵ İngiltere'nin tavsiyelerine paralel bir açıklama 7 Nisan'da Ulus gazetesinde yer almıştır. 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasının yenilenmeyeceğini belirten Gazete, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile günün koşullarına uyan yeni bir antlaşma yapmayı kabul ettiğini, bu amaçla yapılacak önerilerin iyi niyet ve dikkatle inceleneceğini yazmaktadır.¹⁹⁶

Dışişleri Bakanı Hasan Saka Steinhardt ile yaptığı görüşmede, Sovyetler Birliğinin Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilememe kararı hakkında Türkiye'nin görüşlerini belirtmiştir. Hasan Saka'nın üzerinde durduğu temel nokta, Sovyetler Birliği'nin iki taraflı bir antlaşma yapmak için politik baskı dahil her yola başvuracağı, bunun karşılığında ise Türkiye'nin ikili bir antlaşma yapmaktan kaçınacağı, toprak taleplerine ya da üstlere izin vermeyeceğidir. Türkiye'nin

¹⁹³ Steinhardt to the Secretary of State 26/03/1945, A.e., s.1228.

¹⁹⁴ Ambassador in United Kingdom to the Secretary of State 28/03/1945, A.e., s.1229.

¹⁹⁵ Ambassador in United Kingdom to the Secretary of State 28/03/1945, A.e., s.1229.

¹⁹⁶ The Charge in Turkey to the Secretary of State 07/04/1945, A.e., s.1231.

gerekirse askeri gücünü kullanacağını belirten Hasan Saka, Sovyetler Birliği'nin çok geniş bir coğrafi alanda işgal güçleri bulundurduğu ve içeride savaş sonrası yeniden yapılanma için insan gücüne ihtiyaç duyduğu için Türkiye'ye karşı askeri harekâta girişmeyeceğini düşünmektedir.¹⁹⁷

Türkiye üzerinde hissedilen Sovyet Baskısı 7 Haziran'da bildirilen Sovyet talepleriyle daha da artmıştır. Molotov, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile görüşmesinde, Boğazlar da ortak savunma üstleri kurulmasını ve Kars-Ardahan'ın kendilerine bırakılmasını istemiştir.¹⁹⁸ Sarper, Molotov'un bu isteklerine karşı görüşme sırasında verdiği cevapta "Türkiye'nin ne Boğazlarda Sovyet üssü kurulmasına, ne de Sovyet uydusu olmaya niyetli olmadığını" söylemiştir. 18 Haziran'da Türkiye'nin verdiği resmi cevapta Sovyetler Birliği'nin talepleri reddedilmiştir.¹⁹⁹ Sovyet taleplerinin reddedilmesinin ardından Sovyet askeri ataşeleri Ankara'dan ayrılmış ve tekrar dönmemişlerdir.²⁰⁰

Selim Sarper, Sovyetler Birliği'nin taleplerinden kaynaklanan endişesini ABD Moskova Büyükelçiliğine bildirmiştir. Sarper'e göre Türkiye Sovyetler Birliği'nin Finlandiya'dan Çin'e kadar uzanan güvenlik bölgesi içindedir ve Sovyetler Birliği Türkiye'nin üzerinde kontrol kurmakta kararlıdır.²⁰¹ Sarper "Ruslar blöf yapmıyor" demektedir.

Sovyetler Birliği'nin taleplerinin ardından Türk Hükümeti, ABD'ye durumu iletmiştir. ABD bu konunun uluslararası güvenlik örgütü prensipleri altında tartışılması gerektiğini belirtmiştir.²⁰² Başbakan Şükrü Saraçoğlu 2 Temmuz'da Sovyetler Birliği'nin talepleri ile ilgili olarak Wilson ile görüşmüştür. Saraçoğlu bu görüşmesinde ABD'den Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi desteklemesini istemiştir. Saraçoğlu, artık dünyanın gidişatına karar veren gücün ABD olduğu, Sovyetler Birliği'nin dünya hakimiyeti peşinde koştuğunu, İngiltere ile birlikte Sovyetler Birliği'ne "dur" demek gerektiğini söylemektedir. Yakın ve Ortadoğu'nun

¹⁹⁷ Steinhardt to the Secretary of State 26/03/1945, **A.e.**, s.1229-1230.

¹⁹⁸ Wilson to the Secretary of State 18/06/1945, **FRUS, 1945 The Conference of Berlin**, Vol. I s.1020.

¹⁹⁹ Wilson to the Secretary of State 18/06/1945, **A.e.**, s.1024.

Winant to the Secretary of State 14/06/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1234.

²⁰⁰ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 28/12/1945, **A.e.**, s.1287.

²⁰¹ Ambassador in Soviet Union to the Secretary of State 25/06/1945, **FRUS, 1945 The Conference of Berlin**, Vol. I s.1030-1031.

²⁰² The Department of State to the British Embassy 23/06/1945, **A.e.**, s.1027-1028.

geleceğinin Potsdam'da yapılacak konferansta belirleneceğini belirten Saraçoğlu, İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği karşısında kararlılıkla durmaz ise tüm Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği kontrolüne geçeceğini söylemektedir.²⁰³

Şükrü Saraçoğlu'nun ABD Büyükelçisi ile yaptığı görüşmenin bir benzeri, 5 gün sonra Washington'da Türkiye Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ile ABD Dışişleri Bakanı Joseph Grew arasında yapılmıştır. Baydur'un Türkiye'nin endişelerini bildirmesi üzerine Grew, bunların şu anda somut bir tehdit oluşturmadığını, sadece görüşlerin bildirilmesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Baydur, Sovyet taleplerinin artık tehdit olarak algılanması gerektiğini, Türkiye'nin topraklarına yapılacak en ufak bir tecavüzün savaş ile sonuçlanacağını belirtmiştir. Böyle olumsuz bir gelişmenin San Francisco'da alınan kararlara tamamen zıt olacağını belirten Baydur, ABD tarafından yapılacak bir müdahalenin Sovyetler Birliği üzerinde oldukça etkili olacağını söylemiştir. Grew, ABD'nin konu ile ilgili gelişmeleri takip ettiğini, Başkan Truman'ın konu hakkında bilgili olduğunu ve sorunun Potsdam Konferansında değerlendirileceğini söylemiştir.²⁰⁴ Bu görüşmenin hemen ardından Grew, ABD İngiltere Büyükelçiliği'ni konu ile ilgili olarak ABD'nin tutumu hakkında bilgilendirmiştir.²⁰⁵

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, San Francisco konferansından önce Londra'ya giderek ABD Büyükelçisi Winant ile Sovyetler Birliği'nin taleplerini konuşmuştur. Saka, Boğazlarda üst ya da Doğu Anadolu'da toprak taleplerinin Türkiye tarafından kesinlikle kabul edilmediğini, böyle bir girişime Türkiye'nin tüm gücüyle karşı çıkacağını söylemiştir. Saka, Montrö antlaşmasının uluslararası bir antlaşma olduğunu ve ancak uluslararası platformda değiştirilebileceğini söylemiştir. Türkiye üzerinde ki politik baskı konusunda Saka, Molotov'un amacının başlangıçta net olmamasına rağmen artık netlik kazandığını ve bu amacın Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin etki alanına sokmak olduğunu söylemiştir.²⁰⁶

Sovyet basını Türkiye ile sınır harbi yaparken, Ekim ayında Bulgaristan ve Romanya'da yoğunlaşmaya başlayan askeri birlikler Türkiye üzerinde ki baskıyı

²⁰³ Ambassador in Turkey to the Secretary of State 03/07/1945, **A.e.**, s.1034-1036.

²⁰⁴ Memorandum by the Acting Secretary of State 07/07/1945 **A.e.**, s.1044-1045.

²⁰⁵ Memorandum by the Acting Secretary of State 07/07/1945, **A.e.**, s.1046-1047.

²⁰⁶ The Ambassador in United Kingdom to the Acting Secretary of State 13/07/1945, **A.e.**, s.1050-1051.

oldukça arttırmıştır. Türkiye ekonomik sebeplerle başladığı terhisleri durdurmuş, ve seferberlik ilan etmeyi düşünmüş fakat Sovyetler Birliği'ni tahrik etmemek için ertelemiştir.²⁰⁷ Wilson “Mantık, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bir savaşa girmeyeceğini söylese de, şu anki durumda göz ardı edilemeyecek mantığa aykırı gelişmeler var.” demektedir.²⁰⁸ Genel Kurmay Başkanı Rauf Orbay, Balkanlarda ki Sovyet askeri hareketliliğinin dört sebebi olabileceğini düşünmektedir. Bu sebepler şöyle belirtilmiştir:

- 1-Balkan ülkelerinde kontrolü kuvvetlendirmek.
- 2-Bu ülkelere seçim sürecinde baskı uygulamak.
- 3-Yunanistan'ı tehdit etmek.
- 4-Türkiye'ye karşı askeri harekatta bulunmak.²⁰⁹

Takip eden aylarda da Sovyetler Birliği but tür politik baskı yöntemlerini kullanmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği, Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin ülkelerine dönmesi için gerekli yardımı yapacağını açıklamıştır. İstanbul Sovyetler Birliği Büyükelçiliği Sovyet Ermenistan'ına gitmek isteyen Ermenilerin başvurularını almaktadır. Wilson, Sovyetler Birliği'nin amacının Ermenistan'da yaşayan insan sayısını arttırarak, Türkiye'nin doğusunda ki toprak taleplerini desteklemek olduğunu düşünmektedir.²¹⁰

Sovyetler Birliği'nin baskısı Kürtler ile devam etmiştir. Trud gazetesi makalesinde bağımsız bir Kürdistan için propaganda yapmaktadır.²¹¹ 22 Aralık'ta Gürcistan'a ait Tiflis gazetesinde yer alan başka bir haber de Artvin bölgesinin Gürcistan'a ait olduğunu söylemektedir. İki Gürcü profesörün desteklediği bu haber Türkiye'de yeni bir gerginlik oluşturmuştur. Bu haberin hemen ardından Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Erkin, Wilson'a ABD'nin bu konuda ki düşünceleri sormuştur. Wilson, konuyu Dışişleri Bakanlığı'na bildireceğini söylemiş ve Türk Hükümeti'nin bu konuda sakin davranmasını önermiştir.²¹² ABD Dışişleri Bakanlığı'nı Türkiye ile

²⁰⁷ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 27/09/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1261.

²⁰⁸ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 27/09/1945, **A.e.**, s.1262.

²⁰⁹ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 01/11/1945, **A.e.**, s.1268.

²¹⁰ The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 19/12/1945, **A.e.**, s.1284.

²¹¹ The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State 17/06/1946, **FRUS, 1946**, Vol. VII s.824-825.

²¹² The Ambassador in Turkey to the Secretary of State 22/12/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1285-1286.

ilgili gelişmeler ile yakından ilgilenmektedir. Bakanlık, gelişmeler karşısında Türkiye'nin doğal olarak endişeli olduğunu, fakat sorunun Türkiye'nin sınırlarını aşarak, dünya barışı ve güvenliğini tehdit ettiğini bu nedenle ABD'nin ilgi alanında olduğunu söylemektedir.²¹³ Başkan Truman, 21 Ocak 1946 Sovyetler Birliği ile olan antlaşmazlığı şöyle özetlemektedir:

“Rusya'nın Türkiye'yi işgal etmek ve Akdeniz'e açılan Boğazları hakimiyeti almak istediğinden şüphem yoktur. Rusya demir bir yumruk ve sert bir dille karşılanmadıkça yeni bir savaş yaklaşmaktadır. Rusya'nın anladığı tek şey kaç tümeniniz var?sorusudur.”²¹⁴

ABD'nin demir yumruğu 1946 Nisan'ında gelmiştir. Amerikan donanmasının en büyük zırhlısı Missouri savaş süresinde ABD de ölen Türk büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getirmek için İstanbul'a gelmiştir. Bu iş için görevlendirilen savaş gemisi ABD donanmasına yeni katılmış gemilerden Missouri'dir. Missouri, Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğuna dair antlaşmanın yapıldığı gemi olması sebebiyle de manidar bir seçim olmuştur. Bu gemiye katılan Franklin D. Roosevelt uçak gemisi ve iki kruvazör Akdeniz'e ulaşmıştır.²¹⁵ İran ile Sovyetler Birliği'nin görüşmeleri sırasında Akdeniz'e gelen bu gemiler Türkiye'ye güven verdiği kadar Sovyetler Birliği için de mesaj taşımaktadır. İnönü, “ABD donanması bize ne kadar yakın ise bizim için o kadar iyidir.” demektedir.²¹⁶ ABD'nin siyasi baskı amaçlı savaş gemisi göndermesi bir diplomatik gelenek halini almıştır. Osmanlı Devleti suları dahi bu gövde gösterisine defalarca tanık olmuştur. ABD istediği imtiyazlara kavuşmak için tehdit unsuru olarak savaş gemilerini Akdeniz de konuşlandırmıştır. 1850-1914 yılları arasında savaş gemileri birçok kez İstanbul'a gelmiş ve ziyaret sonrasında ABD istediklerini elde etmiştir.²¹⁷ Missouri gemisinin İstanbul'a

²¹³ Memorandum of Conversation by the Assistant Chief of the Division of Near Eastern Affairs 29/12/1945, **A.e.**, s.1288.

²¹⁴ Howard, **Turkey, the Straits and U.S. Policy**, s. 234.

²¹⁵ **A.e.**, s. 244.

²¹⁶ Şuhnaz Yılmaz, **From Stranger to Allies**, Princeton University, 2000, s.187, yayınlanmamış doktora tezi.

²¹⁷ Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, s.267.

Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, s.91.

Harp Akademileri Komutanlığı, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1994, s. 11.

Sander, Fişek, **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı**, s. 22-23.

gelmesinden bir gün sonra ABD Başkanı Truman, 6 Nisan'da yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük ekonomik ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölge dışı büyük devletler arasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır. Birleşmiş Milletlerin Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı veya sızma yolu ile tehdit edilmemesi konusunda ısrar hakkı vardır.”²¹⁸

ABD Ortadoğu'da kendine görev üstlenmeden önce iç kamuoyunu da buna hazırlamıştır. ABD basınında Türkiye'nin savaş dışı kalmasını haklı ve makul gören haberler yer almaya başlamıştır. İnönü 1 Kasım 1945 Tarihinde meclis açılışında yaptığı konuşmada, Türkiye'nin savaşta Müttefiklere sağladığı katkılardan bahsetmektedir. İnönü'nün bu konuşmasında ki amaç Türkiye'nin savaşa girmemesinden dolayı Müttefik kamuoyunda oluşan memnuniyetsizliği gidermektir. Özellikle Amerikan kamuoyunda Ermeni meselesi sebebiyle var olan ve savaş yıllarında artan Türk karşıtı görüşün giderilmesi amaçlanmıştır. İnönü konuşmasını yapmadan bir ay önce Türkiye'ye gelen Amerikan Senatosu üyelerinden Karl Mundt ve Frances Bolton İnönü'ye Türkiye'nin savaşta Müttefik amaçlarına sağladığı katkıları anlatan bir kamuoyu bildirisi yapmasını önermiştir.²¹⁹

Sovyetler Birliği basınında yer alan şiddetli eleştiriler ve propagandalar sadece Türkiye üzerine değildir. ABD - İngiltere üzerine yapılan eleştiriler, Türkiye'ye yapılan eleştirilerden daha yoğun ve şiddetlidir.²²⁰ Sovyetler Birliği resmi yayın organı İsvestia gazetesi Türkiye'nin Amerikan yandaşı olmasının belirli bir sebebi olmadığını, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerindeki isteklerinin Amerikan uydurması olduğunu ileri sürmüştür. Gazetede yer alan yazı şöyledir:

²¹⁸ “Speech of President Truman Calling for Strong United States Forces to Guard World Peace ” **The New York Times**, 07 Nisan 1946, s.29.

²¹⁹ **91 Cong. Rec.**, 1945, s. A4782-4783, TBMM'ye ait daha önceki açılış konuşmalarının Kongre tutanaklarında yer almamasına rağmen İnönü'nün 1 Kasım'da yaptığı konuşmanın tutanaklara geçmesi konunun ABD kamuoyu açısından önemini yansıtmaktadır.

²²⁰ The Charge in Turkey to the Secretary of State 28/04/1945, **FRUS, 1945**, Vol. VIII s.1233.

“Gerçekte hiç kimse ve hiçbir şey Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit etmediği hâlde, Türkiye’ye yardım eden Amerikalılar kendilerine ait iddialarını, Türkiye’nin toprak bütünlüğüne karşı bir tehdidin mevcudiyetine dayandırmışlardır. Yardımın bu ülkeyi Amerika Birleşik Devletleri kontrolü altına almayı amaç edindiği belli olmaktadır.”²²¹

ABD kendi yanında olan bir Türkiye ile Sovyetler Birliği çevreleyecek, böylece Ortadoğu’da çıkabilecek bir menfaat çatışmasının önüne geçecektir. ABD ile Sovyetler Birliği İkinci Dünya savaşı süresince müttefik olsa da bu her iki devlet içinde hiçbir zaman güven verici olmamıştır. Gerçekte, ABD-Sovyetler Birliği çatışmasını İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan hızlı bir kutuplaşma olarak değerlendirmek yeterli değildir. ABD, kapitalizminden farklı bir yolla çağdaşlık vaat eden Sovyet komünizmini başından itibaren kendine rakip olarak görmüştür.²²² Bolşevik devriminden sonra ABD Sovyetler Birliğine,1918 yılında 7000, 1920 yılında 5000 kişilik askeri birlik göndermiştir. Dışişleri Bakanlığı kongreye yaptığı açıklamada bu birliklerin Rusya’daki Bolşevik devrimini dengelemek için gönderildiğini söylemiştir.²²³ Bunun yanında, savaş süresince ABD ve İngiltere Sovyetler Birliği’ne güçleri nispetinde yardım etmemişlerdir.²²⁴ Stalin’in tüm taleplerine rağmen Ödünç Verme ve Kiralama kapsamında Sovyetler Birliğine yapılan yardım tüm yardımların %10’unu geçmemiştir.²²⁵ Bu yardımlar Alman ilerleyişini yavaşlatmakla birlikte, Sovyetler Birliği’nin kesin bir başarı elde etmesi için yeterli olmamıştır. 1943 Eylülünde ABD-Sovyetler Birliği arasında olan gizlenmiş soğukluk basına da yansımıştır. Sovyetler Birliği’ne ait bir yayın organı ABD’nin gerçek düşmana karşı Sovyetler Birliği’ne yardım etmede isteksiz olduğunu yazmaktadır. Rus general Glaktionoff’un 1942 sonbaharında Almanya’ya karşı yardım çağrısına Müttefikler, uçaklarını Bakü ve Tiflis’te konuşlandırma teklifiyle gelmişlerdir.²²⁶ Cepheden oldukça uzak bir yerde üst kurmayı teklif eden İngiltere ve ABD’nin Sovyetler Birliği topraklarında bir savaşa katılmak istemediklerini göstermektedir. Kafkasya’ya kurulacak bu üstlerin Sovyetler

²²¹ Sayim Türkman, **Amerika Birleşik Devletlerinin Ortadoğu Politikası ve Türkiye Yansımaları (1919-1973)**, Ankara Üniversitesi, 2005, s. 148, yayınlanmamış doktora tezi.

²²² Morgenthau, **American Foreign Policy a Critical Examination**, s.76.

Westad, **The Global Cold War**, s. 17.

²²³ Zinn, **A People’s History of the United States**, s.409.

²²⁴ Sainsbury, **Churchill and Roosevelt at War**, s. 59.

²²⁵ **89 Cong. Rec.**, 1943, s. A1372.

²²⁶ “Comment in U.S. Criticized”, **The New York Times**, 09 Eylül 1943, s. 4.

Birliği'ne yardım etmesi imkansızdır. Bu üstler Sovyet cephesindeki kırılma sonucu Alman ilerlemesini durduracak son nokta olarak düşünölmüştür. Bunun yanında, Molotov Mayıs 1942'de Washington'a geldiğinde ikinci cephenin 1942 yılı içinde açılacağı konusunda söz almış olmasına rağmen cephe Sovyetler Birliği üzerinde Alman baskısının kalmadığı Haziran 1944'de açılmıştır.²²⁷

Balkanlar ile ilgili "nüfuz alanı" tartışmaları Müttefiklerin İtalya'nın anakarasına çıkmasından itibaren Anglo-Rus müttefikler arasında konuşulmaya başlanmıştır. Moskova Konferansı öncesi Avrupa'nın geleceğinin ne olacağı basında tartışılmaktadır.²²⁸ Daha Avrupa'da savaş devam ederken, Sovyetler Birliği savaş sonrasında gerekli gördüğü takdirde işgal ettiği bölgelerde kontrolünü sürdüreceğini belirtmiştir. Stalin, savaş içinde Churchill ve Roosevelt'e Sovyetler Birliği'nin batısında dost bir hükümet olmasını istediğini belirtmiştir.²²⁹ Son otuz yıl içinde Almanya'nın iki büyük saldırısına uğramış Sovyetler Birliği batıda bir tampon bölge oluşturmak isterken ABD senatosunda komünizm ve Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemek için yapılacaklar konuşulmaktadır.²³⁰ "Soğuk Savaş" tabirinin daha kullanılmaya başlamadığı, Sovyetler Birliği ile müttefik ilişkilerinin devam ettiği, 1943 gibi erken bir dönemde ABD'nin Sovyetler Birliğini sınırlandırma düşüncesi adı konulmayan savaşı çoktan başladığını göstermektedir. Savaş bittikten sonra Amerikan yöneticileri Sovyetler Birliği'nin bu tutumunu emperyalist bir saldırganlık olarak değerlendirmiştir.

Sovyetler Birliği ile ABD arasında süregelen bu çekişmeler savaş sonrası Sovyet tehdidi ile sürdürölmüştür. Türkiye için Sovyet tehdidinin olmadığını söylemek mümkün değildir. Fakat bu tehlike, özellikle ABD tarafından, iç ve dış kamuoyunda vurgulanarak bölgeye müdahale için kullanılmıştır. 1943 başında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında savaş sonrası ortaya çıkabileceği düşünölen

²²⁷ Türkkiye Ataöv, **Amerika Nato ve Türkiye**, İstanbul, İleri Yayınları, 2006, s.38.

²²⁸ "Russians Pressing For Post-War Plan", **The New York Times**, 27 Eylül 1943, s. 4.

²²⁹ Stephen V. Beck, **A Small Power's Place In a Big Power's World : Turkey and United States**, Bowling Green State University, 2003, s. 9, yayınlanmamış doktora tezi. Sovyetler Birliği'nin bu talebinin İngiltere hükümeti tarafından onaylandığı kongre tutanaklarında da yer almaktadır. **89 Cong. Rec.**, 1943, s. 6003.

²³⁰ **89 Cong. Rec.**, 1943, s. 6003.

89 Cong. Rec., 1943, s. 9565-9566.

sorunlar ABD basınında sıklıkla yer almaya başlamıştır.²³¹ ABD bu tarihten itibaren Türkiye ile savaş sonrasına dair sorunları görüşmeye başlamıştır. Yani Sovyet tehdidi ABD'nin bölgedeki çıkarlarını korumak için bir araç vazifesi görmüştür. Dünya petrol rezervlerinin % 65'ini bünyesinde bulunduran stratejik konumdaki Orta Doğu petroleri, ABD için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Daha da önemlisi bu petroler Sovyetler Birliği veya Sovyetler Birliği yanlısı ülkelerin denetimine geçmemelidir.

²³¹ Ray Brock, "End of Soviet Rift With Turkey Seen", **The New York Times**, 12 Aralık 1942, s. 4.
"U.S. Seen Associated in Turk-Soviet Pact", **The New York Times**, 14 Aralık 1942, s. 8.
"Turk Rushes Home for Russian Talks", **The New York Times**, 10 Şubat 1943, s. 4.
"Turkish Envoy is Home", **The New York Times**, 11 Şubat 1943, s. 4.
"Post War Accord Seen", **The New York Times**, 15 Şubat 1943, s. 4.
"Steinhardt Speeds Russo-Turkish Pact", **The New York Times**, 20 Şubat 1943, s. 3.
Ray Brock, "Wallace Speech Hailed in Turkey", **The New York Times**, 15 Mart 1943, s. 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TÜRKİYE-ABD ASKERİ ve EKONOMİK İLİŞKİLERİ

A. Türkiye-ABD Askeri İlişkileri

Türkiye-ABD askeri ilişkileri savaşın müttefikler lehine döndüğü 1943 yılından itibaren hızla gelişmiştir. Bu gelişmede ABD'nin belirlediği Ortadoğu politikasının yanında savaş ile ilgili olarak Türk tarafında oluşan düşünce değişikliği etkili olmuştur. Türkiye 1943 yılından itibaren savaşın sonucunun müttefikler lehine olacağını farkındadır.¹ Bu sebeple 1943 başından itibaren ABD'ye yakınlaşma çabası içine girmiştir. 1943 Nisan'ında Genel Kurmay 2. Başkanı Salih Omurtak beraberindeki heyet ile Tunus'taki Amerikan cephesini ziyaret etmiştir. Omurtak, müttefiklerin silah ve savaş endüstrisi yönünden mihvere göre çok daha önde olduklarını ve savaşı kazanacaklarını söylemektedir.² Ulus Gazetesi editörü Falih Rıfki Atay, kızıl ordunun artık yenilemeyeceğini ve mihver başarısı üzerine kurulacak bir barışın artık mümkün olmadığını söylemektedir.³ Akşam Gazetesi ise müttefiklerin savaşı neredeyse kazandıklarını yazmaktadır.⁴ Bu düşüncelere paralel olarak Türkiye, ABD ile askeri yakınlaşma sürecine girmiştir. Türkiye'nin 1943'ten itibaren ABD ile sürdürdüğü askeri ilişkiler bu yakınlaşmayı göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1. Türkiye'ye İnen ABD Uçakları

Savaşın Türkiye'nin etrafında şiddetle devam ettiği bir zamanda Türkiye'ye savaştan taraflara ait uçakların düşmesi veya zorunlu iniş yapması olağan bir durumdur. Bu durumu Türkiye-ABD ilişkileri açısından önemli kılan ise Türkiye'nin bu uçakların mürettebatına yaklaşımıdır. Tarafsız bir ülke olan

¹ Ekavi Athanassopoulou, **Turkey-Anglo American Security Interests**, London, Frank Cass Pub., 1999, s.12.

² **89 Cong. Rec.**, 1943, s. 3694.

"Turks See Eisenhower", **The New York Times**, 22 Mart 1943, s. 7.

"Allied Victory Seen by Turkish General", **The New York Times**, 05 Nisan 1943, s. 5.

³ "Turks Sees Axis Hopes Smashed", **The New York Times**, 16 Ağustos 1943, s. 6.

⁴ "Turks Assess The Allied Gains", **The Times**, 13 Mayıs 1943, s.3.

Türkiye'nin savaş esiri olarak tutulması gereken mürettebata yaklaşımları ABD ile 1943 gibi erken bir tarihte müttefik ilişkilerinin başladığını göstermektedir. Bu ilişkiler etrafında gelişen olaylar Türkiye'nin tarafsız bir devletten ziyade savaşmayan bir müttefik olduğunu göstermektedir. ABD uçaklarının Türkiye coğrafyasındaki varlığı güç dengeleri açısından da bir değişime işaret etmektedir.

12 Haziran sabahı Ankara'ya birkaç dakika arayla inen üç Amerikan B24D bombardıman uçağı Ankara'yı hareketlendirmiştir. Aynı gün içinde uçuşa katılan 14 uçaktan Diyarbakır'a, Arifiye'ye birer uçak inmesi sonucu toplam 5 uçak Türk topraklarına iniş yapmıştır. Yalova'ya iniş yapan uçak Türkiye'de silahlandırılmış yasak bölgenin tam üzerinden geçtiği için uçaksavar ateşine maruz kalmış ve mürettebattan biri ağır olmak üzere 3 kişi yaralanmıştır.⁵ Tan vaktinden itibaren Romanya'daki Mihver petrol alanlarını bombalayan uçaklar, sabah 10 sularında Ankara'ya iniş yapmıştır. Türk yetkilileri uçaklardaki Amerikan askerlerine oldukça kibar davranmıştır, askerlere hava alanında kahvaltı verilmiştir.⁶

ABD Dış İşleri Bakanı Cordell Hull, Steinhardt'a gönderdiği telgrafta uçakların savaşa katılan bir ülkenin topraklarından kalktığını ve plana göre Türkiye topraklarının üzerinden uçmadan görevleri tamamlayacağı yazmaktadır. Hull'a göre uçakların Ankara'ya iniş sebebi, liderlik eden uçağın motorunda meydana gelen arıza sonucu zorunlu iniş yapması ve diğer iki uçağında kendilerine verilen talimat gereğince bu uçağı takip etmesi olabilirdi. Hull, Steinhardt'tan Türkiye Başbakanı ya da Dışişleri Bakanı'nı acil olarak ziyaret edip uçakların inişin kasıtlı olmadığını zorunlu olarak iniş yaptıklarını belirtmesini istemiştir.

Ankara'ya inen uçaklar, Türk yetkililerinin büyük ilgisiyle karşılaşmıştır. Hükümetteki üst düzey bürokratlar kalabalıklar halinde uçağı incelemeye gelmişlerdir, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' de uçakları görmek için gelenlerin arasındadır. ABD'nin Avrupa'da savaşa girdiği gün bu büyük bombardıman uçakların Türkiye'nin başkentine inmesi, Türk yöneticileri ve kamuoyu üzerinde etkili olmuştur. ABD açısından ise Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir

⁵ Steinhardt, to the Secretary of State, 13/06/1942, **FRUS, 1942**, Vol. IV s.791.

⁶ Steinhardt, to the Secretary of State, 12/06/1942, **A.e.**, s.789.

Steinhardt, to the Secretary of State, 12/06/1942, **A.e.**, s.790.

Steinhardt, to the Secretary of State, 12/06/1942, **A.y.**

Steinhardt, to the Secretary of State, 13/06/1942, **A.e.**, s.790-791.

anlamda başlangıcıdır. Amerikan bombardıman uçaklarının Türkiye'ye zorunlu iniş yapması ve Karadeniz kıyılarında varlıklarını hissettirmesi, her ne kadar askeri bir zorunluluk sonucu gibi gösterilse de Türk kamuoyu üzerinde etki oluşturmayı amaçlamıştır. En azından Türkiye açısından Amerikan uçaklarının yakınlığı Türkiye'ye bu güveni vermektedir. Steinhardt kazanın ABD açısından olumlu bir durum ortaya çıkardığını, Türkler üzerinde böyle bir etki yaratacak başka bir yöntem olamayacağını söylemektedir.⁷ Aynı gün New York Times' da yer alan bir makale Amerika'nın her zaman biri askeri diğeri politik olarak iki cephede savaştığını, Amerikan uçaklarının Türkiye'ye inmesinin bir kaza olabileceğini fakat Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki güç dengesini göstermesi açısından önem taşıdığını söylemektedir.⁸

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, uçaklarla ilgili Steinhardt' la yaptığı konuşmada savaş içinde böyle olayların olabileceğini, Türk hükümetinin bunu anlayışla karşıladığını söylemiştir. Saraçoğlu Steinhardt ile konuşmasında, Türkiye'nin bu uçaklara nakliye uçağı olarak ihtiyacı duyduğunu, ABD hükümetinin bu uçakları Türkiye'ye hediye etmesini söylemiştir. Saraçoğlu'nun bu teklifi Steinhardt için bir fırsat niteliğindedir. ABD Türkiye'ye inen uçaklardaki gizli operasyon planlarının Mihver'in eline geçmesinden endişe etmektedir. Uçakların Türkiye'ye hediye edilmesi halinde, Steinhardt, pilotların uçakların çalıştırılmasına yardım etmek bahanesiyle uçağa ulaşıp operasyon planlarını güvenceye alabileceğinden emindir. Steinhardt'a göre bu hediye ayrıca pilotların ülkeden çıkışının görmezden gelinmesini sağlayabilecektir.⁹

ABD Hava Kuvvetleri Komutanı General Arnold uçakların Türkiye'ye hediye edilmesi sürecinin dikkatle yürütülmesi gerektiğini ve bu konuda herhangi bir antlaşma yaparken uçaktaki operasyon planlarının kaldırılmasının ve mürettebatın şartsız olarak salınmasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Fakat Türkiye'de benzer nedenlerle gözaltında tutulan Alman, İtalyan askerlerinin olması antlaşmanın önündeki en büyük engeldir. Şükrü Saraçoğlu göz altındaki tüm askerlerin serbest bırakılmasının Türkiye'yi daha fazla savaşın içine çekeceğinden endişe etmektedir.

⁷ Steinhardt, to the Secretary of State, 15/06/1942, **A.e.**, s.793.

⁸ "American Bombers Appeared in The Black Sea", **The New York Times**, 15 Haziran 1942, s. 18.

⁹ Steinhardt, to the Secretary of State, 15/06/1942, **FRUS, 1942**, Vol. IV s.794.

Türkiye tarafsız bir ülke olarak savaşın dışında kalsa bile Müttefiklere daha yakın durmuştur. Saraçoğlu Steinhardt'ı Alman havacılarının serbest bırakılmasının ileride Mihver tarafından Türkiye'ye yapılacak zorunlu inişleri artıracığı ve dolayısıyla Almanya'nın Orta Doğu'ya daha fazla hava saldırısı düzenleyebileceğini konusunda uyardığıdır. Ayrıca Steinhardt ile uçakların ve mürettebatın iadesi konusunda bir antlaşmaya varma çabası da uluslararası hukukun dışında yer alan bir görüşmedir. Saraçoğlu, mürettebatın planları hakkında sorgulanmayacağı, uçaklardan bir belge alınmayacağı hakkında garanti vermiştir.¹⁰ Uçaklarda ki operasyon planları bir süre sonra ABD'li askerler tarafından alınarak elçiliğe teslim edilmiştir.¹¹

Eskişehir'de gözaltında tutulan Amerikan havacı askerlerin uçak kaldırarak kaçması, Almanya'nın itirazı üzerine, başka kişilerin kaçan askerlerin pasaportuyla Türkiye'ye girişinin sağlanması, ABD havacılarının firarlarının görmezden gelinmesi, Türk Hükümeti'nin ABD'ye sağladığı kolaylıklardan bazılarıdır. 24 Mart 1943 tarihine kadar toplam 35 ABD havacısından 15 tanesi Türkiye'nin görmezden gelmesiyle kaçmıştır. Geriye kalan 20 havacı askerden, Mihverin de tepkisini çekmeden kurtulmak için Türkiye'de göz altında tutulan tüm Mihver ve Müttefik askerlerin serbest bırakılmasına karar verilmiştir.¹² Amerikan havacılar Mayıs başında serbest bırakılmıştır.¹³ Uçaklar Türkiye'ye indikleri 1942 Haziran ayında Almanlar tarafından yapılan bu teklif kabul edilmezken, 1943 Mart'ında Türkiye bu kararı almıştır. 1942 yılında bu kararın alınması Almanya'nın Ortadoğu'daki elini güçlendireceğinden Türkiye, ABD'nin de bilgisi dahilinde, bu kararı almamıştır. Ortadoğu'da dengelerin değişmesi, Mihver'in Türkiye üzerinden yapabileceği saldırıları kısıtlamış ve bunun üzerine Türkiye gözaltında tutulan askerleri serbest bırakmıştır.

¹⁰ Steinhardt, to the Secretary of State, 25/06/1942, **A.e.**, s.798-799.

¹¹ The Charge in Turkey, to the Secretary of State, 11/10/1942, **A.e.**, s.801.

¹² Steinhardt, to the Secretary of State, 15/12/1942, **A.e.**, s.802.

Steinhardt, to the Secretary of State, 16/12/1942, **A.e.**, s.803.

Steinhardt, to the Secretary of State, 17/12/1942, **A.e.**, s.804.

Steinhardt, to the Secretary of State, 24/03/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1071.

¹³ "Turks Free 23 U.S. Fliers Who Raided Rumanian Oil", **The New York Times**, 01 Mayıs 1943, s.8.

1943 Ağustos ayının ilk haftasında Romanya'daki petrol alanlarına yapılan yoğun saldırılar sonucu birçok Amerikan uçağı Trakya'ya ya da Karadeniz'e zorunlu inişler yapmıştır. Birçok Amerikan havacısı göz altına alınmıştır. Alman radyosunun haberine göre 2 Ağustos'ta 8 tane Amerikan bombardıman uçağı Türkiye'ye inmiş, mürettebatı göz altına alınmıştır.¹⁴ Bu havacı askerlerle ilgili Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Steinhardt arasında varılan sözlü antlaşma Türkiye'nin Müttefiklere sağladığı gizli destek açısından önem taşımaktadır. Buna göre denize mecburi iniş yapmış, Türk Sahil Güvenlik gemileri tarafından kurtarılan uçakların mürettebatları, gemisi batmış denizci olarak gösterilecek ve serbest bırakılacak, tüm yaralı havacılar (yarası çok hafif olanlar dahil) askerlik yapamaz raporu verilerek serbest bırakılacak, geriye kalanlar için ise firarların önlenmesi amacıyla tedbir alınmayacak. Menemencioğlu'nun bunlar karşılığında isteği ise, firarların gözaltı haberleri gündemdeyken olmaması ve kendilerini utandıracak kadar belirgin olmamasıdır. Yaralı askerlerin en kısa zamanda Amerikan Hastanesi'ne sevki sağlanacaktır.¹⁵ Steinhardt ile Menemencioğlu arasında bu kararlar alınırken, The New York Times 8 Amerikan uçağının Türk sahillerine yakın bir mesafede denize düştüğünü ve mürettebatın şişme botlarla kıyıya ulaştıklarını söylemektedir.¹⁶ Fethiye sahilinde düşen uçağın 7 kişilik mürettebatı kurtarılmış denizci olarak kabul edilmiş ve serbest bırakılmıştır.¹⁷ ABD basını 18 Ağustosta, gözaltında tutulan Amerikan askerlerinden ikisinin, Türk nöbetçiler öğle yemeğindeyken uçakla kaçarak Kuzey Afrika'ya ulaştığını söylemektedir.¹⁸

Menemencioğlu ile Steinhardt arasında geçen sözlü antlaşmalar 1943 yılı boyunca devam etmiştir. 13 Kasım'daki bir diğer görüşmede ise Menemencioğlu Steinhardt'tan serbest bırakılmasını istediği savaş esirlerin liste olarak kendisine verilmesini ve tamamını bir seferde çıkaracağını söylemiştir. Steinhardt daha önceden generallerle hazırladığı 15 kişilik öncelikli listeyi vermiş ve böylelikle

¹⁴ "Planes in Turkey Nazi Report", **The New York Times**, 03 Ağustos 1943, s. 4.

¹⁵ Steinhardt, to the Secretary of State, 08/08/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1074.

¹⁶ "Ploesti Reported Half Paralyzed", **The New York Times**, 04 Ağustos 1943, s. 4.

¹⁷ Steinhardt, to the Secretary of State, 25/08/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1076.

"Turks to Release Americans", **The New York Times**, 12 Ağustos 1943, s. 5.

¹⁸ "Escapes Form Turkey", **The New York Times**, 18 Ağustos 1943, s. 4.

toplam 119 savaş esirinden sadece 7 tanesi Türkiye’de kalmıştır.¹⁹ Bu askerlerde elçiliğin askeri ataşeliğinde çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Türkiye savaş boyunca kendini tarafsız olarak ilan etse bile 1943 yılından itibaren Müttefikler tarafında durmuştur. Mevcut askeri dengeleri göz önüne alarak 1942 ortasında sürdürdüğü temkinli tavrını 1943 yılı sonuna geldiğinde Müttefikler lehine kullanmaya başlamıştır.

2. Türkiye’ye Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu Çerçevesinde Yapılan Askeri Yardımlar

ABD hükümeti 01 Mart 1941’te Ödünç Verme ve Kiralama Kanununu çıkarmıştır. Bu kanun ABD Başkanına, başta İngiltere olmak savunmaları ABD’nin güvenliği için çok önemli olan bütün ülkelere her türlü savaş malzemesini kiralama ya da ödünç verme yetkisi verilmiştir.

ABD ve İngiltere’nin ortak stratejisi altında, ABD Ortadoğu’nun savunmasını İngiltere sorumluluğuna bırakmıştır. Bu sebeple 1941 yılından başlayarak askeri yardımların tamamı, ekonomik yardımların da büyük bir bölümü İngiltere aracılığıyla Ortadoğu Tedarik Merkezi tarafından yapılmıştır.²⁰ Türkiye ihtiyaç duyduğu askeri teçhizatı İngiltere bildirdikten sonra, İngiltere bu talepleri, uygun görürse, ABD’ye bildirmektedir. Askeri teçhizat Türkiye’ye teslim edilirken de aynı yol izlenmektedir. ABD 1943 yılına kadar Türkiye’ye yaptığı yardımları bu yolla göndermiştir.

1942 sonunda Türkiye’ye yapılan yardımların direkt yapılması amacıyla Ödünç Verme ve Kiralama yetkilileri, Türk askeri temsilcileriyle görüşmeye başlamıştır.²¹ Washington Türkiye Büyükelçiliğine bağlı olarak bir Türkiye Tedarik Birimi kurulmuştur. Bu birim, ABD’den Türkiye’ye yapılacak direkt yardımlar için bir organizasyon merkezi olarak çalışacaktır.²² 1943 başında İngiltere’nin aracılık

¹⁹ Steinhardt, to the Secretary of State, 14/11/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1076.

²⁰ Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. II, s.643.

²¹ Memorandum by the Chief of the Division of Near Eastern Affairs to the Assistant Secretary of State, 29/01/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1092-1093.

²² The Turkish Ambassador to the Secretary of State , 09/02/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1093.

görevi sona erdiren kapsamlı bir plan Amerikan ve Türk yetkililer arasında kararlaştırılmıştır.²³

Dışişleri Bakanlığı Türkiye'ye yapılacak yardımları doğrudan yapmak için yazışmalar yaptığı sırada Kazablanka konferansında alınan "Türkiye İngiltere'nin sorumluluk alanındadır." kararı çalışmalarını durdurmuştur. Askeri Gereçler İkmal Dairesi Ortak Sekreterliği'nin Ödünç Verme ve Kiralama dairesine sunduğu 22 Ocak tarihli memoranduma göre; İngiltere Türkiye için teçhizat ihalelerinin tamamının hazırlanmasından ve sunulmasından sorumlu olacaktır. Ortadoğu üzerinden Türkiye'ye gönderilecek özel teçhizatlar, Ortadoğu'daki İngiliz Başkomutanlığı komutasında sevk edilecektir. Acil durumlar dışında, malzemenin gidiş yönlerinde değişiklik yapılmayacak, olabilecek değişiklikler, Cephane Tahsis Komisyonu'na bildirilecektir.²⁴ Türkiye bu durumdan memnun olmamıştır. Askeri ataşeler Cevat Aydınalp ve Tekin Arıburun bu kararın altında Türkiye'yi zayıf tutmak isteyen İngiliz-Rus emellerinin yattığına inandığını söylemiştir.²⁵ Türk yetkililerin bu tür görüşlerle öne çıkması artık Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı, yanında ABD'yi görme çabası olarak değerlendirilebilir.

ABD'nin bu konuda daha sonradan yaptığı diplomatik müdahale, Türkiye'ye ve diğer Ortadoğu ülkelerine doğrudan yapılacak yardımların önünü açmıştır.²⁶ Daha önceden hazırlanmış fakat Kazablanka Konferansında alınan karar sebebiyle Türkiye'ye verilmeyen antlaşma önerisi 1943 Martında Büyükelçi Ertegün'e verilmiştir.²⁷ Bu öneri, yardımın hangi şartlarda sağlanacağını belirttiği gibi, yardım edilen ülkelerin savaş sonrası ekonomik işbirliğinde bulunmasını da garanti altına almaya çalışmaktadır. Amerikan yardımını alan ülkeler savaş sonrası ekonomik yapılanmada, ABD ve aynı fikirde olan diğer devletlerle işbirliği içinde olacaktır.²⁸

²³ The Acting Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 05/03/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1094.

²⁴ Memorandum by the Combined Secretariat of the Munitions Assignment Board , 22/01/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1090.

²⁵ Memorandum of Conversation by Mr. George V. Allen of The Division of Near Eastern Affairs, 29/01/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1090-1092.

²⁶ Detaylı bilgi için bkz. yuk. s. 33.

²⁷ Memorandum of Conversation by the Assistant Secretary of State, 08/03/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1095.

²⁸ Department of State to The Turkish Embassy, 08/03/1943, **A.e.**, s.1096.

1943 yılı başında, savaşın Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da ve Sovyet cephesinde Müttefikler lehine dönmesiyle, ABD daha önce İngiltere üzerinden yaptığı yardımları direkt yapma kararı almıştır. Suudi Arabistan başlayarak, İran, Mısır ve Türkiye'ye yaptığı yardımları doğrudan yapmaya başlamıştır.²⁹ Başbakan Şükrü Saraçoğlu halkevlerinin kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmada, Amerika'nın Ödünç verme ve Kiralama kanunu çerçevesinde Türkiye'ye yaptığı yardımı arttırdığını ve eskiden İngiltere üzerinden yapılan yardımın bugünlerde direkt olarak yapılmasıyla Amerika'nın dostluk gösterdiği söylemektedir.³⁰

Savaşta çatışmalar bombalamalar gazetelerde tam sayfa yer alırken, Amerikan diplomatları savaş bittiğinde ABD'nin en büyük güç olması için çalışmaktadır. ABD bu zamana kadar İngiltere tarafından yönetilen alanlarda İngiltere'yi kıyıya iterek kendisini yeni bir pazara sokmaktadır. Nisan 1944'de ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilisi şöyle demektedir:

“ ... bu ülkede aşırı derecede artan üretimle ilgili savaş sonrası planlar yapmalıyız. Amerikan iç pazarının bu üretimin tamamını satın alması mümkün değildir, yabancı marketlere olan ihtiyacımız artmıştır.”³¹

Savaş süresince 1939-1945 yılları arasında %60 artan üretimin sürekliliğini sağlamak ABD'nin yeni pazarlara açılmasını gerektirmiştir.³² 1940'ların sonuna gelindiğinde ABD tek başına tüm dünya da üretilen ürünlerin yarısını üretmektedir.³³

Direkt olarak yapılacak Amerikan askeri yardımı ile, ABD'nin Türkiye'deki prestiji artacak bunun takiben siyasi ve ekonomik etki alanı oluşturulacaktır.1943 yılı başında Türkiye'ye yapılan askeri yardım en üst düzeye çıkmıştır. Müttefikler Ortadoğu'daki üstlerinden Türkiye'ye tank, uçak ve askeri malzeme sevkiyatını hızlandırmıştır.³⁴

ABD'nin Mihvere karşı savaş ilan etmesiyle sonuçlanan Pearl Harbor saldırısı, ABD rejimine muhtelif rejimlerin ülke için tehlikesini göstermiştir. Dünya

²⁹ Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, C. II, s.643.

³⁰ **Ayn Tarihi**, S. 111, s. 31

³¹ Zinn, **A People's History of the United States**, s.413.

³² Andrew J. Bacevich, **The Limits of Power**, New York, Metropolitan Books, 2008, s. 25.

³³ Westad, **The Global Cold War**, s. 30.

³⁴ Ray Brock, “Reich is Suppliant for Turkish Trade”, **The New York Times**, 21 Mart 1943, s. 8.

da oluşacak yeni tehlikelerin önlenmesi için ABD'ye benzer rejimlerin kurulması ABD Dış Politikasının temelini oluşturmuştur. Ortadoğu'ya ve Türkiye'ye direkt olarak yapılan ve gittikçe arttırılan askeri-ekonomik yardımlar ABD'nin bu uzun soluklu politikasına hizmet etmektedir. ABD Türkiye'ye destek sağlanmaması durumunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Orta Doğu'ya yayılmak için bir atlama tahtası olarak kullanmasından endişe etmektedir.³⁵ ABD'nin bu politikası, Ortadoğu'yu kendi sorumluluk alanı gören İngiltere tarafından kabul edilmese de İngiltere mevcut şartlar altında diplomatik mücadele ötesinde bir şey yapamamıştır. ABD-İngiltere arasındaki Ortadoğu üzerine yapılan diplomatik mücadele, ABD'nin genelde Ortadoğu'ya özelde de Türkiye'ye olan ilgisinin arttığını göstermektedir. ABD'nin yardımları direkt yapma yönündeki politikası ve İngiltere'ye karşı kararlı tavrı, yardımların sağlandığı ülkelerde askeri-siyasi olarak etkili olabilme mücadelesidir. Savaş sonrası bölgede meydana gelen askeri yapılanmalar, kurulan ABD üstleri de bunu destekler niteliktedir.

1942 sonunda Türkiye'ye ödünç verme ve kiralama yardımı kapsamında yapılan yardımlar büyük oranda artmış ve Mısır'dan gönderilen Tomahawk avcı uçakları Türk hava kuvvetlerini güçlendirmeye başlamıştır.³⁶ ABD Türkiye'ye bu kadar çok yardım etmesine karşılık savaşa girmesi konusunda ısrarlı olmaması yapılan yardımların daha uzun vadeli bir plan için düşünüldüğüne işaret etmektedir. ABD Başkanı Roosevelt'in kişisel danışmanlığını yapan Wendell L. Willkie 8 Eylül 1942'de Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile yaptığı toplantıda ABD'nin Türkiye'nin tarafsız kalma politikasını takdir ettiğini, bunun karşılığında ABD'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında yaptığı yardımları arttırarak devam edeceği garantisini vermiştir.³⁷ Willkie'nin ziyareti sonrası diplomatik çevrelerde Türkiye'nin savaş sonrasında da kendini ekonomik, politik ve askeri olarak birleşmiş milletlere bağladığı konuşulmaktadır.³⁸ Bundan kısa bir süre sonra ABD İskenderun'da yeni bir konsolosluk açma kararı almıştır, böylelikle Amerika Orta Doğu'ya hakim bir yerde konuşlanmaya başlamıştır. Takip eden yıllarda yapılan

³⁵ George S. Harris, **Troubled Alliance**, Washington, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972, s. 21.

³⁶ Ray Brock, "Diplomatic Shift Sensed in Turkey", **The New York Times**, 14 Haziran 1942, s.4.

³⁷ "Assurances Given Willkie in Turkey" **The New York Times**, 09 Eylül 1942, s.6.

³⁸ Ray Brock, "Turkey Heartened by Willkie's Visit" **The New York Times**, 09 Kasım 1942, s.4.

Amerikan yardımların toplandığı merkez İskenderun olmuştur.³⁹ 29 Ekim 1942 yılında yapılan Cumhuriyet kutlamalarda kullanılan Dodge araçlar, General Motors marka kamyonlar ve askerlerin giydiği botlar ve şapkalar Türkiye'ye yapılan yardımı somut bir şekilde göstermeye başlamıştır.

ABD gibi Türkiye de yardımların direkt olarak yapılmasını istemektedir. Türkiye'nin bu yöndeki talebini ve mevcut problemlerini ABD'ye iletmiştir.⁴⁰ Şükrü Saraçoğlu Steinhardt ile yaptığı görüşmede yardımların geciktirilmesinden ve farklı yerlere yönlendirmesinden şikâyet etmektedir.⁴¹ Londra'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Rauf Orbay da, Beyrut'ta Steinhardt ile yaptığı görüşmede İngiltere ile müttefik olduklarını ancak, savaş malzemelerinin vaktinde ve tam olarak gönderilmemesinden dolayı olası bir saldırıda Almanlara karşı yapılacak savunmanın çok sınırlı olacağını söylemektedir.⁴² Türkiye sorunu ABD'ye böyle yansıtmakla beraber, bu talebinin asıl sebebi İngiltere'ye olan güven problemidir. Türkiye savaş sonrasında oluşacak konjonktürde yalnız kalmamak için, daha güçlü bir müttefik ile işbirliği yapmak istemektedir ve buna İngiltere'den bağımsız olarak sahip olmak istemiştir.⁴³ ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu birimine göre Türkiye, İngilizlerin Sovyetler Birliği ile savaş sonrası için anlaşacağını ve İngilizlerin Sovyetler Birliğinin yayılmasına göz yumacağını düşünmektedir.⁴⁴ İnönü, Steinhardt ile yaptığı bir görüşmede Almanların yenilmesi sonucu oluşacak güç boşluğunun Sovyetler Birliği tarafından doldurulacağını, Avrupa ve Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalar izleyeceğini söylemektedir.⁴⁵

³⁹ Ray Brock, "Lend-Lease in Evidence" **The New York Times**, 2 Kasım 1942, s.4.

⁴⁰ Steinhardt to the Secretary of State, 06/03/1942, **FRUS, 1942**, Vol. IV s.680.

Steinhardt to the Secretary of State, 09/03/1942, **A.e.**, s.681.

Steinhardt to the Secretary of State, 26/06/1942, **A.e.**, s.700-701.

Steinhardt to the Secretary of State, 03/07/1942, **A.e.**, s.702-703.

Memorandum of Conversation by Mr. George V. Allen of The Division of Near Eastern Affairs, 29/07/1942, **A.e.**, s.703-704.

⁴¹ Steinhardt to the Secretary of State, 06/03/1942, **A.e.**, s.680.

⁴² Steinhardt to the Secretary of State, 09/03/1942, **A.e.**, s.681.

⁴³ Memorandum of Conversation by the Assistant Secretary of State, 08/03/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1096.

Memorandum by Mr. George V. Allen of The Division of Near Eastern Affairs, 16/03/1943, **A.e.**, s.1100.

⁴⁴ Memorandum by George V. Allen, 16/03/1943, **A.e.**, s.1099-1100.

⁴⁵ Steinhardt to the Secretary of State, 11/03/1942, **FRUS, 1942**, Vol. IV s.683.

ABD Ödünç Verme ve Kiralama kapsamında Türkiye'ye yapacağı yardımlara karşılık, Türk kromunun elde etmeye çalışmıştır. Steinhardt, Menemencioğlu ile görüşmesinde Akdeniz limanlarında yüklü miktarda askeri malzemenin Türkiye için beklemekte olduğunu, krom getiren gemilerin bu malzemeleri alıp dönebileceğini bildirmektedir.⁴⁶

Türkiye'ye gönderilen askeri malzemeler sadece Mihvere karşı alınmış bir askeri tedbir niteliğinde değildir. Kuvvetli bir Türkiye savaş sonrası konferanslarda Balkan konuları görüşülürken faydalı bir dost olabilecektir.⁴⁷ Steinhardt Türkiye savaşa girsin veya girmesin Türkiye'ye karşı yapılacak ekonomik, siyasi protestoların ölçülü olmasını tavsiye etmektedir. Steinhardt'a göre, şu andaki karmaşıklık içinde öngörülemeyen, savaş sonrasında ortaya çıkacak askeri veya siyasi konularda Türkiye ABD'ye büyük katkı sağlayacaktır.⁴⁸

ABD Dışişleri Bakanlığı, gönderilen askeri malzemeleri kabul eden ülkelerin bir takım zorunluluklar ve sorumluluklar altına girdiğini söylemektedir. Askeri malzemenin karşılığı ödenecektir, bu ödeme nakit, ürün, gayrimenkul ya da ABD Başkanının uygun gördüğü başka bir yolla yapılabilir. ABD'nin Türkiye'den beklediği karşılık bunlarla sınırlı değildir, Bakanlık Türkiye'nin savaştan sonra daha liberal ticari politikalar izlemesini istemektedir.⁴⁹ ABD savaşın en şiddetli günlerinin yaşandığı bir dönemde dahi savaş sonrası kutuplaşmayı göz önüne alarak, Türkiye'ye kendi izinden giden bir yol çizme çabasına girmektedir.

1944 yılının başında ABD Türkiye'ye yaptığı yardımları durdurmuştur. Türkiye'nin savaşa girmemesi ve özellikle Almanya'ya krom sevkıyatına devam etmesi İngiltere ile ilişkilerini bozmuştur. ABD ve İngiltere'nin birlikte yürüttükleri savaş politikası gereği olarak ABD de Türkiye'ye yaptığı yardımları kesmiştir. Moskova Konferansı sırasında Sovyetler Birliği, Türkiye savaşa girmediği takdirde yapılan silah yardımının hemen kesilmesini istemiştir. Sovyetler Birliği Türkiye'ye gönderilen silahların Almanya'ya karşı kullanmak için değil savaştan sonra Sovyetler Birliği'ne karşı kullanmak için olduğunu düşünmektedir. İngiliz heyetinin

⁴⁶ Steinhardt to the Secretary of State, 06/03/1942, **A.e.**, s.680.

⁴⁷ Cordell Hull, **The Memoirs of Cordell Hull**, C.II, Newyork, The Macmillan Company, 1948, s. 1376.

⁴⁸ Steinhardt, to the Secretary of State, 05/04/1944, **FRUS, 1944**, Vol. V s.824.

⁴⁹ Steinhardt to the Secretary of State, 01/04/1942, **FRUS, 1942**, Vol. IV s.691.

Türkiye ile görüşmeleri kesmesinin ardından Sovyetler Birliği-İngiltere ve ABD arasında bir dizi görüşmeler olmuştur. Bu görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği Türkiye'ye ayrılan askeri malzemenin başka yerlerde çok daha faydalı olacağını öne sürerek İngiltere ve ABD'nin yardımı durdurması için baskı yapmıştır.⁵⁰ Sovyetler Birliği'nin askeri başarıları beraberinde politik bir güç getirmiştir, Türkiye'ye yapılan yardımın kesilmesinde en büyük etki Sovyetler Birliği olmuştur.

İngiltere ile olan diplomatik gerginlik Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurduğu Nisan ayından itibaren yumuşamaya başlasa da ABD yardımı Eylül ayına kadar başlamamıştır. Bunun sebebi ise ABD hükümeti içinde Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nun savaş sonrası uygulaması üzerine oluşan farklı yaklaşımlardır.⁵¹ Yardımlar tekrar başladıktan sonra savaşın sona ermesi sebebiyle durdurulmuştur. ABD 1941 Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye 45.000.000 dolar değerinde askeri yardım sağlamıştır.⁵² Türkiye'ye sağlanan bu askeri yardımlar Türkiye'yi siyasi olarak ABD etki alanı içine sokmuştur. Türkiye'nin 23 Şubat 1945'te ABD ile imzaladığı Askeri Yardım Antlaşması yapılan askeri yardımların siyasal sonuçları olduğunu göstermiştir. Antlaşma Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılmasının bir şartı olarak imzalanmıştır.⁵³ Bu antlaşma, savaş süresince verilen askeri malzemenin nerede, ne amaçla kullanılabileceği gibi hükümlerin yanında, Türkiye'ye siyasal sorumluluklar da yüklemiştir. Antlaşmanın ikinci maddesi ile Türkiye, ABD'ye gerekli görülen, bilgi, hizmet ve kolaylıkları sağlamakla yükümlü kılınmıştır.⁵⁴

⁵⁰ **90. Cong. Rec.**, 1944, s. 2606, "Britain, U.S. Halt All Help to Turkey", **The New York Times**, 03 Mart 1944, s. 4.

⁵¹ **FRUS, 1944**, Vol. V s.904.

⁵² Reginbogin, **Faces of Neutrality**, s.159.

⁵³ Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği gün ABD ile imzaladığı bu antlaşma savaş ilanında ABD etkisini düşündürmektedir. Bu antlaşmadan 4 gün sonra, 27 Şubat 1945'te Türkiye Birleşmiş Milletler Bildirisini imzalamıştır. T.B.M.M. nin antlaşma ile ilgili oturumunda Bilecik Milletvekili Kasım Gülek, "tasdiki istenen antlaşma ile Birleşmiş Milletlere katılmamızın icaplarından birini daha yerine getirmiş olacağız." demektedir. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, C: 18, Dönem : 7, Toplantı : 2, Ankara T.B.M.M. Basımevi, 25 Haziran 1945

⁵⁴ Antlaşma metni için bkz. **Düştur**, Üçüncü Tertip, C.26, s. 1285-1288

B. Türkiye-ABD Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin ABD ile ekonomik ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'nın son döneminde hızla gelişmiştir. ABD'nin Türk ürünlerine ilgi göstermesi Türkiye'nin ihracatında ABD payının artmasına sebep olmuştur. Artan ticari ilişkiler sonucu ABD devlet destekli şirketlerle Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerini planlı olarak geliştirmiştir. "Türk Ürünlerini Öncelikli Alma Politikası" altında uygulanan ABD politikası, Mihver'e karşı ekonomik bir savaş olarak görülse de, sonuçları itibariyle Türkiye üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Gelişen ekonomik ilişkilerin yanında, Türkiye'nin siyasi alanda da ABD yakınlaştığı bu dönem Türkiye'nin içeride aldığı ekonomik tedbirlerin uygulanmasını etkilemiştir. Varlık Vergisi uygulamaları bu etkiyi göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1. ABD'nin Türk Ürünlerini Öncelikli Alma Politikası

ABD'nin Türk ürünlerini öncelikli satın alma politikasının öne sürülen amacı Almanya ile ekonomik alanda mücadele ederek savaşın süresini kısaltmaktır. Bu amaçla ABD, krom, bakır, antimon¹, molibdenum², yün, pamuk, gibi Almanya'nın ilgi gösterdiği ürünleri Almanya'dan önce alarak, Almanya'yı ekonomik olarak zayıflatmayı amaçlamıştır. Bunun yanında, Almanya'nın Türkiye pazarında olan etkisinin azaltılması Türkiye'yi siyasi anlamda daha özgür bırakacaktır. Savaş başladığında Türkiye'nin toplam ithalatının yarısının Almanya'ya olması Türkiye'yi siyasi alanda sınırlandırmıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçiliğinden deri, yün, tütün gibi ürünler hakkında stok durumu, 12 aylık dönemdeki üretim, ve bu ürünlerin Almanya'ya satışının önlenmesi için teklif edilecek fiyatları içeren detaylı bir rapor

¹ Cephane yapımında kullanılan sertleştirici etkisi olan metalik element.

² Çürümeye karşı direnç sağlayan krom ile birlikte paslanmaz çelik yapımında kullanılan metalik element.

hazırlanmasını istemiştir.³ Ankara Büyükelçiliği hazırladığı raporda, ekonomik savaş planlarının İngiltere ile ortak bir şekilde yürütülmesinin daha faydalı olacağını, İngiltere'nin düzensiz bir şekilde olsa bile bir satın alma programı olduğunu belirtmiştir. Rapora göre hazırlanacak programın İngiltere vasıtasıyla yürütülmesi, İngiltere'nin Türkiye'de yaygın ticari kuruluşları olması⁴ ve zaten Türkiye ile önemli ölçüde ticaretinin olması sebebiyle daha uygun olacaktır.⁵

Programın önündeki en büyük engel ise Türkiye'nin Almanya ile olan ticaret antlaşmasıdır. Buna göre Türkiye önceden hazırlanmış cetvelde belirtilen miktarda ürünü Almanya'ya göndermek zorundadır. ABD'nin yapacağı girişim bunun önüne geçemeyecektir, sadece Almanya'ya gönderilecek ürünlerin geciktirilmesini sağlayacaktır. Yani Türkiye antlaşmada geçtiği şekilde ürünü iki hasat dönemi içinde gönderecektir, ABD'nin müdahalesi sadece Almanların ürünü bir sonraki hasatta almalarını sağlayacaktır.⁶ Bir diğer sorun ise Türkiye'nin önünü alamadığı yüksek enflasyondur. Rapor özellikle serbest ekonominin içinde olan ürünlerin satın alınımının fiyatları yükselteceğini ve bunun Türkiye tarafından iyi karşılanmayacağını belirtmektedir.

ABD ekonomik savaşa çok büyük önem vermektedir. Bu sebeple ABD Ekonomik Savaş Komisyonu (BEW), USSC'e⁷ satın alımlarla ilgili son derece geniş yetkiler vermiştir. ABD Ekonomik Savaş Komisyonu'nun hazırladığı teklif, ABD'nin Türkiye pazarından alacağı ürünlerle ilgili olarak ne miktarda, hangi yolla alım yapılacağına dair bir plan belirlemektedir. Bu plana göre ABD bu alımı İngiltere aracılığıyla değil direkt olarak yapacaktır. Fakat satın alınacak ürünler İngiltere'nin almadığı ürünleri kapsayacaktır. Böylece ABD'nin programı İngiltere'nin programını destekleyen fakat ABD tarafından yürütülen farklı bir ekonomik girişim olacaktır.⁸

Bu girişim temel olarak Mihver devletlerinin şu anda satın aldığı ya da alma ihtimali bulunan tüm ürünlerin, mümkün olan en yüksek miktarda alınmasıdır.

³ The Secretary of State to the Charge in Turkey, 03/02/1942, **FRUS, 1942**, Vol. IV s.708-709.

⁴ İngiltere Türkiye'deki ticari faaliyetlerini United Kingdom Commercial Company (UKCC), üzerinden yürütmektedir.

⁵ The Charge in Turkey, to the Secretary of State, 26/02/1942, **A.e.**, s.710.

⁶ The Charge in Turkey, to the Secretary of State, 26/02/1942, **A.e.**, s.711.

⁷ Amerikan Ticari Şirketi, United States Commercial Company (USCC)

⁸ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 23/07/1942, **A.e.**, s.711.

USCC Türkiye yapılanmasını tamamlayana kadar satın alımların UKCC üzerinden yapılması kararlaştırılmış, ve Büyükelçi Steinhardt bu alımlar için tam yetkili kılınmıştır. Aşağıdaki tabloda Steinhardt'a satın alım için yetki verilen maksimum miktar ve fiyatlar, buna ek olarak daha önceden gerçekleştirilmiş alımlar belirlenmiştir.⁹

Ürün	Maksimum Miktar	Maksimum Fiyat (USD)	Satın Alınan Miktar	Gerçekleşen Fiyat (USD)
Afyon	Belirtilmemiş	\$30 / kg	2.200 Sandık	\$18.7 / kg
Antimon	205 Ton *	\$195 / Ton	205 Ton	Belirtilmemiş
Tiftik Yün	3.000 Ton	\$2330 / Ton	800 Ton	Belirtilmemiş
Bakır	8.000 Ton	\$717 / Ton	2000 Ton	\$620 / Ton
Yünlü Kumaşlar	\$1.000.000 a kadar satın alınabilecek ürünün tamamı.			Belirtilmemiş
Pamuk	18.000 Ton	\$444 / Ton		
Molibdenum	35 Ton	\$1715 / Ton		
Keten	2.000 Ton	\$500 / Ton		
Kenevir	4.000 Ton	\$500 / Ton		
Keten Tohumu	10.000 Ton	\$600 / Ton		

Tablo 1: ABD'nin alacağı Türk ürünlerinin miktarları ve fiyatları.¹⁰

Bu tabloda yer alan maksimum miktarlar nihai rakamlar değildir, bazı ürünler için belirtilen miktarın üstünde ürün fazlası olursa USCC almayı taahhüt etmiştir. İngiltere'nin mevcut olan tüm miktarı aldığı, zeytinyağı, yün ve koyun-kuzu-keçi-oğlak derisi gibi ürünlerin pazarına ABD'nin girmesi gerekli görülmemiş ve bu ürünlerde USCC herhangi bir yetki tanımamıştır. Yukarıdaki tabloda belirtilen ürünlerin dışında, ABD Dışişleri Bakanlığı Steinhardt'an sıvı-katı yağlar, keten tohumu, yer fıstığı, susam ve ayçiçeği tohumlarının satın alınma imkanlarının değerlendirilmesi istenmiştir.¹¹

⁹ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 23/07/1942, A.e., s.711-712.

*USCC bu elementin alımı için toplam \$100.000 ek bir bütçeyi Steinhardt'ın yetkisine vermiş, bunun dışında ürün fazlası olursa almayı da taahhüt etmiştir.

¹⁰ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 23/07/1942, A.e., s.712.

The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 17/08/1942, A.e., s.723.

¹¹ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 23/07/1942, A.e., s.711-713.

Steinhardt, İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı toplantıda yukarıda adı geçen ürünler ve buna ek olarak fındık gibi diğer bazı ürünlerle ilgili mevcut durumu Washington'a bildirmiştir. UKCC den sağlanan bilgilerle birlikte ABD'nin hangi ürünleri alacağı değerlendirilmiş ve planın etkili bir şekilde uygulanması için tedbirler alınmıştır. Hazırlanan rapora göre; afyon, antimon, bakır, molibdenum gibi ürünler ABD tarafından satın alınacak, zeytinyağı, yün, deri, keten tohumu, meşe palamudu, valeks¹² gibi UKCC'nin pazarında var olduğu ürünler ise İngiltere tarafından satın alınacaktır. Tiftik, keten, kenevir, susam, ay çekirdeği, yer fıstığı, gibi ihracatında sınırlamalar olan, Almanya'ya öncelikli olarak satılan ya da İngiltere'nin tamamını almadığı bazı ürünler içinse iki devlet aynı anda Türk hükümeti üzerinde baskı kurarak mümkün olduğu kadar çok ürün almaya çalışacaktır. Bunlara ek olarak raporda, yağ yapımında ve gıda sektöründe kullanılan fındığın Almanlar tarafından alındığı ABD'nin de bu pazara girmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Fındığın tren ile ulaşımı olmayan Karadeniz bölgesinde yetişmesi nakliye açısından önemli bir problem oluşturmuştur.¹³

Belirtilen limitler dahilinde ürünlerin alımı Steinhardt'ın yetkisine bırakılmıştır. Bu ürünleri nakliyesi depolaması gibi lojistik problemler USCC yetkilileri Türkiye'ye gelip yapılanmalarını tamamlayana kadar UKCC aracılığıyla Steinhardt tarafından idare edilecektir. ABD'nin satın aldığı ürünler ya da alım için antlaşma yaptığı ürünler Mihver cephesinde huzursuzluğa sebep olmuştur. Von Papen Türk Hükümeti'ne Clodius Antlaşması gereğince ihraç lisansına sahip olduğu ürünleri almakta karşılaştıkları zorluklardan bahsetmektedir. Benzer bir şekilde yağ yapımında kullanılan tohumların fiyatları sürekli dalgalanmaktadır, fiyatın en düşük olduğu nokta bile Almanya'nın belirlediği satın alım limitinin üstündedir. Almanya'yı hayal kırıklığına uğratan bir diğer ürün ise yünlü kumaşlardır. Stokları tükenen Almanya Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü kış savaşında yünlü üniformalara ve battaniyelere ihtiyaç duymaktadır ki, bunun tamamı ABD tarafından bağlanmıştı. Almanya'nın bu ürünü elde etmesini olanaksız kılmak için ABD İstanbul'da ve Anadolu'da üretilen az miktarda ürünü de hemen satın almaktadır.¹⁴

¹² Deri Sanayinde kullanılan meşe palamudundan elde edilen toz.

¹³ Steinhardt, to the Secretary of State, 02/08/1942, A.e., s.714-717.

¹⁴ Steinhardt, to the Secretary of State, 17/12/1942, A.e., s.726.

ABD Türkiye'den yaptığı ithalatları, İngiltere'nin tecrübelerinden de faydalanarak oldukça etkili sürdürmeyi başarmıştır. Almanya ile yapılan Ticaret antlaşması gereği, Almanya krom, bakır, antimon gibi hammaddeleri Türkiye'den alacak, karşılığında ise aynı değerinde savaş malzemesi, demir ve çelik verecektir.¹⁵ Savaşın son döneminde, Almanların Türkiye'den alacakları ürünlerin karşılığını teslim etmede gecikmesi ve dolayısıyla Türkiye'nin ithalatını geciktirmesi ABD'yi Türk ürünlerini çok yüksek fiyatlara en hızlı şekilde alma zorunluluğundan kurtarmıştır. Buna rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı Türk ürünlerini almaya devam etmiştir. Türkiye'den yapılan ithalatın asıl amacı ABD'nin Türkiye pazarında ki konumunun güçlendirilmesi olduğu için ABD kendi ihtiyaç duyduğunun ötesinde bir alım yapmıştır. Beraberinde bu ürünlerin nakliyesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sorunun çözümü için ABD ihtiyaç önceliğe göre bir program hazırlamış ve ürünleri 4 farklı kategoride, ihtiyaç duyulan miktarları ile birlikte listelemiştir. Listenin dışında kalan ürünler ise depolanma için Mısır'a gönderilecektir.

ABD Türkiye'den satın alma politikasını arttırarak devam ettirmesinde ki bir başka amaç da fiyatların düşmesini önleyerek Almanya'nın borcunu ödemesini zorlaştırmaktır. Hatta Steinhardt Türkiye'deki fiyatları yükselterek Almanların açıklarını kapatmasını zorlaştırmayı düşünmektedir. ABD uyguladığı bu politika sayesinde Almanya'ya ihraç için paketlenmiş, nakliye bekleyen ürünleri almayı başarmıştır. ABD aynı zamanda yağ yapımında kullanılan susam, ayçiçeği gibi tohumların fiyatlarını arttırarak Almanya'nın ihtiyacının sadece yarısını alabilmesi sağlanmıştır.¹⁶ Bu alımlarla Almanya'ya birinci kalite tiftik satılmasının önüne geçilmiş, Almanların alacağı bakır miktarı kısıtlanmış, ve Türkiye ile ticari antlaşmaları olan Macaristan, Romanya gibi Mihver devletlerine de Türk ürünlerinin satışı kısmen önlenmiştir.¹⁷

¹⁵ MacMurray, to the Secretary of State, 17/10/1941, **FRUS, 1941**, Vol. III s.964-966.

¹⁶ The Charge in the UK to the Secretary of State, 05/01/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1111.

The Charge in the UK to the Secretary of State, 27/01/1943, **A.e.**, s.1113.

The Secretary of State to the Ambassador in the UK, 12/02/1943, **A.e.**, s.1114.

The Secretary of State to the Ambassador in the UK, 12/02/1943, **A.e.**, s.1116.

The Secretary of State to the Ambassador in the UK, 12/02/1943, **A.e.**, s.1117.

Steinhardt, to the Secretary of State, 18/02/1943, **A.e.**, s.1118.

¹⁷ The Charge in the UK to the Secretary of State, 04/03/1943, **A.e.**, s.1118.

The Charge in the UK to the Secretary of State, 03/04/1943, **A.e.**, s.1123-1125.

İngiltere ve ABD Türkiye'den öncelikli satın alma politikalarını sürdürürken Alman ekonomi uzmanı Clodius'un 31 Martta süresi bitecek Türk-Alman ticaret antlaşmasını yenilemek için Türkiye'ye gelmesi, ABD Ankara Büyükelçiliği'ni hareketlendirmiştir.¹⁸ Aynı zamanda Sovyetler Birliği ve İngiltere'de bu antlaşmanın yapılmaması için Türkiye'ye baskı uygulamaktadır. ABD Türkiye'nin Almanya ile yeni bir ticaret antlaşması yapmasını istememekte, bunun karşılığında Almanya'ya satılacak tüm ürünleri almayı taahhüt etmektedir. Almanya ise Ekim 1941 de yaptığı 18 aylık antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirememiştir. Almanya taahhüt ettiği ürünlerin ancak %40'ını göndermiştir ve bu ürünlerin içinde savaş malzemesi bulunmamaktadır.¹⁹

Steinhardt 22 Mart'ta Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmede ABD'nin Mihver devletlerine karşı ekonomik bir savaş yürüttüğünü, ve Türkiye'nin, hayati çıkarlarını göz önüne alarak, savaşın süresini kısaltmak ve Müttefik zaferini sağlamak için işbirliği yapması gerektiğini söylemiştir. Menemencioğlu, Almanlara mevcut antlaşma gereği Almanya'ya satılacak ürünlerin geciktirilmesi konusunda kendisine güvенеbileceklerini, Almanların antlaşma gereğince karşılık olarak verecekleri ürünler Türk sınırlarına girmeden Almanya'ya stratejik bir ürün göndermeyeceklerini ve Almanların da böyle bir teslimatı yapacak durumda olmadığını söylemiştir. Menemencioğlu Clodius ile yapacağı antlaşmada Almanya'ya karşı politik olarak mahcup olmamak için bir sonuca varacağını, fakat bunu yaparken ABD'nin kaygılarına dikkat edeceğini söylemiştir. Menemencioğlu Steinhardt'ı, Almanya'nın mevcut borçlarını öne sürerek antlaşmadan kaçacağına ve bir antlaşma yapmak zorunda kalırsa teslimatları geciktirmek için elinden geleni yapacağını söylemiştir.²⁰ Bu sonuç Steinhardt'ı tatmin etmeye yetmiştir, Türkiye açısından bakıldığında ise kendisini somut olarak bağlayan hiçbir şey kararlaştırılmamıştır. ABD'ye sağlanan garantiler sözlü olarak "elimden gelen her şeyi yapacağım" gibi bir genişlik ile verilmiştir. Bu tür sözlü garantiler Türkiye'nin savaş yılları boyunca uyguladığı, kendine hareket alanı açan politik manevralardır.

¹⁸ "Clodius Due to Visit Turkey", **The New York Times**, 05 Mart 1943, s. 4.

¹⁹ Ray Brock, "Reich is Suppliant for Turkish Trade", **The New York Times**, 21 Mart 1943, s. 8.

²⁰ Steinhardt, to the Secretary of State, 22/03/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1121-1122.

Menemencioğlu, bir yandan Clodius ile antlaşma müzakereleri yaparken, diğer taraftan da ABD'ye antlaşmalarının ne aşamada olduğu ile ilgili bilgi vermektedir. Steinhardt'la 30 Mart'ta yaptığı görüşmede fiyatlar kararlaştırılmadan antlaşma yapmayacağını ve fiyatlar konusunda antlaşmanın zor olacağını söylemektedir. Menemencioğlu ayrıca Clodius'un Ankara'ya eşiyile birlikte geldiğini ve ziyaretin keyfini çıkarmaları sebebiyle antlaşmaların uzun sürede sonuçlanacağını söylemiştir.²¹ Başka bir görüşmede ise Clodius ile fiyatlar konusunda antlaşmanın mümkün olmadığını, bu nedenle yeni bir antlaşma yapılmayıp 1941 antlaşmasının süresinin uzatılacağını söylemiştir.²² Bu görüşmelere paralel olarak, Anadolu Ajansı 18 Nisan'da yaptığı bildiriye Almanya-Türkiye arasındaki ticari görüşmelerin karşılıklı anlayış ve samimiyet içinde gerçekleştiğini ve temel olarak Ekim 1941 antlaşmasının yenilendiğini bildirmektedir.²³ Bu antlaşma ile Türkiye Almanya ile 120.000.000 Mark değerinde ürün takasını kabul etmiştir.²⁴ Türkiye'nin Almanya ile yaptığı ticaret antlaşması ABD Ekonomik Savaş Bakanlığına göre uygulamadan uzaktır. Çünkü Türkiye Almanya'ya göndereceği kromu sadece savaş malzemesi karşılığında gönderecektir. Almanya'nın savaş malzemesine bu kadar ihtiyaç duydukları bir zamanda Türkiye'ye silah göndermesi mümkün olmayacağından, bu antlaşma uygulanamayacaktır.²⁵

Türkiye, ABD'nin bu politikasından ekonomik olarak faydalanmıştır. Bu politika İngiltere'nin yanında ABD'nin de pazara girmesiyle Türkiye'yi Almanya'ya olan ekonomik bağılılığından kurtarmıştır. Türkiye sattığı zirai ürünler ve hammaddeler için daha yüksek fiyattan alıcı bulmuştur. Fiyatların yükselmesiyle, Almanya da kendi sattığı ürünlerin fiyatını yükselterek dengeleme yoluna gitmiştir. ABD'nin ekonomik alanda yürüttüğü bu savaşın başarıya ulaştığını söylemek doğru olmayacaktır. Savaşın en şiddetli döneminde ABD Mihver'e yapılan stratejik ürünlerin ihracatın azaltılmasını sağlayamamıştır. ABD ve İngiltere'nin Mihver devletlerine yapılan ihracatı engelleme politikasına rağmen Türkiye'nin 1943 yılında Almanya'ya yaptığı ihracat artarak devam etmiştir. 1942 yılının tamamında 3.117

²¹ Steinhardt, to the Secretary of State, 31/03/1943, **A.e.**, s.1123.

²² Steinhardt, to the Secretary of State, 12/04/1943, **A.e.**, s.1126.

²³ Steinhardt, to the Secretary of State, 19/04/1943, **A.e.**, s.1127.

²⁴ "German-Turkish Trade Pact", **The New York Times**, 20 Nisan 1943, s. 10.

²⁵ "European Neutrals Still Supply Nazi", **The New York Times**, 27 Ocak 1944, s. 10.

Ton olarak gerçekleşen bakır ihracatı, 1943 yılının Haziran ayına kadar 3.610 Ton olarak gerçekleşmiştir. Pamuk ve diğer tarımsal ürünlerde ihracat artarak devam etmiştir.²⁶ Bu artışın sebebini Steinhardt, 1943 yılında Almanların Balkanlardaki tüm nakliye yollarını ele geçirmiş olmasına, köprülerin yapılmış olmasına ve Almanya ile yapılan 1941 Ekim Ticaret antlaşmasına bağlamaktadır²⁷ Gerçekte ise bu artış savaşın şiddetlenmesi ve Türkiye'nin savaşan iki tarafla olan ticaretini sürdürmesinin sonucudur.

Türkiye'nin ABD'ye satacağı ürünler ne miktarda satılacağı, daha önceden yapılmış Clodius antlaşmasına sadık kalarak belirtildiği için Almanya üzerinde yıkıcı bir etki sağlayamamıştır. Başarıya ulaşması için zaman gerektiren bu gibi ekonomik politikalar savaşın hızlı atmosferi içinde yavaş kalmış ve savaşta somut bir fayda sağlamamıştır. ABD'nin Türk ürünlerini satın alma politikası Türkiye'nin ihracatını hızla arttırmıştır. 1943 yılında Türkiye'nin ihracatı 1942 yılına göre yaklaşık %55 artarak, 165 milyon TL'den 257 milyon TL'ye çıkmıştır.

ABD'nin Türk ürünlerine yönelik bu politikası savaş için çok faydalı olmamakla birlikte, ABD'nin Türkiye pazarına girmesini sağlamıştır. ABD'nin, savaşın getirdiği aciliyet içinde İngiltere'nin satın alma programına destek vermesi gerekirken, daha zor ve uzun bir süreç olmasına rağmen kendi şirketlerini kurarak bu politikasını sürdürmesi bağımsız olarak Türkiye pazarında yer alma çabasıdır. İkinci Dünya Savaşı ile İngiltere'nin gücünün büyük ölçüde çökmesi, ABD'ye beklediği fırsatı vermiş, ve ABD Türkiye üzerindeki ekonomik etkisini arttırmıştır.

Ülkeler	Almanya		ABD		İngiltere	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1943	76.6	61.1	4.8	52.7	32.3	27.8
1944	50.2	52.8	7.6	55.6	29.5	51.3
1945	0.7	0.0	22.2	95.9	29.4	32.6

Tablo 2 : Türkiye'nin 1943-1945 yılları arası ticari ilişkileri. ²⁸ Rakamlar Milyon TL'dir.

²⁶ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 17/07/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1141-1142.

²⁷ Steinhardt, to the Secretary of State, 27/07/1943, **A.e.**, s.1142-1143.

²⁸ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı**, C.15 , Ankara, Hüsütabi Basımevi, 1946, s.349-350

Tablo 2’ de görüldüğü üzere ABD’nin Türkiye ticaretindeki payı 1943 yılından itibaren hızla artmış, savaş sonuna gelindiğinde ABD Türkiye’nin dış ticaretinde en önemli ülke konumuna gelmiştir. ABD Türkiye pazarında etkisini arttırırken İngiltere’nin Türkiye’nin ihracatındaki payı 1945’te yaklaşık %40 azalarak 32.6 Milyon TL’ye gerilemiştir.

Türkiye için 1943 yılında uygulanmaya başlayan bu ekonomi politikası daha önceden farklı ülkeler için de kullanılmıştır. 1940 Haziranında ABD kongresi Latin Amerika ülkelerinin Almanya ile ticari ilişkilerini kesmek amacıyla \$500.000.000 tutarında bir bütçeyi onaylamıştır.²⁹ ABD Moskova Büyükelçisi Harriman, 1944 başında, “ekonomik yardım, Avrupa’nın politik olaylarına istediğimiz şekilde yön verebilmek için en etkili silahtır.” demektedir.³⁰ ABD savaşa girdikten kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Cordell Hull yaptığı açıklamada şöyle demektedir:

“Uluslararası ilişkilerde yeni bir sisteme gidilirken, ticaret ve diğer ekonomik faaliyetler çok büyük ölçüde ABD’nin çevresinde dönecektir. Biz bu liderliği ve onunla gelen sorumluluğu ilk olarak kendi ulusal çıkarlarımız için kullanacağız.”³¹

ABD’nin dış politikasında yer alan siyasi gelişmeler incelendiğinde bunun ekonomik alanda öncüleri olduğu görülmektedir. ABD’nin finansal destek paketleriyle donatılmış ekonomi politikaları, siyasi etki oluşturmak için oldukça başarılı bir araç olmuştur. ABD’nin Türk ürünlerini öncelikli alma politikası, stratejik açıdan önemli ürünleri Almanya’nın satın almasını önlemek amacıyla uygulamaya konulmuştur. Bu ekonomik programın uygulamaya konmasıyla elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde ise başta krom olmak üzere birçok stratejik önemi olan ürünün Almanya’ya satılmasını önlemediği, buna karşılık Türkiye pazarında ABD etkisinin arttığı sonucuna varılmaktadır.

²⁹ Cordell Hull, **Memoirs of Cordell Hull**, New York, The Macmillan Company, 1948, C. I, s. 828.

³⁰ Zinn, **A People’s History of the United States**, s.414.

³¹ **A.y.**

2. Varlık Vergisi Kapsamında Türkiye- ABD İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'yi dış politikada olduğu gibi ekonomik alanda da zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Varlık Vergisi Kanunu Türkiye'nin acil ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak, piyasada dolaşan paranın bir bölümünü vergi olarak geri alıp enflasyonu düşürmek ve savaş vurguncularını hedef alarak kamuoyunda oluşan hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla kabul edilmiştir. 12 Kasım 1942-15 Mart 1944 tarihleri arasında 16 ay süreyle yürürlükte olan kanun, uygulamasının çok katı olması, daha çok azınlıkların vergilendirmesi sebebiyle eleştirilmiştir.

Aslında bu tür vergiler savaş zamanı dünya da oldukça yaygın olarak uygulanan vergilerdir. Ülkeler olağan yollardan sağlayamadığı gelirleri olağanüstü yollardan elde etme yoluna gitmiştir. Örneğin, İngiltere 1940 yılının Nisan ayından itibaren aşırı kazançlar üzerine vergi getirmiştir. Buna göre belirli limitin üzerinde elde edilen karlara %100 oranında vergi getirilmiştir.³² 24 Kasım 1941'de Moskova Radyosu bekârlar ve çocuksuz çiftler üzerine yeni vergiler getirildiğini ilan etmektedir.³³ 1933 yılından itibaren sistematik olarak savaşa hazırlanan Almanya'da bile vergilerin neredeyse ikiye katlandığı basında yer almaktadır.³⁴ Uzak Doğu'da, Japonlar savaş giderlerini karşılamak için farklı vergiler koymuşlardır. Öyle ki Çin'in işgal edilen bölgelerinden biri olan Pienkwan'da 12'si evcil hayvanlar üzerinde olmak üzere toplam 77 çeşit vergi toplanmıştır.³⁵ Avustralya'da gelir vergisi %30 arttırılmıştır.³⁶ ABD'de ise mükellef sayısının ve vergi türlerinin büyük artış göstermesinden kaynaklanan problemler konuşulmaktadır.³⁷ Bu olağanüstü vergilerin Türkiye'deki yansıması da Varlık Vergisi'dir. Varlık Vergisi, 12 Kasım 1942 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmak suretiyle uygulamaya konmuştur. Vergi, 4305 sayılı kanunun birinci maddesinde vergi servet ve kazanç sahiplerinin

³² " Britain Will Take All Excess Profit", **The New York Times**, 30 Mayıs 1940, s.2.

³³ " Soviets Taxes Childless Persons", **The New York Times**, 25 Kasım 1941, s.8.

³⁴ " Germany's Taxes Multiplied By War", **The New York Times**, 02 Ocak 1942, s.51.

³⁵ "Chinese Are Crushed With Japanese Tax", **The New York Times**, 23 Temmuz 1942, s.7.

³⁶ "Australia Increases Income Tax by %30", **The New York Times**, 13 Şubat 1943, s.4.

³⁷ "Tax Day Poses Larger Task Than Ever Before", **The New York Times**, 15 Mart 1942, s.E 7.

servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden ve bir defaya mahsus olmak üzere alınan bir vergi olarak tarif edilmektedir.³⁸

Varlık Vergisi, Türkiye-ABD arasındaki siyasi ilişkilerin ekonomik alanda bir yansıması olması bakımından önem taşımaktadır. Türkiye-ABD arasında siyasi ilişkilerin gelişmeye başladığı 1943 yılının ilk aylarından itibaren verginin uygulamasında ABD'ye karşı bir yumuşama olduğu görülmektedir. Türkiye, askeri ve siyasi alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da, mevcut dengeleri gözeterek hareket etmiştir. ABD de Varlık Vergisi uygulamasını dikkatle takip etmiş ve zaman zaman Türkiye ile temasa geçerek verginin uygulamasına müdahale etmiştir.

Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmesinden hemen sonra, 16 Kasım 1942 de ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta vergiden bahsetmiş, verginin amaçları, uygulaması hakkında Başbakan Saraçoğlu'nun açıklamalarına ve kanun metnine paralel bilgiler vermiştir.³⁹ Verginin tüm ülkede büyük bir hızla uygulamaya başlamasının ardından Steinhardt, Amerikan tüccarlarının nakliyyeyi yapmadan Türk müşterileriyle teyitleşmelerini tavsiye etmektedir.⁴⁰ Steinhardt'ın Türk yetkililerle konuyu görüşmemesini tavsiye eden Hull, verginin Mihver üzerindeki etkisinin, ve Türkiye'ye bu konuda diğer devletler tarafından yapılan başvuruların öğrenilmesini istemiştir. Dışişleri Bakanlığı konunun Türkiye'nin içişleri ile ilgili olduğunu belirtmesine rağmen müdahaleden kaçınmamıştır. Örneğin, Robert Koleji için tarh olunan vergi ile ilgili olarak, Hull Robert Koleji yöneticilerinin Türk Hükümetinin kendilerine karşı olan tutumunu izlemek için vergiyi ödemeye niyetli olmadıklarını bildirmektedir. ABD Türkiye'nin kuruma kesilen vergi kadar, ek ödenek çıkarmasını beklemektedir.⁴¹

ABD Büyükelçiliği vergilendirmeler ile ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada itirazlarda bulunmuştur. Bu itirazlar fazla vergilendirilen Amerikan şirketleri ve Amerikan vatandaşlarının vergilerinde indirime gidilmesi ile ilgilidir.⁴² Türk Hükümeti, Steinhardt'ın bu notalarını dikkate

³⁸ **Düstur**, 3. tertip, C. 24, s.9.

³⁹ Steinhardt, to the Secretary of State, 16/11/1942, **FRUS, 1943**, Vol. IV s. 1077.

⁴⁰ Steinhardt, to the Secretary of State, 26/12/1942, **A.e.**, s. 1078.

⁴¹ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 13/01/1943, **A.e.**, s.1078-1079.

⁴² Steinhardt, to the Secretary of State, 19/01/1943, **A.e.**, s.1079-1081.

olarak 2 gün içinde Amerikan petrol şirketine⁴³ ait tankerlerin üzerindeki haczi kaldırmıştır. Steinhardt bu durumu Menemencioğlu'nun verdiği garantilerin yerine getirilmeye başlanıldığı yönünde değerlendirmektedir.⁴⁴

Menemencioğlu bu konuda sağladığı esneklikle Amerikan kamuoyunun konunun üzerine düşmesinin önüne geçmiş ve Amerika ile çeşitli alanlarda sürdürülen işbirliğinin devamını sağlamıştır. Bunun yanında Türkiye'nin ABD'nin ihracatı ile ilgili verdiği garantiler, ticari ilişkileri sürdürmenin yanında siyasi olarak da yakınlığın devamını amaçlamıştır. Türkiye Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün, ABD'leri tüccarların varlık vergisi sebebiyle herhangi bir maddi zarara uğramayacağını garantisini vermiştir.⁴⁵ ABD'de aynı şekilde Türkiye'yi vergi meselesi yüzünden karşısına almaktan çekinmiştir. Türkiye Büyükelçiliğine ulaşan raporlara göre ABD Dışişleri Bakanlığı vergiye misilleme olarak Türkiye'ye ambargo uygulamaya başlamıştır. Bakanlık Steinhardt'a gönderdiği telgrafta bunu yalanladığı gibi, mevcut dengeler nedeniyle mümkün olduğu kadar Türk Hükümetini rahatsız edecek durumlardan kaçınılmasını istemiştir.⁴⁶

ABD basını, Varlık Vergisi'nin şiddetle uygulandığı savaşın denge döneminde vergi ile ilgili haber yapmamıştır. Almanya henüz üstünlüğünü kaybetmiş değildir ve Almanya ile saldırmazlık paktı olan Türkiye'yi Varlık Vergisi ile ilgili eleştirerek Mihver'e daha da yakınlaştırmaktan çekinmişlerdir. ABD de savaşan diğer ülkeler gibi basını üzerinde baskı kurmuş, bazı haberleri basına sızdırmadığı gibi gazetede yer alan haberlerde yayınlanmadan kontrol edilmiş ve sansürlenmiştir.⁴⁷ The New York Times'in sert eleştiriler içeren haberlerinin yer aldığı 1943 Eylül ayında ise savaş Müttefiklerin lehine dönmüş, Almanların yenilgisi muhtemel görülmeye başlanmıştır. Olayların Anglo-Amerikan müdahalesini kısıtladığı, memnun olmamalarına rağmen bir diplomatik hamle yapmaktan çekindikleri Amerikan

⁴³ Socony-Vacuum Oil Company

⁴⁴ Steinhardt, to the Secretary of State, 22/01/1943, **A.e.**, s. 1082.

⁴⁵ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 29/01/1943, **A.e.**, s.1082-1083.

Steinhardt, to the Secretary of State, 30/01/1943, **A.e.**, s. 1083.

The Department of State to the Department of Commerce, 04/02/1943, **A.e.**, s. 1083-1084.

⁴⁶ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 23/01/1943 **A.e.**, s.1082.

⁴⁷ President Roosevelt to Prime Minister Churchill, 04/10/1943, **FRUS, 1943**, Vol. I, s.538-539.
Prime Minister Churchill to President Roosevelt, 13/10/1943, **A.e.**, s.557.

basınında yer almaktadır.⁴⁸ ABD'nin bu çekincesi Dışişleri Bakanı Cordell Hull' un ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt'a gönderdiği telgrafta açıkça belirtilmektedir. Hull verginin uygulamasında azınlıklara yönelik ayrımcılık yapıldığı Amerikan kamuoyunda yayılırsa bunun Türkiye-Amerika ilişkilerine zarar vereceğini söylemektedir.⁴⁹ Amerikan ve İngiliz basının da verginin şiddetle uygulandığı bu dönemde (Ocak 1943) eleştirel yazıların yer almaması buna bağlıdır. The New York Times'a göre, Türk Hükümeti planını uygulamaya koymak için en doğru zamanı seçmiştir. Türk Hükümeti'nin hareketlerine karşı çıkacak demokrasilerin uygar insanları merhametsiz bir düşmanla ölüm kalım mücadelesindedir.⁵⁰

Varlık Vergisi'nde tahakkuk, tahsilât tutarları incelendiğinde de ABD'nin diğer birçok ülkeye göre daha az vergilendirildiği görülmektedir. Değerlendirmelerde Müslüman Türkler ile Gayri Müslim azınlık arasında farklılıklar görünürken,⁵¹ yabancılarla gayrimüslim tebaa arasında da tarh olunan vergiler ve yapılan tahsilatlar arasında büyük farklılıklar vardır. Yabancılara getirilen toplam 73.697.652 Lira verginin sadece %57,72 si tahsil edilirken,⁵² tüm mükelleflerden yapılan tahsilatın tahakkuka oranı % 74.3 tür.⁵³ Bunun yanında, yabancı sermayeli şirketlerde kendi içinde tabi olunan ülkeye göre farklı düzeyde vergilendirilmiştir. Örneğin, Yunan, Yugoslav, İtalyan şirketleri ağır vergiler ödemek zorunda kalırken, Fransız, Alman, Bulgar şirketleri daha hafif vergilendirilmiştir. Amerikan ve İngiliz şirketleri ise çok daha az vergi ödemek zorunda bırakılmıştır.⁵⁴ Vergilendirmede ülkeler arasındaki bu farklılığın sebebi, Türkiye'nin kritik dengelerin olduğu bu dönemde dikkatleri üzerine çekmek istememesidir. Bu amaçla İngilizler' in 6.447.470 Lira olan vergisi 2.828.049 Lira'ya indirilmiştir, benzer şekilde Amerikalıların vergisi 666.000 den 411.000'e düşürülmesine rağmen hiçbir Amerikalı varlık vergisi vermemiştir. Yabancılar için kanunen olmasa bile

⁴⁸ C.L. Sulzberger, "Ankara Tax Raises Diplomatic Issues", **The New York Times**, 12 Eylül 1943, s.12.

⁴⁹ The Secretary of State to the Ambassador in Turkey, 13/01/1943, **FRUS, 1943**, Vol. IV s.1078.

⁵⁰ "Turkish Action Condemned", **The New York Times**, 28 Eylül 1943, s.24.

⁵¹ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951, s. 102.

⁵² Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s. 124-125.

⁵³ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul, İletişim Yayınları,2000, s.221.

⁵⁴ "The Turkish Minorities", **The New York Times**, 17 Eylül 1943, s.20.

uygulamada icraya gidilemediği için bu vergiler tahsil edilememiştir.⁵⁵ Türkiye bu şekilde Amerikan şahıs ve şirketlerine şikayet zemini bırakmamayı hedeflemiştir.

The New York Times gazetesi “Türk Vergisi Yabancı İşletmeleri Öldürüyor” başlıklı yazısında Hıristiyan ve Yahudi işletmeleri için tarh olunan verginin Müslüman Türk işletmeleri için yapılan vergilendirmeden çok daha ağır olduğunu söylemektedir.⁵⁶ New York Times ise sadece İstanbul için öngörülen verginin yaklaşık 344.000.000 Lira olduğunu bunun tüm Türkiye’de tedavülde olan paranın yarısına eşit olduğunu yazmıştır.⁵⁷ The New York Times Türkiye’nin Varlık Vergisi sebebiyle huzursuz olduğunu, azınlıkların bu vergiye karşı olduklarını ve örneğine rastlanmayan bu verginin Hıristiyan ve Yahudi çevrelerinde ve yabancı diplomatlar arasında tartışıldığını bildirmektedir.⁵⁸

Varlık Vergisi ABD kamuoyunda eleştirilmeye başlayınca, Türk Hükümeti geri adım atarak verginin tasfiye sürecini başlatmıştır. Hartford’ta 14 Kasım günü geniş katılımlı bir miting düzenleyen Amerikalı Ermeniler Varlık Vergisini ve Türk Hükümetini şiddetle eleştirmiştir.⁵⁹ 9-13 Eylül 1943 tarihleri arasında, New York Times gazetesinin ortaklarından olan Cyrus Leo Sulzberger’in⁶⁰ yazdığı yazılar sert başlıklar altında Varlık Vergisi uygulamasını eleştirmiştir. Sulzberger’in 10 Eylül 1943’te yayınlanan yazısı, vergiyi eşi benzeri görülmemiş bir finansal yöntem olarak değerlendirmekte, verginin potansiyel diplomatik ve politik sorunlar içerdiğini söylemektedir.⁶¹ Gazetede yer alan bu haberlerden sonra iki grup mükellef için tahsil edilmemiş vergilerin silinme yetkisi Maliye Bakanı’na verilmiştir.⁶² 17 Eylül 1943’te, yani yazıların çıkmasından 4 gün sonra, kabul edilen bu ek madde, ABD kamuoyunun Türkiye üzerinde sahip olduğu etkiyi göstermektedir.⁶³ Varlık vergisi ile çalışma kamplarına gönderilen borçluların serbest bırakılması yönündeki karar 2

⁵⁵ Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, s. 126.

⁵⁶ C.L. Sulzberger, “Turkish Tax Kills Foreign Business”, **The New York Times**, 11 Eylül 1943, s.7..

⁵⁷ C.L. Sulzberger, “Turkish Tax Kills Foreign Business”, **The New York Times**, 11 Eylül 1943, s.7.

⁵⁸ C.L. Sulzberger, “Turkey Is Uneasy Over Capital Levy”, **The New York Times**, 09 Eylül 1943, s. 20.

⁵⁹ **89 Cong. Rec.**, 1943, s. 10053.

⁶⁰ The New York Times’in ortaklarından olan Sulzberger’in ABD hükümetine yakın bir isim olduğu bilinmektedir. Zinn, **A People’s History of The United States**, s. 551.

⁶¹ C.L. Sulzberger, “Premier Defends New Turkish Tax”, **The New York Times**, 10 Eylül 1943, s. 8

⁶² **Düster**, 3. tertip, C.24, s.1704.

⁶³ Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, s. 152.

Aralık'ta kamuoyuna duyurulmuştur.⁶⁴ İnönü Kahire konferansı içi yola çıkmadan 48 saat önce ise yükümlüler serbest bırakılmıştır.⁶⁵ Böylece Türkiye konferansta böyle bir konunun tartışılmasının önüne geçmiştir.

⁶⁴ "Turkey Frees Debtors", **The New York Times**, 06 Aralık 1943, s. 14.

⁶⁵ C.L. Sulzberger, "Inonu Met in Cairo With Allied Chiefs", **The New York Times**, 08 Aralık 1943, s. 2.

SONUÇ

Türkiye-ABD ilişkileri ele alındığında iki devlet arası ilişkilerin Osmanlı Devletinden İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde süreklilik gösterdiği göze çarpmaktadır. Ticaret ve misyonerlik faaliyetleriyle başlayan Osmanlı-ABD ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılında bazı değişikliklere uğramasına rağmen genel olarak geçmiş ilişkilerin devamı niteliğindedir. Türkiye ile ABD arasındaki siyasi yakınlaşma esas olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlamıştır. İki devlet arasındaki ilişkiler ABD'nin kuruluşundan hemen sonra başlamasına rağmen İkinci Dünya savaşına kadar olan dönemde siyasi anlamda çok yakın olmamıştır. Bunun sebebi ABD'nin uluslararası sistemde yerini alma mücadelesidir. Amerika kıtasında mutlak hakimiyeti sağlayan ABD, öncelikle ticaretin ana merkezi olan Uzak Doğu üzerinde mücadele etmiştir. İkinci Dünya Savaşından itibaren ise petrol rezervleri açısından olduğu kadar stratejik önemi olan Ortadoğu'ya yönelmiştir.

ABD ile ilişkileri Türkiye güvenliği açısından değerlendirirken Türkiye'yi uluslararası sistemde doğru konumlandırmak önem taşımaktadır. Osmanlı'nın ekonomik ve teknolojik mirası üzerine kurulan Türkiye'nin büyük güçlere karşı diplomatik alan dışında bir mücadelede başarılı olması oldukça zordur. Buna rağmen, gerektiğinde kendisini savunma kararlılığı ve bölgesel olarak büyük bir güç olması sebebiyle Türkiye hiçbir ülke için kolay bir hamle olmamıştır. Yaklaşık bir milyon piyadeden oluşan disiplinli bir ordu, savunmaya elverişli dağlık bir coğrafya, kendi kendine yeten bir halk ve stratejik bir konuma sahip olan Türkiye için diplomasi kanalları oldukça işlevseldir.

Kendisinden daha büyük bir güç tarafından tehdit edilen bir ülkenin diplomatik olarak takip edebileceği iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birincisi büyük güçler arasındaki güç dengesinin kullanılması yani hiçbir büyük güçle müttefik bağı kurmadan güç dengesini koruyucu bir konumda kalmaktır. İkincisi ise diğer bir büyük güçle müttefik olarak tehdidin karşılanmasıdır. Birinci yöntem daha fazla tehlike içermekle beraber, bağımsız politika izlenebilmesi için daha elverişlidir. İkinci yöntem ise, daha güvenli olmasına rağmen tehdit altındaki ülkeyi müttefik ilişkisi kurulan büyük gücün etki alanına sokmaktadır.

Türkiye 1943 yılının başından itibaren ABD ile yakınlaşarak, savaş sonrası Avrupa'da oluşacak Sovyetler Birliği etkisinden kurtulmak istemiştir. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olacağı bir yenilgi Avrupa'da Sovyet etkisini ve gücünü rakipsiz bırakacaktır. 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığı antlaşma ile Batı kampında yer alan Türkiye İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin üstün bir güç olarak belirmesi ve İngiltere'nin zayıflaması sonucu ABD ile yakınlaşma sürecine girmiştir. Türkiye'nin politikasında ki bu değişim, savaşın Yakın Doğu'da ve dünya genelinde Müttefikler lehine dönmesine karşı Türk hükümetinin bir adaptasyonu olarak değerlendirilebilir.

Türkiye-ABD ilişkileri tarihi olarak değerlendirildiğinde ise ABD ile ittifak Osmanlı'dan itibaren devam eden batılılaşma hareketlerine bir ivme kazandıracaktır. Türk yöneticileri ABD ile ittifakın Batı ile ilişkileri güçlendireceğini ve Batı ile bütünleşme yolunda katkı sağlayacağını düşünmektedir. Bu tarihi temellerinin dışında ittifakın 1945 Türkiye'sinde iki güncel gerekçesi vardır; bunlar güvenliğini korumak ve askeri-ekonomik yardım elde etmektir.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile ilgili olarak savaş öncesinde ki istekleri, savaşta üstün gelmeye başladıktan sonra Türkiye'ye olan yaklaşımları, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Türkiye'nin egemenliği ile çelişecek öneriler sunacağını açık bir şekilde göstermektedir. Avrupa'nın en büyük, rakipsiz gücü olarak ortaya çıkacak bir Sovyetler Birliği, Türkiye için diplomatik sınırları aşan bir güç olacaktır. Türkiye bu tehlikeye karşı ABD'ye yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma savaşın dönüm noktası olan 1943 ten itibaren hızlanarak devam etmiştir.

Türkiye fiilen savaşa girmese bile savaşın getirdiği ekonomik zorlukları derinden yaşamıştır Üretim için ihtiyaç duyulan iş gücünün silah altına alınması, tarımsal üretimin düşmesine sebep olmuştur. Daha önce üreten kesimde yer alan kitlenin asker sayısının artmasıyla tüketen kesime kayması, üretimi azalttığı kadar kamu harcamalarında da artışa sebep olmuştur. Bu şartlar altındaki Türkiye için dış yardım büyük önem taşımaktadır. Ordunun modernleştirilmesiyle asker ihtiyacı azalacak böylece üretim için ihtiyaç duyulan iş gücü sağlanacaktır. Bu aynı zamanda kamu harcamalarının azaltılması anlamına gelmektedir. Bu ekonomik beklentiler ile ABD ile ittifak yapan Türk Hükümeti doğal olarak ABD'nin siyasi olarak da etki

alanına girmiştir. Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaş ilan ettiği gün, 23 Şubat 1945'te, ABD ile imzaladığı Askeri Yardım Antlaşması ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Türkiye için ABD ile ittifak sıkı sıkıya bağlanılan, dış politika açısından merkezde konumlanan bir ittifak olmuştur. Türk politikacıları ABD ile olan ittifaklarından gururla bahsetmiş, soğuk savaş süresince kesin bir şekilde Batı bloğunda yer almıştır.

Türkiye'nin ABD tarafından desteklenmesinin birçok sebebi vardır. İlk olarak Türkiye, stratejik konum olarak Ortadoğu ve Balkanların kara, deniz yollarına hakim bir konumdadır. Bir diğer sebep ise Türkiye'nin, ABD ekonomik sistemini kökten tehdit eden komünizmin yayılmasının önünde doğal bir engel teşkil etmesidir. Türkiye, Sovyetler Birliği'ni çerçeveleme politikasında önemli bir yer tuttuğu için ABD tarafından askeri ve ekonomik olarak desteklenmiştir. Olası bir savaş durumunda Türkiye askeri üs olarak değerli bir konumdadır. ABD Türkiye'ye destek sağlanmaması durumunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Orta Doğu'ya yayılmak için bir atlama tahtası olarak kullanmasından endişe etmektedir. Askeri üstlerle donatılmış kuvvetli bir Türkiye, Sovyetler Birliği ile Ortadoğu arasında doğal bir engel oluşturmaktadır.

Stratejik konumunun yanında, Türkiye'nin iç dinamikleri ABD'nin ekonomik olarak Türkiye'yi desteklemesinin diğer bir sebebidir. Bağımsızlığı konusunda kararlı olan ve 200 yıldan uzun bir süredir batılılaşma çabası içinde olan Türkiye toprak bütünlüğünün tehdidi altına Batı ile işbirliği yapmaktan çekinmeyecektir. Savaş sonrası hızla yeniden şekillenmeye başlayan dünya içinde ABD bu zamana kadar Türkiye ile sürdürdüğü sınırlı ekonomik ilişkilerini genişleterek siyasi ve ekonomik bir nüfuz alanı yaratmayı hedeflemiştir. İngiltere'nin zayıflaması ile petrol rezervi Orta Doğu'ya ilgisi artan ABD, yeni bir pazara girerken kendine bölgesel müttefikler aramıştır. Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımları Türkiye'nin ekonomisinde bir ferahlama yaratmaktan çok ABD ekonomik sisteminin Türkiye'de yaygınlaşmasını amaçlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda savaş süresince devam eden sınırlı işbirliği bitmiş, ABD ve Sovyetler Birliği'nin savaş sürerken planladıkları savaş sonrası dünya düzeni iki ülke arasında gerginliğin artmasına sebep olmuştur. ABD'nin savaş

sonrası düzen için duyduğu endişeler Türkiye ile ilişkilerinde daha temkinli olmasını gerektirmiştir. Bu sebeple ABD Türkiye ile ilişkilerinde, Türk politikasını onaylamadığı zamanlarda dahi, arkadaşça görünmeye özen göstermiştir. Türkiye'ye karşı sert uyarılar içeren notalar, Türk Hükümetinin tepkisi karşısında yumuşamıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşında takip ettiği politikalar tarafsız olmamakla birlikte savaş sonrası gelişmeler Türkiye'nin kesin bir şekilde Batı kampında yer almasına sebep olmuştur. Mart 1945'te Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirmesi, Haziran 1945'te yeni bir antlaşma için Boğazlar rejiminin Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında yeniden belirlenmesini istemesi, Boğazlarda üs talebi ve Kars, Ardahan bölgesinin Sovyetler Birliğine bırakılması isteği Türkiye'nin ABD'nin yanında yer almasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte ABD'nin etkisi de göz ardı edilmemelidir. ABD Ulusal çıkarlarını devam ettirmek ve stratejik öneme sahip bölgeleri denetimi altına almak amacıyla iç ve dış kamuoyunda Sovyet tehdidi konusunu devamlı bir şekilde canlı tutmuştur. Böylece bu bölgelerde siyasi ve askeri varlığını sürdürebilmeyi amaçlamıştır. ABD'nin çıkarlarına hizmet eden bu politika daha önce de Latin Amerika ülkelerini Avrupa tarafından yapılacak müdahalelere karşı korumak, muhtemel iç ve dış tehditlere karşı korumak gibi doktrinler altında varlığını göstermiştir. Böylece, Türkiye dış politikada Atatürk döneminde ve öncesinde sürdürülen denge politikasının dışına çıkarak büyük bir güçle işbirliğine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu işbirliği ABD'nin Türkiye'de askeri, siyasi, sosyal etkisini arttırmasıyla sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

U.S. Department of State, **Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers**, Washington, U.S. Government Printing Office, 1949- 1960

FRUS, 1939 Vol. IV, (1955)

FRUS, 1940 Vol. I, (1956)

FRUS, 1941 Vol. I (1958)

FRUS, The Conferences at Washington 1941-42 and Casablanca 1943 (1968)

FRUS, 1942 Vol. IV (1963)

FRUS, The Conferences at Cairo and Tehran, (1961)

FRUS, 1943 Vol. I (1963)

FRUS, 1943 Vol. IV (1964)

FRUS, 1944 Vol. V (1965)

FRUS, The Conference of Berlin 1945 Vol. I (1960)

FRUS, The Conference of Berlin 1945 Vol. II (1960)

FRUS, 1945 Vol. VIII (1969)

FRUS, The Conferences At Malta and Yalta 1945 (1955)

FRUS, 1946 Vol. VII (1969)

US Congressional Record, 1943, s.3694.

US Congressional Record, 1943, s.6003.

US Congressional Record, 1943, s.8863.

US Congressional Record, 1943, s.9132.

US Congressional Record, 1943, s.9565.

US Congressional Record, 1943, s.10053.

US Congressional Record, 1943, s.A1372.

US Congressional Record, 1943, s.A4782.

U.S. Department of State, **A Decade of American Foreign Policy Basic Documents 1941-1949**, Washington, U.S. Government Printing Office, 2002.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.10, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.11, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1930.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.24, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.26, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1945.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C: 18, Dönem : 7, Toplantı : 2, Ankara T.B.M.M. Basımevi, 25 Haziran 1945.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **İstatistik Yıllığı**, C.15 , Ankara, Hüsnütabiat Basımevi, 1946.

Sürelî Yayınlar

The New York Times (1942-1946)

Ayın Tarihi, sayı 111

The Times, 13 Mayıs 1943

Hatıralar

Cebesoy, Ali Fuat : **Moskova Hatıraları** , İstanbul, Vatan Yayınları, 1955.

Churchill, Winston S. : **The Second World War: The Hinge of Fate**, C. IV, Boston, Houghton Mifflin Company, 1950.

Eden, Antony : **The Memoirs of Antony Eden Earl of Avon The Reckoning** , Boston, Houghton Mifflin Company, 1965.

- Grew, Joseph C. : **Turbulent Era; a Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, C. I, Boston, Houghton Mifflin Press, 1952.
- : **Turbulent Era; a Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, C. II, Boston, Houghton Mifflin Press, 1952.
- Hull, Cordell : **Memoirs of Cordell Hull**, C. II, New York, The Macmillan Company, 1948.
- : **Memoirs of Cordell Hull**, C. I, New York, The Macmillan Company, 1948.

Kitaplar

- Akdevelioğlu, Atay, v.d.: **Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oral, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Aktar, Ayhan : **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Altan, Mehmet : **Süperler ve Türkiye, Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yardımları**, İstanbul, Afa Yayınları, 1986.
- Armaoğlu, Fahir : **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Ataöv, Türkkaya : **Amerika Nato ve Türkiye**, İstanbul, İleri Yayınları, 2006.
- Athanassopoulou, Ekavi : **Turkey-Anglo American Security Interests**, London, Frank Cass Pub., 1999.

- Bacevich, Andrew J.: **The Limits of Power**, New York, Metropolitan Books, 2008.
- Bailey, Thomas A. : **Diplomatic History of American People**, New York, Appleton Century, 1964.
- Bal, İdris : **ABD Politikaları ve Türkiye**, Ankara, Lalezar Kitapevi, 2008.
- Barlas, Dilek : **Etatism and Diplomacy in Turkey**, Leiden, Koninklijke Brill nw, 1998.
- Berkay, Gül İnanç : **ABD Diplomasinde Türkiye: 1940-1943**, İstanbul, Buke Yayınları, 2001.
- Bilge, A. Suat : **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Bilgin, Mustafa : **Britain and Turkey in The Middle East**, New York, I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008.
- Coulombis, Theodore A.: **The United States, Greece, and Turkey**, New York, Praeger Publishers, 1983.
- Deringil, Selim : **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Erhan, Çağrı : **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

- Fish, Carl Russell : **American Diplomacy**, New York, Henry Holt Company, 1938.
- Fox, Annette Baker : **The Power of Small States Diplomacy in World War II**, Chicago, The University of Chicago Press, 1959.
- Gabriel, Jürg Martin : **The American Conception of Neutrality After 1941**, New York, Palgrave Macmillan, 2002.
- Gordon, Leland James: **American Relations With Turkey 1830-1930**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932.
- Gönlübol, Mehmet,
Sar, Cem : **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- Gürsel, Haluk : **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968.
- Hale, William : **Turkish Foreign Policy, 1774-2000**, London, Frank Cass Pub., 2000.
- Harp Akademileri : **Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1994.
- Harris, George S. : **Troubled Alliance**, Washington, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972.
- Hekimoğlu, Asem Nauşabay : **ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya Rusya'nın Dış Politikası I**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007.

- Holbo, Paul Sothe : **Isolationism and Interventionism 1932-1941**, Chicago, Rand McNally Com., 1967.
- Howard, Harry N. : **Turkey, the Straits and U.S. Policy**, Londra, The John Hopkins University Press, 1974.
- Hurewitz, J.C. : **The Middle East and North Africa in World Politics A Documentary Record, C. I**, New Haven, Yale University Press, 1975.
- : **The Middle East and North Africa in World Politics A Documentary Record, C. II**, New Haven, Yale University Press, 1979.
- Jonas, Manfred : **American Foreign Relations in the Twentieth Century**, New York, Crowell Company, 1967.
- Kılıç, Sezen : **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- Koçak, Cemil : **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Kurat, Akdes Nimet : **Türk Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, Doğan Ltd.Şti. Matbaası, 1959.
- Lerche, Charles : **Foreign Policy of the American People**, New Jersey, Prentice Hall Inc, 1967.

- Martin, Judith, Nakayama, T.: **Intercultural Communication in Context**, New York, McGraw-Hill Companies, 2010.
- Melek, Kemal : **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Morgenthau, Hans J. : **American Foreign Policy a Critical Examination**, London, Methuen & Co. Ltd, 1952.
- Ninkovich, Frank A. : **The Diplomacy of Ideas**, New York, Cambridge University Press, 1981.
- Ökte, Faik : **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951.
- Özgüldür, Yavuz : **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993.
- Pratt, Julius William : **A History of United States Foreign Policy**, Englewood, Prentice Hall Inc, 1965.
- Reginbogin, Herbert : **Faces of Neutrality**, Berlin, Lit Verlag, 2009.
- Rothstein, Robert L. : **Alliances and Small Powers**, New York, Columbia University Press, 1968.
- Şafak, Nurdan: **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, OSAV, 2003.
- Sainsbury, Keith : **Churchill and Roosevelt at War**, New York, New York University Press, 1994.

- Sander, Oral : **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979.
- Sander, Oral,
Fişek, Kurthan : **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977.
- Scott, Nearing : **Dolar Diplomacy A Study in American Imperialism**, New York, Huebsch and The Viking Press, 1925.
- Semiz, Yaşar : **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi**, Ankara, Saray Kitabevi, 1995.
- Şemsutdinov, A.,
Bagirov, Y.A. : **Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, İstanbul, Bilim Yayınları, 1973.
- The Brookings Institution : **Major Problems of United States Foreign Policy**, Wisconsin, George Banta Pub. Com., 1950.
- Thomson, Charles A.,
Laves, Walter : **Cultural Relations and U.S. Foreign Policy**, Bloomington, Indiana University Press, 1963.
- Thomas, Lewis V.,
Frye, Richard N. : **The United States and Turkey and Iran**, Hamden, Archon Books, 1971.

- Uslu, Nasuh : **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, 21.YY Yayınları, 2000.
- Ülman, Haluk : **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961.
- Weber, Frank G. : **The Evasive Neutral**, London, University of Missouri Press, 1979.
- Weisband, Edward : **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, çev. M.Kayabağ, Ö. Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2002.
- Westad, Odd Arne : **The Global Cold War**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Wilcox, Francis,
Kalijarvi, Thorsten V.: **Recent American Foreign Policy Basic Documents 1941-1951**, New York, Appleton Century Crofts Inc. , 1952.
- Zinn, Howard : **The Politics of History**, Chicago, University of Illinois Press, 1990.
- : **A People's History of the United States**, New York, HarperCollins Publishers, 2001.

Makaleler

- Anderson , David : “Turks Remains Passive as Russians Sweep On”, **The New York Times**, 02 Nisan 1944, s. 4.

- Baldwin, Hanson W. : “New Crisis For Turkey ”, **The New York Times**, 10 Aralık 1943, s. 10.
- Brock, Ray : “End of Soviet Rift With Turkey Seen”, **The New York Times**, 12 Aralık 1942, s. 4.
- : “Wallace Speech Hailed in Turkey”, **The New York Times**, 15 Mart 1943, s. 3.
- : “Reich is Suppliant for Turkish Trade”, **The New York Times**, 21 Mart 1943, s. 8.
- : “Diplomatic Shift Sensed in Turkey”, **The New York Times**, 14 Haziran 1942, s.4.
- : “Turkey Heartened by Willkie’s Visit” **The New York Times**, 09 Kasım 1942, s.4.
- : “Lend-Lease in Evidence” **The New York Times**, 2 Kasım 1942, s.4.
- : “Reich is Suppliant for Turkish Trade”, **The New York Times**, 21 Mart 1943, s. 8.
- Bucheli, Marcelo : "Multinational Corporations, Totalitarian Regimes, and Economic Nationalism: United Fruit Company in Central America, 1899-1975," **Business History**, vol. **50**, No. **4**, s. 433-454.
- Erhan, Çağrı : “ABD’nin Mağrib Ülkeleri ile İlişkileri (1776-1815)”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. 53, Sayı 1, 1998, s.127-146.

- Erol, Mine : “Amerika’nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)”, **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sayı: XXXII,1979, 689-730.
- Gönlübol , Mehmet,
Kürkçüoğlu, Ömer : “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış” **A.A.M.D. C. I**, Kasım 1985, s.451-473.
- Gunther, John : “Turkey Projects Her Peace Role”, **The New York Times**, 23 Ağustos 1943, s. 3.
- : “Turkey Projects Her Peace Role”, **The New York Times**, 23 Ağustos 1943, s. 3.
- Levy, Joseph M. : “Public In Turkey Oppose to War ”, **The New York Times**, 28 Kasım 1943, s. 36.
- : “Turks Stands Firm on Foreign Policy”, **The New York Times**, 10 Aralık 1943, s. 11.
- : “Preparedness Key to Turkish Action ”, **The New York Times**, 05 Ocak 1944, s. 3.
- Koni, Hasan : “II nci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası”, **Atatürk Yolu Dergisi**, I/1, 1988, s. 43-63.
- McCormick, Anne O. : “Finland and Turkey and The Receding Tides of War”, **The New York Times**, 14 Şubat 1944, s. 16.
- Melek, Kemal : “Atatürk ve Milli Türk Dış Politikası 1919-1924”, **Yeni İş Dünyası**, Sayı 78 (Nisan 1986), s.1-25.

- Middleton, Drew : “Turks Aid Allies in War of Nerves ”, **The New York Times**, 08 Aralık 1943, s. 4.
- Reston, James B. : “Neutrals Set a Course For Allied Victory ”, **The New York Times**, 17 Ekim 1943, s. 4.
- Sander, Oral : “Türkiye’nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. 37, Sayı 1, 1982, s. 105-124.
- Sarımay, Yusuf : “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **A.A.M.D. C. XVI**, Sayı 48, 2000, s.857-886.
- Sulzberger, C.L. : “Nazi Bolster Defenses ”, **The New York Times**, 11 Aralık 1943, s. 3.
- : “Turks’ Peace Bid To Bulgaria Seen”, **The New York Times**, 14 Aralık 1943, s. 9.
- : “Lines in Balkans Slowly Emerging”, **The New York Times**, 19 Aralık 1943, s. 5.
- : “Turks’ Peace Bid To Bulgaria Seen”, **The New York Times**, 14 Aralık 1943, s. 9.
- : “Lines in Balkans Slowly Emerging”, **The New York Times**, 19 Aralık 1943, s. 5.
- : “Ankara Tax Raises Diplomatic Issues”, **The New York Times**, 12 Eylül 1943, s.12.

----- : “Turkish Tax Kills Foreign Business”, **The New York Times**, 11 Eylül 1943, s.7.

----- : “Turkey Is Uneasy Over Capital Levy”, **The New York Times**, 09 Eylül 1943, s. 20.

----- : “Premier Defends New Turkish Tax”, **The New York Times**, 10 Eylül 1943, s. 8.

----- : “Inonu Met in Cairo With Allied Chiefs”, **The New York Times**, 08 Aralık 1943, s.2.

Ülman, Haluk : “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler I”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C. 23, Sayı 3, 1968, s.241-273.

Ulman, Haluk,

Sander, Oral : “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968) II”, **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, C.27, Sayı 1, 1972, s.1-24.

Vanderlippe, John M.: “A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II”, **Historian**, Vol 64, 2002, s. 63-80.

Ansiklopediler

Encyclopedia of U.S. Foreign Relations, Ed. Bruce W. Jentleson , Thomas G. Paterson, Oxford University Press Newyork 1997, C. IV

İnternet

http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADR900.pdf , (20/11/2010)

Tezler

- Beck, Stephen V. : **A Small Power's Place In a Big Power's World : Turkey and United States**, Bowling Green State University, 2003, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Türkman, Sayim : **ABD'nin Ortadoğu Politikaları ve Türkiye Yansımaları**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara, 2005, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Yılmaz, Şuhnaz : **From Stranger to Allies**, Princeton University, 2000, Yayınlanmamış Doktora Tezi